

De werking van woorden als wapen

Demoniserende
dynamieken
tegenover
transgender mensen,
joden en moslims
in het
publieke debat

De werking van woorden als wapen

*Demoniserende dynamieken tegenover transgender mensen,
joden en moslims in het publieke debat*

Door: Nuance door Training & Advies & NINSA

Deze publicatie is tot stand gekomen in samenwerking met
experts van Transgender Netwerk

Status: vertrouwelijk

©NINSA & NTA, november 2024

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, door middel van druk, fotokopieën, geautomatiseerde gegevensbestanden of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van NINSA/NTA.

Inhoud

Inhoud

Samenvatting	7
Inleiding	11
Leeswijzer	11
1. Demoniserende dynamieken: woorden als wapen	13
1.1 Waarom de tegenstander de vijand wordt	13
1.2 De werking van woorden als wapen	14
1.3 Verhalen over de vijand	15
2. Transgender mensen	21
2.1 De impact	21
2.2 De (historische) context	23
2.3 De narratieven	28
3. Joden	35
3.1 De impact	35
3.2 De (historische) context	37
3.3 De narratieven	41
4. Moslims	51
4.1 De impact	51
4.2 De (historische) context	52
4.3 De narratieven	55
5. Tegengif; aanbevelingen	63
5.1 Weerbaarheid in (sociale) media en het publieke debat	63
5.2 Weerbaarheid via normen	64
5.3 Weerbaarheid via de rechtspraak	65
6. Tot slot	69
Literatuur en bronnen	71
Over NINSA, NTA en Transgender Netwerk	89

Samenvatting

Samenvatting

De publicatie 'De werking van woorden als wapen' behandelt de groeiende verruwing van het publieke debat in Nederland, waarbij de ondergrens van acceptabele uitspraken over minderheden zoals transgender personen, joden en moslims lijkt gedaald. In doorlopend onderzoek van NTA naar deze fenomenen worden steeds vaker, steeds breder en steeds explicietere demoniserende dynamieken zichtbaar. Demoniserende dynamieken (zoals wij-zij-dynamieken, tot Ander maken, ontmenselijken, demoniseren) bedreigen niet alleen het levensgeluk van geraakte doelgroepen, maar ook de democratische samenleving. Daarom bespiegelt deze publicatie dit fenomeen overkoepelend, waarbij het als casestudy drie doelwitgroepen beschouwt. Deze drie doelwitgroepen zijn ondanks hun kleine omvang sterk oververtegenwoordigd in discriminatiecijfers.

Ten eerste **transgender mensen**. Het aantal hatelijke narratieven over deze groep mensen neemt razendsnel toe; het is vertienvoudigd. Dit heeft effect op de al grimmige cijfers over de effecten van uitsluiting waar transgender mensen mee te maken krijgen. In de afgelopen vier jaar zijn meldingen van discriminatie en geweld tegen transgender mensen bij de politie en antidiscriminatievoorzieningen flink toegenomen.^[1] Zo ging het aantal meldingen van discriminatie tegen transgender mensen bij antidiscriminatievoorzieningen (ADV's) van 78 (2021) naar 149 (2022) naar 183 (2023). Bij de politie nam het aantal registraties toe van 49 (2022) naar 79 (2023). Maar ook vóór deze periode was haat en geweld al een wijdverspreid probleem voor transgender mensen in Nederland. Zo worden zeven keer zo vaak transmensen mishandeld en bedreigd als niet-trans mensen.

De tweede doelwitgroep betreft **Joden**. Antisemitisme is in Nederland diepgeworteld. Van de Joden in Nederland vermijdt 77% het dragen van Joodse symbolen uit angst voor negatieve reacties. Mede door het Israëlisch-Palestijns conflict is antisemitisme aangewakkerd. Zo werden er in 2023 vijf keer zoveel antisemitische incidenten op scholen gemeld als het jaar ervoor. De beschrijving van antisemitische incidenten laat zien dat deze vaak gepaard gaan met complottheorieën over joodse macht en invloed. Ook laat het een blijvende versmelting zien tussen soms eeuwenoude antisemitische ideeën en de hedendaagse kritiek op Israël.

Als derde doelwitgroep bespreekt deze publicatie de demoniserende dynamieken gericht op **moslims**. In 2023 registreerde de politie 272 meldingen van moslimdiscriminatie tegenover 173 het jaar ervoor. Antidiscriminatiebureaus zagen een toename van 230 tot 285 in twee jaar.^[2] Net als de andere groepen worden moslims in Nederland geconfronteerd met demoniserende narratieven, vaak gebaseerd op stereotypes die hen associëren met terrorisme en een 'dreiging voor de nationale identiteit'.

Er zijn overeenkomsten in de toenemende zorgelijke cijfers, maar ook in hoe woorden als wapen tegen deze groepen gebruikt worden. Ongeacht de doelgroep is de werking van demoniserende dynamieken hetzelfde. Het begint bij het verdelen van de samenleving in groepen, gevolgd door een overtuiging dat 'de ander' weinig deelt. Deze ander wordt menselijke complexiteit en waardigheid ontzegd. Als deze ontwikkeling verder escaleert, volgt er een proces waarbij 'de ander' als dreiging wordt neergezet. Het schetsen van een dreiging kan tot gevolg hebben dat mensen deze dreiging willen bestrijden; met als uiterste consequentie geweldslegitimatie. Dit alles geeft aanleiding tot zorgen over de mate van vertrouwen van deze groepen in

[1] Ministerie BZK en Nationale Politie. (2024). *Discriminatiecijfers in 2023*. Dit rapport is geschreven door Movisie en Art.1 i.o.v. de Nationale Politie en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2024/04/19/rapport-discriminatiecijfers-in-2023>; Transgender Netwerk. (2023). *Aantal meldingen transgenderdiscriminatie in 2022*. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/wp-content/uploads/2023/05/transgendernetwerkdiscriminatiemonitor2022.pdf>.
[2] Groenewoud, A. (2024, 23 april). *Forse stijging aantal meldingen Jodenhaat, ook discriminatie moslims nam toe*. Nu.nl. Geraadpleegd van <https://www.nu.nl/discriminatie/6310132/forse-stijging-aantal-meldingen-Jodenhaat-ook-discriminatie-moslims-nam-toe.html>.

het vermogen van de rechtsstaat om hen te beschermen.

Elke normalisering van demoniserende dynamieken vermindert de maatschappelijke weerstand tegen discriminatie. Kennis van de werking van demoniserende dynamieken en ook het kunnen signaleren van demoniserende dynamieken vergroot de weerbaarheid van de maatschappij tegen discriminatie. Deze publicatie heeft als doel om de lezer kennis, inzicht en woorden te geven waarmee de lezer zich kan mengen in ons verruwende publieke debat, als nuancerende factor.

Inleiding

Inleiding

Het publieke debat in Nederland verruwt. De ondergrens van wat een acceptabele manier is om over medeburgers te spreken in het publieke debat lijkt gedaald. Dit heeft direct effect op de werking van ons democratische systeem, maar ook op de levens van medeburgers. Deze publicatie richt zich op een specifiek onderdeel van deze verruwing: dynamieken zoals ontmenselijking (het ontnemen van menselijke waarde, gevoelens en gedachten van een persoon of bevolkingsgroep) en demonisering (het afschilderen van een bevolkingsgroep of persoon tot bestrijdingswaardig gevaar). Deze dynamieken zijn een inherent onderdeel van de spiraal richting bedreiging of geweldsincidenten.^[3]

De verruwing van het Nederlandse publieke debat is merkbaar in de politiek,^[4] journalistiek^[5] en het onderwijs.^[6] Hoewel de verruwing toeneemt in de breedte van de samenleving, zijn er groepen aan te wijzen die een bovengemiddeld doelwit zijn van demoniserende dynamieken. Voorbeelden hiervan zijn transgender mensen, joden en moslims. In doorlopend onderzoek van NTA naar deze fenomenen wordt ook een toename en intensivering van de narratieven over deze groepen gesignaleerd. Deze groepen worden als zondebok aangewezen en kunnen rekenen op bovengemiddeld veel discriminatie of hatelijke reacties. In de laatste jaren zijn de hatelijke narratieven, die over hen verteld worden, veranderd en toegenomen. In deze publicatie wordt er expliciet voor gekozen om de demoniserende dynamieken tegenover de drie groepen in elkaars context te zien en te verbinden. Immers, een verslechterend discriminatoir klimaat voor de ene minderheid verlaagt vaak ook de maatschappelijke lat voor haat tegen andere groepen.^[7] Deze drie groepen zijn gekozen omdat ze bovengemiddeld getroffen worden door demoniserende dynamieken. Tevens biedt de keuze voor deze drie groepen een diversiteit aan problematiek die verschillende politieke affiniteiten aanspreekt.

Het doel van deze publicatie is de lezer mee te nemen in de recente ontwikkelingen rondom deze toenemende demoniserende dynamieken en de impact ervan.^[8]

De hoop is dat het voor bewustzijn zorgt, waarna iedereen vanuit diens eigen rol kan bijdragen aan een verbetering van het maatschappelijk debat. Door inzicht te bieden in demoniserende dynamieken verwacht deze publicatie de lezer in staat te stellen de dynamieken te signaleren, en met zelfvertrouwen nuance in het debat te brengen.

Leeswijzer

In deze publicatie worden de demoniserende en ontmenselijkende dynamieken beschreven die een impact hebben op ons publieke debat. In het [eerste hoofdstuk](#) worden de dynamieken in algemene vorm beschreven. Welke dynamieken zijn er, en hoe werken ze? Hierna volgen [drie hoofdstukken](#) die op zichzelf gelezen kunnen worden. Er wordt beschreven hoe drie specifieke groepen in Nederland te maken hebben met demonisering: transgender mensen, Joden en moslims. Elk van deze hoofdstukken begint met een impactschets; hoe staan de doelgroepen ervoor? Daarna volgt een contextbeschrijving waarin onder meer de geschiedenis van deze fenomenen uiteengezet wordt. Vervolgens wordt een overzicht van de complotnarratieven en de des- en misinformatienarratieven die de groep schaden. De publicatie eindigt met een [vijfde hoofdstuk](#) waarin met wetenschappelijke onderbouwing aanbevelingen worden gegeven hoe om te gaan met demoniserende dynamieken.

[3] Universiteit Utrecht. (2023, 6 oktober). *Spelen met vuur. Hoe de wisselwerking tussen de Tweede Kamer en sociale media woede aanwakkert*. Geraadpleegd van https://dataschool.nl/wp-content/uploads/sites/425/2023/10/Spelen_met_vuur.pdf.

[4] NOS Nieuws. (2023, 26 mei). 'Politici die stoppen vanwege bedreigingen, doen dat vooral voor familie'. *NOS.nl*. Geraadpleegd van <https://nos.nl/artikel/2476589-politici-die-stoppen-vanwege-bedeigingen-doen-dat-vooral-voor-familie>.

[5] Holvast, dr. N.L., Jansen, dr. J., Roks, Dr. R.A., Nan, prof. mr. J.S. m.m.v. anderen (2023). *Beelden van geweld. Een mixed-methods onderzoek naar geweld en agressie tegen journalisten*. WODC. Geraadpleegd van <https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/3255/3331-beelden-van-geweld-volledige-tekst.pdf>.

[6] Bouman, K., & Ezzeroili, N. (2021, 2 juni). *Spanning in de klas: verdwijnen controversiële thema's van het lesrooster?* *Volkskrant.nl*. Geraadpleegd van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/spanning-in-de-klas-verdwijnen-controversiele-thema-s-van-het-lesrooster~b054d0ef/>.

[7] Pauwels, A. (2022, 23 juni). *Cumulatief extremisme: de rol van beeldvorming*. Vlaams Vredesinstituut. Geraadpleegd van <https://vlaamsvredesinstituut.eu/factsheet/cumulatief-extremisme-de-rol-van-beeldvorming/>.

[8] We danken dr. Marcel Maussen van de Universiteit van Amsterdam voor zijn nuttige feedback op deze publicatie.

1.

**Demoniserende
dynamieken: woorden
als wapen**

1. Demoniserende dynamieken: woorden als wapen

In het maatschappelijk debat wordt gesproken over kwesties die de samenleving betreffen waarin ideeën en standpunten geventileerd worden, ook in meer of minder openbare media. Deelnemers aan dit debat willen invloed vergaren, en daarom soms het debat 'winnen'. Ze zijn overtuigd van hun eigen standpunten en hopen dat zij invloed winnen en hun tegenstander invloed verliest. Deze invloed kan verschillende vormen aannemen: zendtijd, posities, wetsartikelen of het publieke beeld van wat 'normaal', 'goed' of 'slecht' is. De motor van democratie is dat 'ideeën' vreedzaam met elkaar 'strijden'.^[9] De meerderheid van de kiezers moet overtuigd worden op basis van de inhoud van argumenten.

Soms wordt het ook heel hard gespeeld, op een manier die een negatieve impact heeft op het democratisch gehalte van het maatschappelijk debat. Het doel wordt dan het uitschakelen van tegenstanders, en niet het uitwisselen van gedachten met respect voor elkaar en het in gesprek blijven.^[10] Dit gebeurt bijvoorbeeld door de reputatie van tegenstanders zo te beschadigen, dat 'de ander' niet meer gehoord kan worden. Dit kan bijvoorbeeld gebeuren als 'de ander' niet meer gezien wordt als medeburger, maar als vijand of 'smet'. Wanneer bevolkingsgroepen daardoor niet meer als legitieme stemmen worden gezien, werkt de democratische motor niet meer; dan wint niet het beste idee, maar degene die het best angstbeelden kan schetsen.

Voor het functioneren van een democratie is het belangrijk dat minderheden worden beschermd. Als minderheden worden voorgesteld als dreiging, of als niet-relevant, dan ontnemt dit hen de mogelijkheid om mee te kunnen doen in de samenleving. Zo kunnen minderheden niet op een gelijkwaardige manier deelnemen aan de democratie en opkomen voor hun belangen, en is de kans groter dat hun belangen schade wordt aangedaan. Binnen een democratie zijn er dus grenzen aan de vrijheid van meningsuiting: oproepen tot geweld, uitsluiting van andere burgers aan het publieke debat alsook ontkenning van de menselijke waardigheid van andere mensen overschrijden deze grenzen.^[11]

1.1 Waarom de tegenstander de vijand wordt

Ervaringen kleuren iemands meningen over het heden. Hierbij is het goed om te beseffen dat negatieve en abnormale gebeurtenissen beter in ons geheugen gegrift worden dan normale of fijne gebeurtenissen. We herinneren verlies sterker dan winst.^[12] Hierdoor blijven negatieve voorbeelden beter hangen dan de dagelijkse neutrale of positieve ervaringen.

In de wetenschap wordt gesproken over de 'devil shift'; een neiging van mensen om de macht en kwaadaardigheid van tegenstanders in een politiek debat te overschatten tot in het onrealistische. Iemands tegenstander is dan niet zomaar iemand met wie die persoon het oneens is, maar een schrikbeeld dat diegene moet bestrijden.^[13] Diens macht en invloed wordt als alomvattend groot gezien. Hoe verder mensen van iemand afstaan, hoe sterker dit effect vaak is.^[14] Het effect komt vaker voor bij mensen die het gevoel hebben de 'verliezende kant' in een publieke discussie te zijn^[15] en bij mensen met extremere ideeën.^[16] Mensen vinden het moeilijk om in hun hoofd twee feiten tegelijk te erkennen: iemand is het met een persoon oneens, en deze persoon is een redelijk mens. Dit roept namelijk twijfels op over de juistheid van de eigen ideeën.^[17] Als iemand zich zelfverzekerd voelt in het publieke debat kan dat ertoe leiden dat diegene minder snel de 'devil shift' ervaart.^[18]

[9] Fennema, M., & Maussen, M.J.M. (2000). Dealing with Extremists in Public Discussion: Front national and 'Republican Front' in France. *Journal of Political Philosophy*, 8(3), p. 380.

[10] Mouffe, C. (2013). *Agonistics: Thinking the world politically*. Londen: Verso Books.

[11] Fennema, M., & Maussen, M.J.M. (2000). Dealing with Extremists in Public Discussion: Front national and 'Republican Front' in France. *Journal of Political Philosophy*, 8(3), p. 383.

[12] Fiske, S. T. (1980). Attention and weight in person perception: The impact of negative and extreme behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(6), pp. 889-906.; pp. 85-91. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/001872675701000106>. In: Katz, J. (2018). The Space Between: Demonization of Opponents and Policy Divergence. *Review of Policy Research*, 35(2), pp. 280-301, p. 3. Geraadpleegd van <https://sci-hub.se/10.1111/ropr.12279>.

[13] Sabatier, P. A., Hunter, S., & McLaughlin, S. (1987). The devil shift: Perceptions and misperceptions of opponents. *The Western Political Quarterly*, 40(3), pp. 449-476. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/106591298704000306>. [Uit: Katz, J. (2018). The Space Between: Demonization of Opponents and Policy Divergence. *Review of Policy Research*, 35(2), pp. 280-301, p. 3]. <https://sci-hub.se/10.1111/ropr.12279>.

[14] Sabatier, P. A., Hunter, S., & McLaughlin, S. (1987). The devil shift: Perceptions and misperceptions of opponents. *The Western Political Quarterly*, 40(3), pp. 449-476. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/106591298704000306>. [Uit: Katz, J. (2018). The Space Between: Demonization of Opponents and Policy Divergence. *Review of Policy Research*, 35(2), pp. 280-301, p. 2]. <https://sci-hub.se/10.1111/ropr.12279>.

[15] Shanahan, E. A., Jones, M. D., McBeth, M. K., & Lane, R. R. (2013). An angel on the wind: How heroic policy narratives shape policy realities. *Policy Studies Journal*, 41(3), pp. 453-483. [Uit: Katz, J. (2018). The Space Between: Demonization of Opponents and Policy Divergence. *Review of Policy Research*, 35(2), pp. 280-301, p. 3]. <https://sci-hub.se/10.1111/ropr.12279>.

[16] Sabatier, P. A., Hunter, S., & McLaughlin, S. (1987). The devil shift: Perceptions and misperceptions of opponents. *The Western Political Quarterly*, 40(3), pp. 449-476. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/106591298704000306>; Leach, W. D., & Sabatier, P. A. (2005). To trust an adversary: Integrating rational and psychological models of collaborative policymaking. *American Political Science Review*, 99(4), pp. 491-503. [Uit: Katz, J. (2018). The Space Between: Demonization of Opponents and Policy Divergence. *Review of Policy Research*, 35(2), pp. 280-301, p. 6]. <https://sci-hub.se/10.1111/ropr.12279>.

[17] Brehm, J., & Festinger, L. (1957). Pressures toward uniformity of performance in groups. *Human Relations*, 10(1), pp. 85-91. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/001872675701000106>.

[Uit: Katz, J. (2018). The Space Between: Demonization of Opponents and Policy Divergence. *Review of Policy Research*, 35(2), pp. 280-301, p. 3]. <https://sci-hub.se/10.1111/ropr.12279>.

[18] Katz, J. (2018). The Space Between: Demonization of Opponents and Policy Divergence. *Review of Policy Research*, 35(2), pp. 280-301, p. 3. <https://sci-hub.se/10.1111/ropr.12279>.

Een overdreven vijandig beeld hebben van een opponent kan nadelen hebben. Zo kan iemand onnodig middelen en energie inzetten om een vijand/probleem te bestrijden die/dat er niet is.^[19] Ook maakt dit het moeilijker om vertrouwen op te bouwen tussen deelnemers van een publiek debat. Dit kan resulteren in een verharding van posities, een verminderd vertrouwen in politieke processen en een dynamiek waarbij vooral de prioriteiten van mensen met extremere posities in beleid gereflecteerd worden.^[20]

1.2 De werking van woorden als wapen

Mensen geven niet om iedereen even veel. De term **'morele kring'** (in het Engels *'circle of moral concern'*) wordt gebruikt om te beschrijven hoeveel empathie mensen hebben voor de wezens om hen heen. Hoe groter iemands 'morele kring', hoe meer empathie diegene heeft voor wezens die verder van diegene afstaan. Dit kan gaan over dieren en mensen, maar ook tussen mensen op verschillende plekken in de wereld. Onderzoek toont aan dat hoe sterker een persoon zich identificeert met een eigen sociale groep, des te kleiner de radius van diens 'morele kring' voor andere groepen is. Het is zo dat mensen over het algemeen degenen die op hen lijken en dicht bij hen staan beter behandelen. 'Tot Ander maken' van een groep waartegen een persoon zich onsympathiek wil gedragen, is dus slim als diegene steun wil vinden voor discriminerende acties: deze persoon wil niet dat er medelijden gevoeld wordt voor de slachtoffers.^[21] Het werkt ook andersom; als iemand geweld pleegt tegen een groep, is de eigen groep eerder geneigd die groep buiten diens eigen morele kring te zetten.^[22] Wederom: slachtoffers verdienen de empathie van diegenen niet.

We spreken van **'anderen/tot Ander maken'** (in het Engels *'othering'*) wanneer mensen verbaal tot 'buitenstaanders' worden gemaakt en daarmee in het uiterste geval symbolisch van hun gelijke menselijkheid en rechten worden ontdaan. Er wordt hiermee een tegenstelling die kan polariseren gecreëerd: een **'wij tegen zij'-narratief**. Zulke narratieven zijn een vereiste tussenstap van de opbouw naar geweld, en zelfs genocide.^[23] Zulke tegenstellingen zijn gebaseerd op versimpelde tweedelingen, zoals goed/kwaad, het volk/de vijand, zonder grijze gebieden. Deze zijn effectief in het oproepen van gevoelens zoals angst en woede.^[24] Het wordt soms in verkiezingsstrijd ingezet; zo kan een zeer negatief beeld van 'de vijand' ervoor zorgen dat iemand voor de 'bestrijder' ervan kiest.^[25] Vaak wordt het bestrijden van 'de ander' beschreven als iets positiefs of zelfs noodzakelijks voor de bescherming van de eigen groep.^[26] Wanneer mensen denken dat ze moreel gelijk hebben met hun vijandbeelden zorgt dit ervoor dat ze eerder een (gewelddadige) actie ondernemen. Dit gebeurt vooral als ze het gevoel hebben bedreigd te worden of als ze zichzelf willen tonen als moreel persoon.^[27]

Een Amerikaans onderzoek rondom de orkaan Katrina toonde aan dat zodra een 'ander' gezien wordt als iemand met complexe emoties, mensen meer bereid waren deze persoon te helpen.^[28] Anderzijds kunnen 'anderen' zo ver gaan dat er sprake is van **ontmenselijking**. Bij ontmenselijking worden anderen menselijkheid ontzegd, waardoor zij gezien worden als beesten of gedachteloze machines, of als onderdeel van een massa in plaats van als individu. Onderzoek toont aan dat mensen het ingewikkelder vinden om in te voelen dat 'de ander' net zulke complexe emoties kan hebben als zij, zoals hoop, schaamte en liefde. 'Simpel' emoties zoals lust, woede en angst kunnen makkelijker verbeeld worden.^[29] Dit draagt bij aan een beeld van

- [19] Sabatier, P. A., Hunter, S., & McLaughlin, S. (1987). The devil shift: Perceptions and misperceptions of opponents. *The Western Political Quarterly*, 40(3), pp. 449-476. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/106591298704000306>. [Uit: Katz, J. (2018). The Space Between: Demonization of Opponents and Policy Divergence. *Review of Policy Research*, 35(2), pp. 280-301, p. 2]. <https://sci-hub.se/10.1111/ropr.12279>.
- [20] Katz, J. (2018). The Space Between: Demonization of Opponents and Policy Divergence. *Review of Policy Research*, 35(2), pp. 280-301, p. 2. <https://sci-hub.se/10.1111/ropr.12279>.
- [21] Giner-Sorolla, R., Leidner, B., & Castano, E. (2012). Dehumanization, demonization, and morality shifting: Paths to moral certainty in extremist violence. In: Hogg, M. A., & Blaylock, D. L. (Eds.), *Extremism and the psychology of uncertainty*, pp. 165-182. Wiley-Blackwell. Geraadpleegd van https://www.umass.edu/bleidner/papers/Giner-Sorolla_Leidner_Castano_2011.pdf.
- [22] Giner-Sorolla, R., Leidner, B., & Castano, E. (2012). Dehumanization, demonization, and morality shifting: Paths to moral certainty in extremist violence. In: Hogg, M. A. & Blaylock, D. L. (Eds.), *Extremism and the psychology of uncertainty*. (pp. 165-182). Wiley-Blackwell. Geraadpleegd van https://www.umass.edu/bleidner/papers/Giner-Sorolla_Leidner_Castano_2011.pdf, p. 7.
- [23] Romero-Rodriguez, L., Castillo-Abdul, B., & Cuesta-Valino, P. (2023). The Process of the Transfer of Hate Speech to Demonization and Social Polarization. *Politics and Governance*, 11(2), p. 109.
- [24] Romero-Rodriguez, Castillo-Abdul & Cuesta-Valino 2023, p. 110.
- [25] Romero-Rodriguez, Castillo-Abdul & Cuesta-Valino 2023, p. 110.
- [26] Giner-Sorolla, R., Leidner, B., & Castano, E. (2012). Dehumanization, demonization, and morality shifting: Paths to moral certainty in extremist violence. In: Hogg, M. A., & Blaylock, D. L. (Eds.), *Extremism and the psychology of uncertainty*, pp. 165-182. Wiley-Blackwell. Geraadpleegd van https://www.umass.edu/bleidner/papers/Giner-Sorolla_Leidner_Castano_2011.pdf.
- [27] Giner-Sorolla, Leidner & Castano 2012, p. 10.
- [28] Cuddy, A. J. C., Rock, M., & Norton, M. I. (2007). Aid in the Aftermath of Hurricane Katrina: Inferences of Secondary Emotions and Intergroup Helping. *Group Processes & Intergroup Relations*, 10(1), p. 107-118.
- [29] Giner-Sorolla, Leidner & Castano 2012, p. 8.

de tegenstander die niet een complex mens is met een leven net als jij, maar een wezen geleid door simpele driften.

Demonisering gaat nog een stapje verder dan 'tot Ander maken' en ontmenselijking. Bij ontmenselijking hoeft een persoon 'de ander' niet te respecteren, maar is er geen aanleiding om middelen te investeren en de eigen veiligheid te riskeren om

'de ander' te bestrijden.^[30] Demonisering vindt plaats wanneer 'de ander' echt als een 'agent van het kwaad' wordt gezien, die opgespoord en geëlimineerd moet worden.^[31] De gedemoniseerde 'Ander' kan dan niet geaccepteerd worden, en is zowel bedreigend als ondergeschikt. De 'Ander' wordt onderworpen aan haatnarratieven, discriminerende uitingen en stereotypen. Daardoor wordt 'de ander' moreel minder waard gemaakt en geschaad in diens sociale identiteit.^[32] Meningingen van de gedemoniseerde groep worden gecriminaliseerd, morele taboes over het bejegenen van deze groep uitgewist en hun belangen onzichtbaar gemaakt.^[33] Agressie tegen de

gedemoniseerde wordt vaak gelegitimeerd; immers, deze is bedreigend en dus is de eigen agressie zelfverdediging.^[34] Het straffen van deze groep wordt iets moreel goeds, en het willen voorkomen van straf tegen deze groep wordt iets moreel twijfelachtigs.^[35]

- [30] Giner-Sorolla, Leidner & Castano 2012, p.10.
 [31] Giner-Sorolla, Leidner & Castano 2012, p. 2.
 [32] Romero-Rodriguez, Castillo-Abdul & Cuesta-Valino 2023, p. 110.
 [33] Romero-Rodriguez, Castillo-Abdul & Cuesta-Valino 2023, pp. 110-111.
 [34] Giner-Sorolla, Leidner & Castano 2012, p. 10.
 [35] Giner-Sorolla, R., Leidner, B., & Castano, E. (2012). Dehumanization, demonization, and morality shifting: Paths to moral certainty in extremist violence. In: Hogg, M. A., & Blaylock, D. L. (Eds.). (2012). Extremism and the psychology of uncertainty (pp. 165-182). Chichester: Wiley-Blackwell, p. 12. Geraadpleegd van https://www.umass.edu/bleidner/papers/Giner-Sorolla_Leidner_Castano_2011.pdf.
 [36] Birchall, C. (2006). Knowledge Goes Pop: From Conspiracy Theory to Gossip. *Cultural Machine Series*, p. 34. Oxford: Berg. Geraadpleegd van <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/27076>; Actueel is er ook veel geschreven over dit onderwerp in de context van anti-institutioneel extremisme, zoals in: AIVD. (2023, mei). Anti-institutioneel extremisme in Nederland: een ernstige dreiging voor de democratische rechtsorde? Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties. Geraadpleegd van <https://www.aivd.nl/onderwerpen/extremisme/documenten/publicaties/2023/05/25/anti-institutioneel-extremisme-in-nederland-een-ernstige-dreiging-voor-de-democratische-rechtsorde>.

Mag iemand dan niets meer zeggen?

Mag iemand dan nooit meer zeggen dat iemand anders is dan diegene, of dat er gevaar uitgaat van iets in de samenleving? Is bijvoorbeeld het zeggen dat neonazi's of gewelddadige salafisten gevaarlijk zijn niet ook ontmenselijking? Nee, het is belangrijk om ook kritisch te zijn als er van mensen wel degelijk een gevaar uitgaat. De manier waarop dit risico wordt gecommuniceerd bepaalt in welke mate het demoniserende dynamieken zijn. Enkele vragen om jezelf of de ander te stellen zijn:

1. Reken je een hele groep af op uitzonderingen, of is het echt iets wat voor de hele groep opgaat?
2. Is je betoog onderbouwd met feiten en bijvoorbeeld (wetenschappelijke) literatuur uit verschillende perspectieven?
3. Sta je open voor een gesprek en leg je verantwoording af bij serieuze tegenargumenten?
4. Is je oordeel proportioneel, genuanceerd en gericht op een oplossing?
5. Ga je uit van de oplosbaarheid van het probleem, of is een oplossing niet mogelijk door de aard van de groep (en moet de groep dus weg)?

Daarnaast kan er gesproken worden over problematische gedragingen of specifieke uitingen, in plaats van over personen/bevolkingsgroepen.

1.3 Verhalen over de vijand

Wanneer een groep tot 'dreiging' gemaakt wordt, horen hier vaak verhalen bij waarom deze groep gevaarlijk zou zijn. Deze verhalen kunnen de vorm aannemen van **complottheorieën**. Deze kunnen demonisering voeden en demonisering maakt mensen ontvankelijker om in verdere complottheorieën te geloven. Birchall definieerde complottheorieën in 2006 als "*constructies die een als onrechtvaardig of onverdraaglijk ervaren individuele of maatschappelijke situatie of ontwikkeling verklaren door deze situatie voor te stellen als het doelbewuste resultaat van een groep mensen die in het geheim samenwerkt met kwade bedoelingen*".^[36] In deze definitie wordt de schuld van een maatschappelijk probleem gelegd bij een groep machtige mensen die het bewust zou veroorzaken. Wanneer er complottheorieën

over 'de ander' rondgaan, is dit vaak een symptoom dat 'de ander' niet in de morele orde van een sociale (sub)cultuur past.^[37]

Een succesvolle demonisering van 'de ander' kan leiden tot een **morele paniek** (moral panic in het Engels). In een 'morele paniek' wordt een toestand, persoon of groep mensen aangewezen als een dreiging tegen de maatschappelijke normen en belangen. De 'paniek' doelt op een toename van aandacht tegenover een fenomeen, gevoed door angst, gevolgd door een heftige en haastige poging om veiligheid te zoeken. Hoewel er daadwerkelijk een onderliggend probleem kan zijn, is de tegenreactie vaak buitenproportioneel.^[38] De morele paniek wordt breed en met veel stereotypen uitgemeten in de media en herhaald door maatschappelijke leiders, zoals politici, media, experts en religieuze leiders. Soms gaat het over iets nieuws en soms gaat het over iets wat al langer bestaat maar opeens in de aandacht staat.^[39] Een succesvolle morele paniek kan erin slagen om de 'stille minderheid' in een maatschappij over te halen om meer repressie en controle (vanuit de staat) te steunen.^[40]

Bouwstenen van morele paniek en complottheorieën zijn desinformatie en misinformatie. **Desinformatie** is onware, inaccurate of misleidende informatie, waarbij deze informatie met opzet wordt gemaakt en verspreid, bijvoorbeeld om geld te verdienen of om een persoon, sociale groep, organisatie of land te schaden. Dat is anders dan **misinformatie**; onware, inaccurate of misleidende informatie waarbij deze informatie niet bewust wordt verspreid.^[41] Directe leugens kunnen hierbij een rol spelen; bijvoorbeeld door schokkende gebeurtenissen en schrijnende toestanden te verzinnen. Een andere vorm van desinformatie is het ontkennen van feiten, die evident waar en erg zijn: 'ontkenning'. Hierbij wordt ontkend dat iets gebeurd is of waar is, ook al wijst onderzoek het tegendeel uit. Ook kunnen de ervaringen die mensen omschrijven, gebagatelliseerd of zelfs vergoelijkt worden. Het komt voor dat er eindeloos vragen gesteld kunnen worden, die niet als doel hebben om te leren, maar vooral om twijfel te zaaien. Het gevaar van ontkening is dat het niet erkennen van de ervaringen van mensen er ook toe kan leiden dat hun menselijkheid en individualiteit niet erkend wordt. Vergelijk het met iemand die aangevallen en beroofd wordt op straat, maar vervolgens van vrienden te horen krijgt dat hij zich aanstelt als hij angst heeft om nog alleen over straat te gaan en dat ze twijfelen of de aanval wel echt heeft plaatsgevonden. Hij wordt niet erkend in zijn ervaring, maar ook niet in zijn emotionele en fysieke behoeften. Ontmenselijke groepen worden hierdoor 'dubbel getraumatiseerd': een keer door de ontmenselijking, en nog eens door de ontkening.^[42]

Een argumentatiestrategie die kan bijdragen aan demoniserende dynamieken is een '**stropopredenering**' waarbij in een discussie de daadwerkelijke 'tegenstander' niet besproken wordt met als intentie een realistische weergave te geven, maar waarvan deze 'tegenstander' een kwade karikatuur (stropop) gemaakt wordt. Zo wordt bijvoorbeeld het onsympathiekste, onredelijkste beeld van de tegenstander genomen (ook al gaat het om een nauwelijks invloedrijke nichegroep of een enkel incident) en wordt er gedaan alsof deze de hele groep vertegenwoordigt. De dagelijkse ervaringen van mensen met 'de ander' komen vaak niet overeen met de 'stropop' die van hen gemaakt is.

Expliciet 'de ander' demoniseren is soms nog niet genoeg maatschappelijk geaccepteerd om zomaar te doen. Als iemand toch richting diens achterban het narratief wil delen, kan gekozen worden om de tactiek van 'hondenfluitjes' (in het Engels dog whistling) toe te passen. Dit duidt op een tactiek waarbij er narratieven worden gebruikt die voor buitenstaanders ogenschijnlijk onschuldig overkomen, maar voor mensen binnen een bepaalde groep een verborgen of geïmpliceerde boodschap communiceren (bijvoorbeeld: 'de globalisten controleren de banken',

[37] Donskis, L. (1998). The conspiracy theory, demonization of the other. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 11(2), p. 360.

[38] Garland, D. (2008). On the concept of moral panic. *Crime, Media, Culture*, 4(1), p. 10.

[39] Garland, D. (2008). On the concept of moral panic. *Crime, Media, Culture*, 4(1), p. 10.

[40] Garland, D. (2008). On the concept of moral panic. *Crime, Media, Culture*, 4(1), p. 16.

[41] Rijksoverheid. (z.d.). Desinformatie en nepnieuws. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/desinformatie-nepnieuws>.

[42] Ayalon, L. (2005). Challenges Associated with the Study of Resilience to Trauma in Holocaust Survivors. *Journal of Loss and Trauma*, 10(4), pp. 347-358; Leydesdorff, S. (2012). Why Compensation is a Mixed Blessing. In: Wilt, H.G. van der, Vervliet, J., Sluiter, G.K., & Houwink ten Cate, J.T.M. (eds.). *The Genocide Convention: The Legacy of 60 Years*. Leiden: Brill Nijhoff, pp. 105-114.

wanneer een spreker 'de Joden' bedoelt). Het voordeel voor de gebruiker van de hondenfluitjes is dat deze relatief onopgemerkt extreme uitingen kan doen die begrepen worden door de mensen in diens gemeenschap, maar als deze gebruiker erop aangesproken wordt, kan hij het ontkennen tegenover de rest van de wereld.

Samengevat: in het politieke debat kunnen dynamieken ontstaan die bijdragen aan de demonisering van groepen mensen. Zo kunnen politieke tegenstanders tot 'ander' gemaakt worden, waarbij de tegenstander als vreemd en essentieel anders voorgesteld wordt. Dit kan leiden tot wij-zij-dynamieken, waarin scherp onderscheid wordt gemaakt tussen groepen. Dit plaatst mensen die als 'ander' worden aangemeld buiten de morele kring. Een nog extremer voorbeeld van 'anderen/tot Ander maken' is ontmenselijking, waarbij de menselijke complexiteit van 'de ander' ontkend wordt. Een uiterste uiting van anderen/tot Ander maken is demonisering. Bij demonisering wordt 'de ander' gepresenteerd als een kwaad, een dreiging die geëlimineerd moet worden. Vaak wordt demonisering onderbouwd met complottheorieën en desinformatie. Succesvolle demonisering kan leiden tot een 'morele paniekdynamiek', waarbij de 'dreiging' bestreden wordt met uitsluiting, beleid of zelfs geweld. Deze dynamieken worden gevoed door narratieven, die soms ook doelbewust kunnen worden verspreid. In deze publicatie komt een aantal van deze narratieven aan bod.

In het eerder aangehaalde onderzoek van de Universiteit Utrecht wordt beschreven hoe deze dynamieken nog verder escaleren: na ontmenselijking volgt demonisering. Hierop volgt (gewelds)bedreiging, gevolgd door zelfs doodsb bedreiging. Dit kan leiden tot het daadwerkelijk uitvoeren van de bedreiging.^[43] Verschillende onderzoekers betogen dat er een sterk verband is tussen haatspraak en fysiek geweld.^[44]

Als een gedemoniseerde groep bang wordt voor dreigingen, kan dit serieus resulteren in het nadenken over vluchtwegen. Sommige Nederlanders spreken in hun gemeenschappen met zorgen over de toekomst.^[45] Uit verschillende onderzoeken^[46] komen indicaties naar voren dat onder doelwitgroepen het sentiment leeft dat zij moeten nadenken over een 'Plan B'. Deze mensen denken concreet na naar welke plek in de wereld ze zouden kunnen vluchten. Het komt voort uit een gevoel van niet welkom zijn, maar gaat nog verder: mensen vrezen dat ze in de toekomst niet meer beschermd worden door de wet en de samenleving. Ze zijn bang voor hun bestaansrecht.

In de volgende hoofdstukken wordt uiteengezet hoe de genoemde dynamieken specifieke groepen uit de samenleving raken en welke narratieven daarbij voorkomen. Als eerste komt aan bod transgender mensen, gevolgd door Joden, en tot slot moslims.

[43] Universiteit Utrecht. (2023, 6 oktober). *Spelen met vuur. Hoe de wisselwerking tussen de Tweede Kamer en sociale media woede aanwakkerd*. Geraadpleegd van https://dataschool.nl/wp-content/uploads/sites/425/2023/10/Spelen_met_vuur.pdf.

[44] Romero-Rodriguez, Castillo-Abdul & Cuesta-Valino 2023, p. 110; Semelin, J. (2009, maart). *Purify and Destroy. The Political Uses of Massacre and Genocide*. (Chapter II). New York: Columbia University Press.

[45] FRA. (2024). *Jewish People's Experiences and Perceptions of Antisemitism*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, p. 95; Jelyta, F. (2024, 5 april). Moslimorganisaties zien meer belangstelling moslims voor emigratie om geloof. NOS. Geraadpleegd van <https://nos.nl/artikel/2515630-moslimorganisaties-zien-meer-belangstelling-moslims-voor-emigratie-om-geloof>.

[46] Een overzicht van de verschillende onderzoeken in deze publicatie zijn opgenomen in de literatuurlijst.

DEMONISERENDE DYNAMIEKEN

Wij-zij-dynamieken

Er wordt een wij-groep en een zij-groep gemaakt, die tegenover elkaar staan. Dit vergroot verdeeldheid.

Tot Ander maken

Mensen worden gemaakt tot buitenstaanders. Dit vermindert het vermogen tot verbinding tussen verdeelde groepen.

Ontmenselijken

Individueen worden ontdaan van hun menselijkheid. Ze worden gezien als dieren, machines of gedachteloze onderdelen van een massa. Dit maakt dat men zich niet in de ander inleeft.

Demonisering

De 'ander' wordt geframed als iets kwaadaardigs, die opgespoord en bestreden moet worden. De ander is tot dreiging gemaakt, waarvan het goed of zelfs nodig is dat deze bestreden wordt.

Geweldslegitimatie

Geweldslegitimatie maakt het toegestaan om geweld tegen de 'ander' te gebruiken. Dit kan leiden tot bedreigingen en/of geweldsincidenten.

2.

Transgender mensen

2. Transgender mensen

Wanneer er in deze publicatie gesproken wordt over transgender mensen, betreft het iedereen die zich niet identificeert met het geslacht dat ze bij geboorte toegekend hebben gekregen. Onder deze paraplu-term vallen zogenoemde 'binaire' transgender mensen (transgender vrouwen en transgender mannen), maar ook mensen die zich niet eenduidig als man óf vrouw identificeren. Voor deze laatste groep mensen wordt de term 'non-binair' gehanteerd.

Mensen die zich wel identificeren met hun geboortegeslacht (en dus niet trans zijn), worden 'cisgender' genoemd. Deze term is nodig om duidelijk te kunnen praten over deze onderwerpen. Zo wordt een niet-homoseksueel persoon 'heteroseksueel' genoemd, en niet 'normaal'.

De media-aandacht voor transgender mensen is de afgelopen jaren gestegen. Dit is alleen niet iets waar deze groep zelf altijd blij mee is of zelf om vraagt. Zo is voornamelijk het aantal negatieve uitingen in media over deze groep de afgelopen vier jaar explosief gestegen.^[47] Ook het aantal haatberichten online en uitingen die mis- en desinformatie bevatten over deze groep zijn fors toegenomen in deze periode.^[48]

Sinds 2020 is er in relatief korte tijd een **morele paniek** ontstaan rondom transgender mensen, gekenmerkt door een grote toename aan negatieve aandacht voor deze groep in de (sociale) media, politiek. Waar eerder Nederlanders over het algemeen tolerant waren tegenover transgender mensen, is er nu een tijd aangebroken waarin transmensen en gerelateerde thema's onderwerpen van debat en scepsis zijn. In deze periode zijn ook oude, schadelijke spookbeelden nieuw leven ingeblazen. Foutieve en misleidende informatie over de transgenderzorg, onderwijs over gender en sekse, criminele intenties die transgender mensen zouden hebben en de vermeende besmettelijkheid van het transgender-zijn doet veel de ronde, zowel in (online) media als in de politiek. Transgender mensen worden vergeleken met een besmettelijke ziekte, een sekse, of seksueel misbruikers. Hiermee lijkt binnen het publieke debat over transgender onderwerpen steeds vaker en door steeds prominentere figuren naar demonisering gegrepen te worden. Sommige van deze trends zijn niet alleen aanwezig in Nederland, maar ook in andere landen, zoals de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Rusland en Hongarije.^[49] ^[50]

2.1 De impact

In Nederland leven ca. 400.000-700.000 mensen die zich transgender en/of non-binair noemen.^[51] Sinds de **eeuwwisseling** zijn transmensen steeds zichtbaarder geworden, ook in de media, en is er steeds meer kennis over deze groep. Dit alles heeft ertoe geleid dat er nu meer transgender mensen dan ooit duiding kunnen geven aan hun ervaringen. Transgender jongeren én ouderen komen in toenemende mate uit voor hun identiteit, in plaats van dit achter gesloten deuren te houden. Hoewel kennis en tolerantie richting deze groep is toegenomen, hebben transmensen ook vandaag de dag nog steeds te maken met armoede, sociale isolatie, discriminatie en geweld. Deze fenomenen worden gevoeld door hardnekkige spookbeelden, misinformatie en desinformatie over deze groep mensen.

Transgender mensen doen vijf tot tienmaal vaker een zelfmoordpoging dan de algemene bevolking en denken zevenmaal vaker aan zelfdoding.^[52] Van de hele

[47] Transgender Netwerk. (2024). In *Twijfel getrokken. Transgender mensen in de Nederlandse media in 2023*. Amsterdam: Transgender Netwerk. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/in-twijfel-getrokken-mediamonitor-2023/>; Transgender Netwerk. (2023). *Meer debat, minder gehoord. Monitor mediarepresentatie van trans personen in 2022*. Amsterdam: Transgender Netwerk. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/publicatie/meer-debat-minder-gehoord-monitor-mediarepresentatie-van-trans-personen-in-2022/>.

[48] Verbeek, J. (2023, 6 september). Verantwoording bij het onderzoek naar toenemende online lhbt+-haat. *De Groene Amsterdammer*. Geraadpleegd van <https://www.groene.nl/artikel/verantwoording-bij-het-onderzoek-naar-toenemende-online-lhbt-haat>.

[49] Ipsos. (2018, 29 januari). *Global Attitudes Toward Transgender People*. Geraadpleegd van <https://www.ipsos.com/en-us/news-polls/global-attitudes-toward-transgender-people>.

[50] McLean, C. (2021). The Growth of the Anti-Transgender Movement in the United Kingdom. The Silent Radicalization of the British Electorate. *International Journal of Sociology*, 51(6), pp. 473-482.

[51] Hoeveel transgender mensen er precies in Nederland leven, is ook vandaag de dag niet helemaal duidelijk. Onderzoek van SCP uit 2014 liet zien dat ten minste 3,9% van de Nederlanders zich niet eenduidig identificeert met hun geboortegeslacht. Recenter onderzoek (Rutgers 2023) schat het aantal daadwerkelijke transgender personen in Nederland op 2,2% (waarvan 1,8% non-binair, en 0,4% binair transgender).

Joemmanbaks, F., & Graaf, H. de. (2023, 30 april). *Kiezen voor een "X". Onderzoek naar de behoefte aan een non-binaire geslachtsregistratie*. Utrecht: Rutgers, p. 8. Geraadpleegd van https://rutgers.nl/wp-content/uploads/2023/07/Rapport_Kiezen-voor-een-X_DEF.pdf.

Kuyper, L. (2012). Transgenders in Nederland: prevalentie en attitudes. *Tijdschrift voor Seksuologie* 36-2, pp. 129-135. Geraadpleegd van <https://www.tijdschriftvoorseksuologie.nl/images/content/pdfs/2012-36-2%20Transgenders%20in%20Nederland.pdf>.

[52] Zelfmoordpreventie.nl. (z.d.). 'Transgender'. *Stichting 113 Zelfmoordpreventie*. Geraadpleegd op 26 september 2024 van <https://www.113.nl/i/transgender>.

lhbt-gemeenschap (lesbisch, homoseksueel, biseksueel en transgender) zijn transgender mensen hiermee de groep die het grootste gevaar loopt op zelfdoding. Zo zijn transmensen vaak bang om vrienden en familie te verliezen, hun baan en relatie, ook vrezen ze voor hun veiligheid op straat en in de wijk. Deze gedachten nemen vaak wel af na een coming-out of na het krijgen van toegang tot medische zorg.^[53]

Die angst voor isolement, verlies van werk en relaties en ook de eigen veiligheid komt niet uit de lucht vallen. Onderzoek naar de huidige sociaal-economische positie van transgender mensen geeft een somber beeld. Deze positie kenmerkt zich met achterstanden op het gebied van het sociale netwerk, welzijn, gezondheid, positie op de arbeidsmarkt en veiligheid.^[54]

Zo vallen transgender mensen die hun geslacht op hun identiteitsbewijs hebben laten veranderen veel vaker in de lage inkomenscategorie dan cisgender personen – namelijk 52% t.o.v. 27%.^[55] Dit heeft vooral te maken met de slechte arbeidsmarktpositie van transmensen. Zo hebben transmensen drie keer zo vaak als cisgender mensen geen betaalde baan.^[56] Dit is opvallend, omdat er geen grote verschillen zijn in opleidingsniveau.^[57] Discriminatie bij de werving en selectie is een factor, maar ook de ervaringen van transmensen op de werkvloer. Zo bleek uit onderzoek dat 23% van de trans ondervraagden ooit slachtoffer was van seksuele intimidatie op het werk, 13% van fysiek geweld en bijna de helft (45%) van verbaal geweld op de werkvloer.^[58]

De helft van de transgender mensen in Nederland (52%) kreeg te maken met discriminatie in hun dagelijkse leven in 2019.^[59] Dit is alleen maar erger geworden sinds 2020, hetzelfde jaar waarin ook negatieve mediaberichten rondom transgender onderwerpen sterk begonnen toe te nemen.^[60] Zo blijkt dat in de afgelopen vier jaar het aantal haatberichten tegen transgender mensen online bijna is vertienvoudigd.^[61] Uit onderzoek van RTL naar de haatreacties op de eigen Instagramaccounts blijkt dat vooral de lhbt-gemeenschap vaak doelwit is van haat, intimidatie en belediging. “Gemiddeld ontvangen posts waarin lhbt-personen centraal staan 49,4% meer haat dan posts waarin personen centraal staan die niet (open/bekend) lhbt zijn”, volgens de onderzoekers.^[62] Vanuit navraag door Transgender Netwerk bleken posts waarin transgender vrouwen voorkomen met name veel haatreacties te krijgen.

Een vergelijkbare trend van razendsnelle verslechtering is ook te vinden in de offline wereld. Verschillende regionale GGD-afdelingen hebben ervoor gekozen om specifiek te onderzoeken hoe de lhbt-acceptatie op scholen is ten opzichte van voorgaande jaren. In alle regio's is een verslechtering van de acceptatie te zien. Zo vindt bijvoorbeeld in de provincie Zeeland in 2023 nog maar 25% van jongeren het 'normaal' als iemand zich niet identificeert met hun geboortegeslacht, waar dit in 2021 nog 46% van jongeren was.^[63] Tegelijkertijd is het aantal jongeren dat het 'verkeerd' vindt als iemand zich zo voelt zelfs verdubbeld van 13% (in 2021) naar 25% (in 2023).

2.1.1 Geweld tegen transgender mensen

Het blijft vaak niet enkel bij pesten en online haatcomments. Verbaal en fysiek geweld tegen transgender mensen zijn wijdverspreid. In de afgelopen vier jaar zijn meldingen van discriminatie en geweld tegen transgender mensen bij de politie en antidiscriminatievoorzieningen flink toegenomen.^[64] Maar ook voor deze periode was haat en geweld al een wijdverspreid probleem voor transgender mensen in Nederland. Zo worden zeven keer zo vaak transmensen mishandeld en bedreigd dan de algemene bevolking.^[65] In 2023 werd een kwart van de transgender mensen die non-binair zijn, slachtoffer van een geweldsdelict. Dit is een aanzienlijk groter

[53] Marques, I.R., Cagigal, C.A.M., Ezzeddine, R., Rema, J.P.A.G.P., & Cruz, F.A.L.N.O. (2023). The Impact of Gender-affirming Surgeries on Suicide-related Outcomes: A Systematic Review. *Journal of Psychosexual Health*, 5(3), pp. 134-144.

[54] Verbeek, M.J.A., Hommes, M.A., Stutterheim, S.E., Lankveld, J.J.D.M. van, & Bos, A.E.R. (2020). Experiences with stigmatization among transgender individuals after transition: A qualitative study in the Netherlands. *International Journal of Transgend Health*, 21(2), pp. 220-233; Movisie. (2022). *Feiten en cijfers op een rij. Handreiking LHBTI-Emancipatie*. Utrecht: Movisie. Geraadpleegd van <https://www.movisie.nl/sites/default/files/2023-01/Handreiking%20Lhbt%2B%20Feiten%20en%20cijfers%20-%202022.pdf>; Beusekom, G. van, & Kuypers, L. (2018). *LHBT-monitor 2018. De leefsituatie van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen in Nederland*. Sociaal en Cultureel Planbureau.

[55] Huijnk, W., Damen, R., & Kampen, L. van. (2022). *LHBT-Monitor 2022*, p. 80. Sociaal en Cultureel Planbureau.

[56] Huijnk, W., Damen, R., & Kampen, L. van. (2022). *LHBT-Monitor 2022*, p. 80. Sociaal en Cultureel Planbureau.

[57] Huijnk, W., Damen, R., & Kampen, L. van. (2022). *LHBT-Monitor 2022*, p. 80. Sociaal en Cultureel Planbureau.

[58] Terpstra, F., Dekkers, L., Schers, S., & Dekker, S. (vertaling). (2022, januari). *Trans, intersekse en non-binair mensen aan het werk in Nederland: Een nationaal rapport? Nationaal rapport Inclusion4All*. Amsterdam: Transgender Netwerk Nederland. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/wp-content/uploads/2023/01/Inclusion4All-Nationaal-rapport-Transgender-Netwerk.pdf>.

De hier genoemde percentages zijn de gemiddelden van de gevonden data van zowel transgender vrouwen, transgender mannen en non-binair mensen. Het Nederlandse Inclusion4All-onderzoeksrapport zelf maakt onderscheid tussen deze cijfers.

[59] FRA. (2019). *LGBTI Survey Data Explorer*. European Union Agency for Fundamental Rights. Raadpleegbaar van <https://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/data-and-maps/2020/lgbti-survey-data-explorer>.

[60] Transgender Netwerk. (2020-2023), *Mediamonitors Transgender Netwerk 2020, 2021, 2022, 2023*. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/mediamonitor-2020-coming-outs-controverses-en-excuses/>; <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/mediamonitor-2021/>; <https://www.transgendernetwerk.nl/publicatie/meer-debat-minder-gehoord-monitor-mediarepresentatie-van-trans-personen-in-2022/>; <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/in-twijfel-getrokken-mediamonitor-2023/>.

[61] Verbeek, J. (2023, 6 september). Verantwoording bij het onderzoek naar toenemende online lhbt+-haat. *De Groene Amsterdammer*. Geraadpleegd van <https://www.groene.nl/artikel/verantwoording-bij-het-onderzoek-naar-toenemende-online-lhbt-haat>.
[62] RTL. (2024). *Tegen Online Haat: Data-onderzoek naar de hoeveelheid online haat op onze Instagram kanalen*. RTL, p. 9.

Zie volgende pagina: voetnoten 63 t/m 65

percentage dan bij cisgender vrouwen (6,5%) en mannen (6,3%).^[66] Onder non-binaire mensen in Nederland werd in 2023 12,1% van hen slachtoffer van seksueel geweld. Dit ten opzichte van^[67] transgender jongeren, die ook thuis veel vaker geweld meemaken dan hun leeftijdsgenoten. Zo wordt 21% van de transgender jongeren vóór hun zestiende jaar thuis geschopt of geslagen, wat ruim twee keer zo vaak is als bij leeftijdsgenoten.^[68]

Dit alles staat in schril contrast met een erg lage aangiftebereidheid na slachtoffer te zijn geworden van een misdrijf. Maar één op de drie transgender personen doet bij de politie of een andere instantie aangifte of melding van mishandeling/bedreiging, tegenover 58% van de algemene bevolking.^[69] De twee meestgenoemde redenen waarom transmensen niet naar de politie gaan bij fysiek geweld zijn de angst voor een negatieve bejegening door de politie (28%) en te weinig vertrouwen in een goede afhandeling (22%).^[70]

2.1.2 Gevoelens van onveiligheid

Al dit geweld werkt door op de veiligheidsbeleving van transgender personen: 60% van de gevraagde transgender personen gaf aan zich wel eens onveilig te voelen. Transgender personen menen dan ook dat ze een zeer grote kans lopen om slachtoffer te worden van fysiek geweld (14%). Een kans die de gemiddelde cisgender Nederlander voor zichzelf een stuk minder hoog inschat (2%).^[71] Die angst van transmensen is gebaseerd op hun eigen eerdere ervaringen met geweld en gebrek aan acceptatie van onbekenden en bekenden, maar ook op de verhalen die ze horen van andere transpersonen en lhbt-mensen in het algemeen. De polarisatie via de (sociale) media draagt bij aan het gevoel van onveiligheid. Niet alleen de geweldsincidenten zelf maar ook de angst om slachtoffer te worden, hebben grote invloed op het dagelijks leven van verschillende minderheden. Locaties en situaties worden vermeden, ze passen hun gedrag aan en ze onderdrukken zelfs identiteitsaspecten. Zo mijdt 29% van de transmensen 'vaak' tot 'altijd' bepaalde publieke ruimtes uit angst voor haat, discriminatie of geweld.^[72] Transmensen vermijden wc's, sportverenigingen, winkels, uitgaansgelegenheden en buurten om geweld en belediging te ontlopen. Een deel van de transgender personen kleedt zich ook anders in openbare ruimtes dan zij eigenlijk willen. De groep transgender personen waarvan het transgender zijn niet direct zichtbaar is voor de rest van de wereld, kiest er vaak voor om het transgender-zijn niet bespreekbaar te maken vanwege de angst voor negatieve reacties. Dat laatste geldt ook voor lesbische, homoseksuele en biseksuele personen, die op straat en in andere openbare gelegenheden eveneens waakzaam zijn; of ze wel of niet hand in hand met hun partner kunnen lopen of andere intimiteiten kunnen tonen.

Door deze gevoelens van onveiligheid en angst voor een verslechterende rechtsbescherming hebben veel transmensen het gevoel dat ze een 'plan B' moeten hebben om naartoe te vluchten. Dit is een fenomeen dat op internationaal niveau speelt, gekenmerkt door bekende casussen als die van een Britse transgender vrouw die vluchtte naar Nieuw-Zeeland en daar asiel kreeg op grond van veelvuldige discriminatie in haar thuisland.^[73] Maar ook in Nederland speelt dit steeds vaker sinds de verslechtering van de sociale positie van transgender mensen in Nederland vanaf 2020. Dit blijkt uit het nauwe contact dat Transgender Netwerk en andere lhbt+-partnerorganisaties in Nederland hebben met hun achterban.

2.2 De (historische) context

Transgender mensen zijn in de loop van de geschiedenis in de westerse samenleving veelal onzichtbaar geweest. Er waren nauwelijks voorbeelden van mensen met deze ervaring. Ze worstelden hier veelal alleen mee. Zo kan het voor mensen die in hun dagelijks leven niet met deze groep in aanraking komen,

[63] GGD Zeeland. (2023). *Gezondheidsmonitor Jeugd 2023-2024. Relaties & seksualiteit*. Geraadpleegd van <https://www.ggdzeeland.nl/rapportage/gmj2023/relaties-seksualiteit/>; GGD Zeeland. (2021). *Corona Gezondheidsmonitor Jeugd 2021-2022. Relaties en seksualiteit*. Geraadpleegd van <https://www.ggdzeeland.nl/rapportage/cgmj2021/relaties-seksualiteit/>.

[64] Ministerie BZK en Nationale Politie. (2024). *Discriminatiecijfers in 2023*. Dit rapport is geschreven door Movisie en Art.1 i.o.v. de Nationale Politie en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2024/04/19/rapport-discriminatiecijfers-in-2023>.

Transgender Netwerk. (2023). *Aantal meldingen transgenderdiscriminatie in 2022*. Amsterdam: Transgender Netwerk. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/wp-content/uploads/2023/05/transgendernetwerkdiscriminatiemonitor2022.pdf>. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Landelijke Politie, Art.1. (2023). *Discriminatiecijfers in 2022: Een rapport over registraties van discriminatie-incidenten door de politie, en meldingen bij antidiscriminatievoorzieningen en andere organisaties in Nederland*, p. 28. Geraadpleegd van <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-76b343d5d61d392f758dda520ded38f631b9957c/pdf>.

[65] Oosterhout, E. van. (2018). *Overal op je hoede. Geweld tegen transgender personen in Nederland*. Transgender Netwerk Nederland. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/onderzoek-veiligheid-overal-op-je-hoede/>.

[66] CBS StatLine. (2024). *Veiligheidsmonitor; kerncijfers, persoonskenmerken 2023*. CBS. Geraadpleegd van <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85844NED/table?dl=A143F>; Transgender Netwerk. (2022). *Factsheet Veiligheid van non-binaire mensen*. Amsterdam: Transgender Netwerk. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/factsheet-veiligheid-non-binaire-mensen/>.

[67] CBS StatLine. (2024). *Veiligheidsmonitor; kerncijfers, persoonskenmerken 2023*. CBS. Geraadpleegd van <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85844NED/table?dl=A143F>; Transgender Netwerk. (2022). *Factsheet Veiligheid van non-binaire mensen*. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/factsheet-veiligheid-non-binaire-mensen/>.

[68] Beusekom, G. van, & Kuyper, L. (2018). *LHBT-monitor 2018. De leefsituatie van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen in Nederland*. Sociaal en Cultureel Planbureau, p. 79.

[69] Oosterhout, E. van. (2018). *Overal op je hoede. Geweld tegen transgender personen in Nederland*, p. 26. Transgender Netwerk Nederland. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/onderzoek-veiligheid-overal-op-je-hoede/>.

voelen alsof transgender-zijn een modern fenomeen is. Niks is echter minder waar. Transgender (ook wel trans)mensen hebben altijd al bestaan, over de hele wereld. Al noemden we ze vroeger anders en was er nog geen specifieke medische of psychologische zorg voor hen: de mensen zelf zijn er altijd al geweest.

Goede voorbeelden van figuren die vandaag de dag transgender genoemd zouden kunnen worden, zijn de Franse spion en schrijver Chevalier d'Éon die leefde van 1728 tot 1810 en Billy Lee Tipton, een Amerikaanse jazzmuzikant die leefde van 1914 tot 1989. Hoe verder er terug in de tijd wordt gedoken, hoe lastiger het wel wordt om met zekerheid vast te kunnen stellen dat iemand mogelijk transgender zou zijn geweest. Hierover is doorlopend debat onder historici. Taal die nu bestaat, was er toen niet en het is onmogelijk om te weten of het mensen die in een andere geslachtsrol gingen leven om een andere maatschappelijke positie ging of om een diepgevoelde genderidentiteit.

<p>Jan van Ant (1719-1781) Soldaat</p> <p>Nam driemaal als man dienst als soldaat. "Ik ben in de natuur een manspersoon, maar uiterlijk een vrouwspersoon"</p>	<p>Chevalier d'Éon (1728-1810) Spion, soldaat en schrijver</p> <p>Ging 33 jaar als vrouw door het leven. Bij diens dood werden mannelijke geslachtsorganen vastgesteld.</p>	<p>Billy Lee Tipton (1914-1989) Jazzmuzikant</p> <p>Leefde vanaf de jaren '40 als man. Bij zijn dood ontdekten geliefden dat hij als vrouw geboren was.</p>
---	--	--

In de geschiedenis hebben vele culturen bestaan die transgender en of non-binaire identiteiten en of ervaringen hebben omarmd, zoals bijvoorbeeld de zogeheten 'hijra's' in India, de 'waria's' in Indonesië, of 'two-spirit'-mensen in inheems Noord-Amerika.^[74]

In de twintigste eeuw groeide de kennis over transgender mensen. Zo deed het beroemde *Institut für Sexualwissenschaft* in Berlijn als één van de eerste wetenschappelijke centra veeluldig onderzoek naar homoseksuele en transgender identiteiten en medische zorg als hormoontherapie en genderbevestigende operaties.^[75] In deze tijd waren homoseksualiteit en de transgender identiteit meer met elkaar verweven dan nu het geval is. De oprichter van het instituut, Magnus Hirschfeld, een Joodse arts en seksuoloog, schreef al in 1910 een boek over transgender identiteiten. Het instituut schreef ook de zogeheten *Transvestitenschein* uit, een juridisch document dat transgender mensen meer sociale bewegingsvrijheid gaf en een naamswijziging mogelijk kon maken.^[76] Deze documenten gaven een eeuw geleden ongekende vrijheden aan transgender mensen. In Nederland was er een soortgelijk instituut, het Nederlands Wetenschappelijk Humanitair Komitee, dat in navolging van Hirschfeld ook in Nederland via die wetenschap de acceptatie van de zogenaamde 'derde sekse' wilde bevorderen.

2.2.1 Demonisering tijdens en na het naziregime

De relatieve ruimte die Hirschfelds instituut had voor onderzoek naar homoseksualiteit en het transgender-zijn, veranderde met de opkomst van het nationaalsocialisme. Bestaande niet-gehandhaafde verboden op mannelijke homoseksualiteit (Paragraaf 175), seksuele zelfbeschikking en publiek exhibitionisme

[70] Oosterhout, E. van. (2018). *Overal op je hoede. Geweld tegen transgender personen in Nederland*, p. 26. Transgender Netwerk Nederland. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/onderzoek-veiligheid-overal-op-je-hoede/>.

[71] Oosterhout, E. van. (2018). *Overal op je hoede. Geweld tegen transgender personen in Nederland*. Transgender Netwerk Nederland, p. 10. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/onderzoek-veiligheid-overal-op-je-hoede/>.

[72] FRA. (2020). *LGBTI Survey Data Explorer*. European Union Agency for Fundamental Rights. Geraadpleegd van <https://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/data-and-maps/2020/lgbti-survey-data-explorer>.

[73] Ainge Roy, E. (2017, 12 oktober). British transgender woman given residency in 'safer' New Zealand. *The Guardian*. Geraadpleegd van <https://www.theguardian.com/world/2017/oct/12/british-transgender-woman-given-residency-in-safer-new-zealand>.

[74] Independent Lens. (2015, 12 augustus). A Map of Gender-diverse Cultures. *PBS.org*. Geraadpleegd van https://www.pbs.org/independentlens/content/two-spirits_map-html/

[75] Beachy, R. (2014). *Gay Berlin: birthplace of a modern identity*, pp. 176-178. New York: Knopf Doubleday Publishing Group.

[76] Caplan, J. (2011). The Administration of Gender Identity in Nazi Germany. *History Workshop Journal*, no. 72, pp. 171-180. Geraadpleegd van <https://www.jstor.org/stable/41306843>.

(Paragraaf 183) werden ineens toch wel gehandhaafd.^[77] Kort nadat Adolf Hitler in 1933 aan de macht kwam, viel de studentenbeweging van de NSDAP en de Sturmabteilung (SA) Hirschfelds instituut aan. Tijdens en in de nasleep van deze aanval werden vrijwel alle wetenschappelijke documenten en zo'n 25.000 boeken van het instituut in beslag genomen of verbrand. Hirschfeld zelf werd veelvuldig gepresenteerd als vijand van het Duitse volk in nazipropaganda.^[78]

Transgender vrouwen werden door de nazi's vooral gezien en vervolgd als *crossdressende*^[79] homoseksuele mannen.^[80] De strafvervolging van deze groep nam na deze aanscherping van de Duitse antihomowetten een hoge vlucht, zeker vanaf 1936. Later werden transgender mensen en homoseksuelen gemarkeerd door een roze driehoek, zoals Joden die een gele ster moesten dragen. Zij werden gevangengenomen en naar concentratiekampen gestuurd. Het is onduidelijk hoeveel transgender mensen en homoseksuelen precies in de kampen zijn vermoord.

Het einde van de Tweede Wereldoorlog bracht voor transgender en homoseksuele mensen geen bevrijding. Zowel de geallieerden als de nieuwe Duitse staten kozen ervoor om de door de nazi's verscherpte antihomowet te behouden. Zo moesten mannelijke homoseksuelen in concentratiekampen hun resterende 'straf' uitzitten in de gevangenis.^[81] In Nederland was er na de Tweede Wereldoorlog zelfs sprake van een stijging van strafvervolging van lhbt-mensen, als onderdeel van het zedelijkheidsoffensief dat onderdeel werd van de wederopbouw na de Duitse bezetting.^[82]

Tijdens het naziregime is er een overlap zichtbaar in hoe Joodse, homoseksuele en transgender mensen gedemoniseerd werden. Zij werden gezien als een ziekte, een besmetting van de nationale identiteit en van het 'nationaal lichaam'. Sterker nog, steun voor autonomie voor vrouwen of gelijkheid voor seksuele minderheden werd gezien als 'Joods' en 'cultuurmarxistisch' (een *hondenfluit* die tot de dag van vandaag wordt gebruikt ter vervanging voor het woord 'Joods').^[83] Immers, het zouden de Joden zijn die een vermeend 'afwijkende' seksuele moraal zouden voorstaan. Hirschfeld was, als Jood, homoseksueel en onderzoeker naar gender en seksualiteit, een perfect beeld van 'de vijand' voor het regime. Deze overlap in demoniserende narratieven is onder andere te zien in het wijdverspreide geloof in die tijd dat transgender mensen, net als Joden, inherent misleidend waren.^[84] Het propagandistische idee dat een continu 'vermomde' groep mensen die niet te vertrouwen en crimineel was onder de 'gewone' mens leefde, was motivatie genoeg voor sommige burgers om transgender mensen aan te geven bij het

Figuur 2.1 Boekverbranding bij Hirschfelds instituut

Figuur 2.2 Studenten bij het instituut in een actie tegen de 'on-Duitse geest'

Figuur 2.3 Nazikrant schrijft over Hirschfeld

[77] Marhoefer, L. (2015). *Sex and the Weimar Republic: German Homosexual Emancipation and the Rise of the Nazis*. Toronto: University of Toronto Press, pp.185-186.

[78] Tracey, L. (2023, 31 mei). 90 Years On: The Destruction of the Institute of Sexual Science. *JSTOR Daily*. Geraadpleegd van <https://daily.jstor.org/90-years-on-the-destruction-of-the-institute-of-sexual-science/>.

[79] 'Crossdresser' is een persoon die zich soms of regelmatig, deels of volledig kleedt als persoon van een andere gender.

[80] Newsome, W. J. (2022). *Pink Triangle Legacies: Coming Out in the Shadow of the Holocaust*, p. 40. Ithaca NY: Cornell University Press.

[81] Atria. (2022, 23 maart). Große Freiheit: maar na de bevrijding geen vrijheid voor homoseksuelen. Atria.nl. Geraadpleegd van <https://atria.nl/nieuws-publicaties/geweld-tegen-vrouwen/grose-freiheit-maar-na-bevrijding-geen-vrijheid-voor-homoseksuelen/>.

[82] Tijsseling-Stek, A.C.M. (2009). *Schuldige seks. Homoseksuele zedendelicten rondom de Duitse bezettingstijd*. Proefschrift. Universiteit Utrecht, m.n.: pp. 24-31, pp. 71-78.

[83] Tracey, L. (2023, 31 mei). 90 Years On: The Destruction of the Institute of Sexual Science. *JSTOR Daily*. Geraadpleegd van <https://daily.jstor.org/90-years-on-the-destruction-of-the-institute-of-sexual-science/>.

[84] Newsome, W. J. (2022). *Pink Triangle Legacies: Coming Out in the Shadow of the Holocaust*. Ithaca NY: Cornell University Press, p. 40.

naziregime.^[85] Dit idee dat homoseksuele en transmensen niet te vertrouwen zijn, kwam ook sterk terug tijdens de Koude Oorlog in de Verenigde Staten. Daar werd homoseksualiteit weer sterk gelinkt met hun vijand: de communisten.^[86] En ook het idee van besmettelijkheid bleef in de naoorlogse jaren nog sterk circuleren. Dat homoseksuele en transgender mensen jongeren zouden verleiden, was het dominante verhaal in Nederland tot zeker begin jaren zestig van de vorige eeuw. De Nederlandse antihomowet (248bis) die tot 1971 gold, diende vooral om de jeugd tegen deze vorm van 'onzedelijkheid' te beschermen.^[87]

2.2.2 Toen vs. nu

Afgelopen decennia zijn de demoniserende narratieven over homoseksuele mensen als gevaarlijke fraudeurs, criminelen, abnormaal of geestesziek beetje bij beetje ontmanteld. Zo gelooft de gemiddelde Nederlander vandaag de dag niet meer dat homoseksualiteit een ziekte is of dat zij kinderen seksueel mishandelen en indoctrineren.^[88] De homoseksuele medemens is hiermee tot de 'morele kring' van veel mensen gaan behoren. Dezelfde emancipatieslag is echter niet gemaakt als het om transgender mensen gaat.

De demoniserende narratieven over transgender mensen hebben ook na de Tweede Wereldoorlog verregaande gevolgen gehad. In 1985 werd in Nederland nog een wet aangenomen die transgender mensen die hun papieren kloppend wilden maken, wettelijk verplichtte tot medische ingrepen, waaronder verplichte sterilisatie. Een transgender persoon moest aan een rechter tonen dat deze 'nimmer meer in staat is kinderen te verwekken' voordat deze het paspoort mocht laten aanpassen.^[89] Een wezenlijke onderbouwing hiervoor ontbrak. De wet was volgens belangengroepen in strijd met fundamentele mensenrechten.^[90] In de bijna dertig jaar dat de wet van kracht was, heeft deze talloze mensen gedwongen afstand te doen van hun keuze om kinderen te krijgen. Pas in 2014 werd de verplichte sterilisatie uit de wet geschrapt. Tot de jaren zestig van de vorige eeuw waren er nog homoseksuele mannen in Nederland die zich gedwongen voelden zich 'vrijwillig' te laten castreren om strafvervolgning te voorkomen.^[91] Doordat zij behandeld werden als mensen waarvan vermeden moest worden dat zij zich zouden voortplanten, voelden transmensen zich een afwijking, iets waar iets mis mee was, en tweederangs burgers.^[92] Pas in 2020 kwam er door een initiatief vanuit de beweging voor de rechten van transmensen excuses van de Staat voor deze wet. Ook werd toen definitief uitgesproken dat de wet onrechtmatig was geweest.^[93]

Transgender mensen leken in Nederland in de eenentwintigste eeuw even mee te kunnen liften met de groeiende acceptatie van homoseksuele mensen als onderdeel van een bredere lhbt-beweging. Tot 2020 leek het erop dat beetje bij beetje transgender mensen onderdeel zouden worden van de 'morele kring'. Met de huidige negatieve ontwikkelingen neemt pessimisme binnen de transgendergemeenschap toe.

2.2.3 Morele paniek in de recente geschiedenis

In 2020 brak een periode aan waarin de demonisering van transgender mensen nieuwe hoogten zou bereiken en die nog geen teken van afzwakking toont. Transgender mensen zijn niet de enige groep die te maken krijgt met discriminatie en geweld – dit is een veel breder fenomeen waarvan vrijwel alle gemarginaliseerde groepen, waaronder ook Joden en moslims, slachtoffer worden.^[94] In de hoofdstukken die volgen worden ook deze groepen belicht.

In deze periode van verslechtering voor transgender mensen heeft een verschuiving plaatsgevonden binnen het Nederlandse medialandschap. Waar er voorheen vooral werd geschreven over transgender mensen in relatieve oppervlakkigheid en met een neutraal sentiment, begonnen transgender mensen steeds meer centraal te

[85] Newsome, W. J. (2022). *Pink Triangle Legacies: Coming Out in the Shadow of the Holocaust*. Ithaca NY: Cornell University Press, p. 35.

[86] Johnson, D. K. (2004). *The Lavender scare. The Cold War Persecution of Gays and Lesbians in the Federal Government*. Chicago: The Chicago University Press.

[87] Tijsseling-Stek, A.C.M. (2009). *Schuldige seks. Homoseksuele zedendelicten rondom de Duitse bezettingstijd*. Proefschrift. Universiteit Utrecht, pp. 48-54; Tielman, R. (1982). *Homoseksualiteit in Nederland. Studie van een emancipatiebeweging*. Amsterdam/Meppel: Boom, pp. 176-178; Oosterhuis, H. (1992). *Homoseksualiteit in katholiek Nederland*. Proefschrift. Maastricht: Maastricht University, pp. 99-104.

[88] Movisie. (2023, november). *Feiten en cijfers over lhbtq+ op een rij*, p. 5. Utrecht: Movisie. Geraadpleegd van <https://www.movisie.nl/publicatie/feiten-cijfers-lhbtq+rij>.

[89] NOS Nieuws. (2020, 17 februari).

Transgenders willen compensatie voor verplichte sterilisatie. NOS. Geraadpleegd van <https://nos.nl/artikel/2323452-transgenders-willen-compensatie-voor-verplichte-sterilisatie>.

[90] Transgender Netwerk. (2020, 17 februari). Verplichte sterilisatie in strijd met mensenrechten. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/nieuws/verplichte-sterilisatie-in-strijd-met-mensenrechten/>.

[91] Vijselaar, J., Gijzeman, J., Bouwens, B., & Bertens, R. (2015, juni). *Therapeutische castratie en andere psychiatrische behandelingen van zedendelinquenten 1920-1970*. ZonMw, departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis Universiteit Utrecht. Geraadpleegd van https://www.zonmw.nl/sites/zonmw/files/typo3-migrated-files/Therapeutische_castratie.pdf.

[92] NOS Nieuws. (2021, 27 november). Excuses kabinet: 'Transgenderwet was menonterend'. NOS. Geraadpleegd van <https://nos.nl/artikel/2407276-excuses-kabinet-transgenderwet-was-menonterend>

[93] Rijksoverheid. (2020, 30 november). Kabinet maakt excuses voor oude Transgenderwet. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/11/30/kabinet-maakt-excuses-voor-oude-transgenderwet>.

[94] Ministerie BZK en Nationale Politie. (2024). *Discriminatiecijfers in 2023*. Dit rapport is geschreven door Movisie en Art.1 i.o.v. de Nationale Politie en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2024/04/19/rapport-discriminatiecijfers-in-2023>.

[95] Transgender Netwerk Nederland. (2019). *Wit, succesvol en vrouw. Monitor representatie van transgender personen in 2018*. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/wp-content/uploads/2023/04/mediamonitor-2018-1.pdf>; Transgender Netwerk Nederland. (2022). *Zichtbaarder, bespreekbaarder, kwetsbaarder. Monitor representatie van transgender personen in 2021*. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/wp-content/uploads/2023/03/Mediamonitor-2021def.pdf>; Transgender Netwerk. (2023). *Meer debat, minder gehoord: Monitor representatie van transgender personen in 2022*. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/nieuws/meer-debat-minder-gehoord/>.

staan in een grootschalig, nationaal debat over de legitimiteit van hun bestaan.^[95] Ook zijn nieuwsplatformen transgender onderwerpen veel negatiever gaan bespreken. Zo namen in deze periode artikelen met een positief sentiment over transgender onderwerpen af van 63% van het totaal tot slechts 10%.^[96] Artikelen met een negatief sentiment stegen daarentegen van 5% van het totaal naar 23%.^[97]

Een vergelijkbaar fenomeen is te zien in het Verenigd Koninkrijk, waar het aantal artikelen met een negatief sentiment al een aantal jaren eerder fors steeg.^[98] Vaak ging het over de nationale wetten waarmee transgender mensen hun paspoort en geboorteakte konden wijzigen.^[99] Zowel in het Verenigd Koninkrijk als in Nederland zijn deze wetten gesneeuwd na een snelgroeiende stroom van mis- en desinformatie en mobilisatie van anti-transbewegingen en sentimenten. Veel van de mis- en desinformatie op dit onderwerp was gebaseerd op het idee dat deze wetten misbruikt zouden worden door fraudeurs en verkrachters – een parallel met de voorheen besproken historische narratieven over transgender mensen.

‘Transgender’ werd in deze periode weer iets ‘vies’ en verdachtmakends. De meest pure uiting hiervan is het online fenomeen van ‘transvestigation’: voornamelijk online complottheorieën over talloze bekende mensen die zogenaamd transgender zouden zijn, die dit zouden verbergen en daarmee niet te vertrouwen zouden zijn.^[100] Dit vermeende geheim wordt dan ook doorgaans geframed als een schandaal. Veel vrouwen van bekende, mannelijke Europese politici zijn het doelwit geweest van zulke complottheorieën, waaronder Brigitte Macron, Begoña Gomez en Michelle Obama. Ook vrouwelijke sporters (bijna altijd vrouwen van kleur) die als niet ‘volwaardig vrouwelijk’ gezien worden, krijgen te maken met transvestigations, zoals de Algerijnse bokster Imane Khelif. Zelfs extreemrechtse politieke figuren die niet als ‘radicaal genoeg’ worden gezien, zoals de Amerikaanse Kyle Rittenhouse, zijn ervan beschuldigd heimelijk transgender te zijn.

In Nederland hebben vooral opiniestukken, columns en andere opiniërende optredens in media bijgedragen aan het circuleren van veel misinformatie over transgender mensen. Zelfs op de pagina’s van de grote dagbladen was desinformatie over transgender mensen te lezen, zoals het idee dat deze identiteit besmettelijk is, dat jonge kinderen genderbevestigende operaties zouden ondergaan, of dat transgender mensen fraudeurs en seksueel gewelddadig zouden zijn.^[101] Ook uit monitoring van de mediarepresentatie blijkt dat steeds meer media schrijven over transmensen op manieren die de acceptatie en emancipatie belemmeren, zoals uit figuur 2.4 uit de laatste mediamonitor 2023 blijkt.^[102] De gevaren van dit soort mis- en desinformatie zijn te zien in de Verenigde Staten, alleen al in 2024 zijn er meer dan 650 anti-transgender wetsvoorstellen voortgekomen uit misleidende en foutieve narratieven over transmensen.^[103]

[96] Transgender Network. (2023). *Meer debat, minder gehoord: Monitor representatie van transgender personen in 2022*. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/nieuws/meer-debat-minder-gehoord/>.

[97] Transgender Network. (2023). *Meer debat, minder gehoord: Monitor representatie van transgender personen in 2022*. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/nieuws/meer-debat-minder-gehoord/>.

[98] Baker, P. (2019). Research into newspaper coverage on trans issues. Mermaids. Geraadpleegd van <https://mermaidsuk.org.uk/news/exclusive-mermaids-research-into-newspaper-coverage-on-trans-issues/>.

[99] Akrivos, D. (2022, 5 december). Transgender reporting in the British press: editorial standards and discursive harms in the post-Leveson era. *Journal of Media Law*, 14(2), pp. 406-441. <https://doi.org/10.1080/17577632.2022.2153216>.

[100] Glaad. (z.d.). Online Anti-LGBTQ Hate Terms Defined: ‘Transvestigation’. GLAAD Guide to Anti-LGBTQ Online Hate and Disinformation. Geraadpleegd op 25 september 2024 van <https://glaad.org/transvestigation-definition-meaning-anti-lgbt-online-hate/>.

[101] De volgende in grote kranten gepubliceerde opinieartikelen bevatten allemaal in meer of mindere mate een combinatie van zorgwekkende suggesties over transgender mensen, hun rechten of plek in de samenleving in combinatie met desinformatie. Er wordt gesuggereerd dat het om een groot probleem gaat, wat kracht bij wordt gezet met desinformatie. Hierdoor kan de lezer verward raken over de feiten of overtuigd worden van een overtrokken probleem:

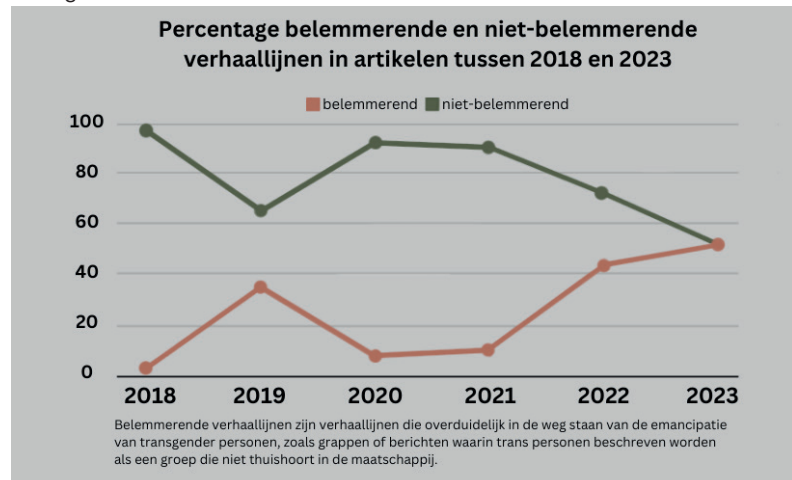
Plasterk, R. (2023, 12 oktober). Transseksualiteit is toch geen hamerstuk. *De Telegraaf*. Geraadpleegd van <https://www.telegraaf.nl/watuzegt/1413624844/transseksualiteit-is-toch-geen-hamerstuk>; Franssen, C. (2020, 28 januari).

Wijziging Transgenderwet brengt de veiligheid van vrouwen in gevaar. *Trouw*. Geraadpleegd van <https://www.trouw.nl/opinie/wijziging-transgenderwet-brengt-de-veiligheid-van-vrouwen-in-gevaar-b6f6befd/>; Vroonhoven-Kok, N. van. (2024, 22 april). Nieuwe Transgenderwet rekt zelfbeschikkingsrecht op tot in het extreme. *De Volkskrant*. Geraadpleegd van <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-nieuwe-transgenderwet-rekt-zelfbeschikkingsrecht-op-tot-in-het-extreme-b2de68b8/>; Vasterman, P. (2021, 17 mei).

Berichtgeving over gender-ingrepen bij tieners is te weinig kritisch. *NRC*. Geraadpleegd van <https://www.nrc.nl/nieuws/2021/05/17/berichtgeving-over-gender-ingreep-bij-tieners-is-te-weinig-kritisch-a4043829>; Kuitenbrouwer, J. (2021, 2 augustus). Katoenen plafond: de onderbroek van een lesbienne die zich niet aangetrokken voelt tot transvrouwen. *De Volkskrant*. Geraadpleegd van <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/katoenen-plafond-de-onderbroek-van-een-lesbienne-die-zich-niet-aangetrokken-voelt-tot-transvrouwen-b055fb43/>.

[102] Transgender Network. (2024). *In Twijfel getrokken. Transgender mensen in de Nederlandse media in 2023*. *Mediamonitor 2023*. Amsterdam: Transgender Network. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/in-twijfel-getrokken-mediamonitor-2023/>.

[103] Trans Legislation Tracker. (2024). 2024 anti-trans bills tracker. *Translegislation.com*. Geraadpleegd op 25 september 2024 van <https://translegislation.com/>.

Figuur 2.4 Percentage belemmerende en niet-belemmerende verhaallijnen in artikelen tussen 2018-2023

2.3 De narratieven

De historische en huidige situatie van transgender mensen zijn van belang om de demoniserende narratieven die vandaag de dag rondgaan over transgender mensen, goed te begrijpen. In wat hierna volgt wordt een aantal veelvoorkomende narratieven over transgender mensen uitgelegd. Welke demoniserende narratieven zijn het meest prominent?

2.3.1 Verkrachters en criminelen

Een kenmerk van de huidige morele paniek die transgender mensen raakt, is dat vrijwel alle demoniserende narratieven die op dit moment gebruikt worden tegen hen in de afgelopen eeuw ook gebruikt zijn om de rechten van homoseksuele mensen te ontzeggen. Eén van de beste voorbeelden hiervan is het al eerder besproken narratief dat transgender mensen inherent bedrieglijk zijn en criminele intenties hebben. Transgender mensen zouden zich 'vermommen' en hun ware intenties verhallen. Ondertussen leeft deze groep met criminele intenties 'ongestraft' onder de 'gewone mens'.

Een van de moderne vormen waarin dit oude narratief vandaag de dag de kop weer opsteekt is het narratief van transmensen als 'verkrachters'. Dit narratief stelt dat de emancipatie van transgender mensen een groot gevaar betekent voor vrouwen en kinderen, die slachtoffers zouden worden van transgender mensen die hen willen verkrachten. Doorgaans focust dit narratief zich op transgender vrouwen, die door de verspreiders van dit narratief gezien worden als roofzuchtige, gevaarlijke mannen. Hierbij wordt de transgender vrouw doorgaans stereotyperend afgeschilderd als een harige man met een penis in een jurk.

**'Transgender mensen zijn
verkrachters en hun emancipatie staat
haaks op de
veiligheid van
vrouwen en
kinderen'**

Dit narratief bouwt niet alleen voort op de decenniaoude vooroordelen dat lhbt-mensen bedrieglijk en crimineel zijn, maar ook op desinformatie dat transgender mensen oververtegenwoordigd zouden zijn in zedenmisdaadcijfers. Deze desinformatie wordt veelvuldig verspreid om te beargumenteren dat transgender vrouwen geweerd zouden moeten worden in vrouwelijke gevangenissen, toiletten en andere publieke voorzieningen die op geslacht gescheiden zijn, voor de veiligheid van 'echte' vrouwen. Ook wordt hiermee beargumenteerd dat transgender mensen en onderwerpen actief verbannen moeten worden uit het onderwijs. Dat transgender mensen oververtegenwoordigd zouden zijn in de cijfers rondom zedendelicten klopt, maar dan als slachtoffer. Transgender mensen zijn namelijk fors vaker slachtoffer van seksueel geweld, niet dader.^[104] Ook wordt dit narratief gebruikt om de rechten van transgender mensen te beperken. Zo werd in de politiek beweerd dat de verbetering van de Transgenderwet niet door mocht gaan, omdat mensen massaal fraude zouden plegen of de wet zouden misbruiken om vrouwenkleedkamers binnen te dringen en vrouwen te verkrachten.

Dit argument wordt onder andere gebruikt door Voorzij, één van de actoren in Nederland die zich als zelfbenoemde genderkritische organisatie veel laat horen richting politiek en media. Deze organisatie kopieert veelal Britse genderkritische organisaties in hun retoriek. Eveneens naar Brits voorbeeld is het initiatief 'Let Women Speak' voortgekomen, die genderkritische, extreemrechtse en radicaalrechtse sprekers een podium geven om tegen transgender vrouwen en hun rechten te ageren. Zulke organisaties hebben tot doel de totale maatschappelijke uitsluiting

[104] Flores, A. R., Meyer, I. H., Langton, L., & Herman, J. L. (2021). Gender Identity Disparities in Criminal Victimization: National Crime Victimization Survey, 2017-2018. *American journal of public health*, 111(4), pp. 726-729. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33600251/>; Graaf, H. de, Bakker, B.H.W., & Wijsen, C. (2014, april). Een wereld van verschil. *Seksuele gezondheid van LHBT's in Nederland 2013*. RutgersWPF, pp. 143-154; Oosterhout, E. van. (2018). Overal op je hoede. *Geweld tegen transgender personen in Nederland*. Transgender Netwerk Nederland, pp. 16-20. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/onderzoek-veiligheid-overal-op-je-hoede/>.

van transgender personen en proberen hun doel te bereiken door het publieke en politieke debat over transmensen te beïnvloeden.

Een meer specifieke, populaire vorm van dit narratief is het narratief van 'groomers'. Deze complottheorie die al rondging voor de tijd van de nazi's houdt in dat homoseksuele en transgender mensen pedofielen zijn die kinderen indoctrineren om hen klaar te stomen voor seksueel misbruik ('groomen') of om hen te besmetten.^[105] Een van de redenen waarom dit narratief zo hardnekkig is, is omdat het angst opwekt tegenover een groep die veel mensen niet persoonlijk kennen en hen koppelt aan iets waar iedereen op tegen is: kindermishandeling. In de eeuw dat deze complottheorie rondgaat is er nooit enig wetenschappelijk bewijs voor geweest. Zulke narratieven worden bijvoorbeeld gedeeld rondom evenementen waarbij LGBTQ-mensen met kinderen in aanraking komen, zoals voorleesuurtsjes of lesprogramma's.^[106]

Doordat transgender mensen buiten de 'morele kring' van de gemiddelde Nederlander vallen, kunnen deze narratieven floreren. De verspreiding van deze narratieven zorgt er op haar beurt voor dat transmensen ook steeds meer buiten de morele kring van de gemiddelde Nederlander vallen. Dit resulteert in een kip-eidynamiek. De narratieven die het vooroordeel van transmensen als externe randfiguren bevestigen, bouwen op deze wijze voort op een geschiedenis waarin transgender mensen al een eeuw lang gelijkgesteld worden aan perverselingen en bedriegers.

Figuur 2.5 Afbeeldingen die transgender mensen framen als dreiging

2.3.2 Besmettelijkheid

Het narratief dat transgender mensen personen geestelijk zouden 'besmetten' en indoctrineren is in de afgelopen jaren veelvuldig gehoord in de politiek en media. Ook dit narratief is de afgelopen eeuw regelmatig gebruikt om de rechten van homoseksuelen te beperken en hun bestaan te criminaliseren. Het doelwit van dit demoniserende narratief is in West-Europa de afgelopen jaren echter met name verschoven naar transgender mensen.

Er bestaan meerdere verklaringen voor hoe de transgender identiteit precies besmettelijk zou zijn. Zo zouden transgender gevoelens ontstaan door pornoverslaving, gebruik van sociale media, seksueel misbruik en mishandeling, chemicaliën in het water,^[107] overheidspropaganda en onderwijs op scholen. Elon Musk meende zelf dat het "woke mind virus" de reden is achter de transgenderidentiteit van zijn kind en dat zij voor hem sindsdien 'dood' is.^[108] Dit is slechts een aantal van de meest populaire theorieën over de besmettelijkheid van de transgender identiteit. Er zijn echter nog veel meer absurdistische theorieën op het internet te vinden, waar

'Transgender-zijn is besmettelijk en wordt overgedragen via social media, pornosverslaving en overheidspropaganda'

[105] Anti-Defamation League. (2024). What is "Grooming?" The Truth Behind the Dangerous, Bigoted Lie Targeting the LGBTQ+ Community. ADL.org. Geraadpleegd op 16 augustus 2024 van <https://www.adl.org/resources/blog/what-grooming-truth-behind-dangerous-bigoted-lie-targeting-lgbtq-community>.

[106] Binnenlandredactie AD. (2019, 23 januari). Bibliotheek beveiligt voorleesmiddag peuters met dragqueen. Algemeen Dagblad. Geraadpleegd van <https://www.ad.nl/binnenland/bibliotheek-beveiligt-voorleesmiddag-peuters-met-dragqueen~a8e39bb4/>; Chavannes, E., & Mulder, T. (2024). Aartsconservatieve activisten zetten alles op alles om Week van de Lentekriebels op te doeken. Pointer, KRO-NCRV. Geraadpleegd van <https://pointer.kro-ncrv.nl/aartsconservatieve-activisten-tegen-week-lentekriebels>.

[107] Turner, A., & Kaczynski, A. (2023, 13 juli). Robert F. Kennedy Jr. repeatedly suggested that chemicals in water are impacting sexuality of children. CNN Politics. Geraadpleegd van <https://edition.cnn.com/2023/07/13/politics/robert-kennedy-jr-chemicals-water-children-frogs/index.html>.

[108] Robledo, A. (2024). Musk says estranged child's gender-affirming care sparked fight against 'woke mind virus'. USA Today Tech. Geraadpleegd van <https://eu.usatoday.com/story/tech/2024/07/22/elon-musk-jordan-peterson-interview/74506785007/>.

steeds nieuwe bij komen. Het narratief over de besmettelijkheid van transmensen komt veel voor omdat het gebaseerd is op het idee dat transgender mensen een nieuw fenomeen zijn dat 'ineens' bestaat.

Dit narratief is vooral te herkennen door de hondenfluit 'sociale besmetting.' Dit refereert aan het idee dat jongeren op grote schaal gaan twifelen over hun genderidentiteit door sociale media, onderwijs over gender en sekse en omgang met transgender mensen. Zo zouden jongeren ineens transgender worden, omdat ze erbij willen horen of omdat ze verward raken terwijl er eigenlijk andere problematiek speelt. Hiervoor is geen enkel bewijs binnen de wetenschap.^[109] Toch wordt sociale besmetting steeds vaker aangehaald door conservatieve organisaties, mediamakers en politici om te pleiten voor het inperken van de transgenderzorg en het onderwijs over gender.

Een vergelijkbare uiting van de angst voor besmettelijkheid van lhbt-mensen was te zien in de ophef rondom de 'Week van de Lentekriebels', een initiatief van expertisecentrum Rutgers en regionale GGD's. Daarbij geven deelnemende scholen een week lang les over weerbaarheid, relaties en seksualiteit.^[110] Dit initiatief is het doelwit geworden van haatcampagnes die het betichten van overheidspropaganda, lhbt-indoctrinatie en het *groomen* van kinderen. De narratieven rondom besmettelijkheid en transgender mensen als verkrachters zijn dan ook nauw verbonden. Het idee dat kinderen gevaar lopen 'verward' te worden om een transgender identiteit te ontwikkelen wanneer zij materiaal zien, horen of lezen over het bestaan van transgender mensen staat centraal in de wetten tegen 'lhbt-propaganda' die ingevoerd worden in landen als de Verenigde Staten, Hongarije, Rusland en Bulgarije.

Volhardende #Lentekriebels voor een Brave New World!
 Figuur 2.6 Afbeelding die onderwijs over gender schetst als indoctrinerend

Een van de grootste gevaren van het besmettelijkheidsnarratief is dat het logische eindpunt het legitimeren van conversietherapie is. Als iemand immers gelooft dat transgender mensen tegen hun wil in zijn geïndoctrineerd of besmet, waarom zou deze groep dan niet van deze 'waanideeën' af wil worden geholpen? Zo werd in 2023 in het VK te midden van de huidige golf aan desinformatie besloten om specifiek transgender mensen uit te sluiten van een wettelijk verbod op conversietherapie.^[111]

2.3.3 Genderideologie

'Genderideologie' is een term die onder andere door de katholieke kerk wordt gebezigd, en gezien wordt als een aanval op 'traditionele waarden.'^[112] Transgender personen worden hiermee neergezet als gevaar voor een reeds bestaande, gerechtvaardigde orde. Paus Franciscus noemde in maart 2024 de 'gendertheorie' een "kwelijke ideologie" en het grootste gevaar voor de mensheid van onze tijd. "Wie alle verschillen uitroeit, schaft de menselijkheid af", aldus Franciscus.^[113] Eind 2018 werd in Nederland geschrokken gereageerd op de ondertekening van een Nederlandse versie van de protestantse en evangelische Nashville Verklaring die homoseksualiteit en 'transgenderisme' afwees vanwege de vermeend natuurlijke orde tussen man en vrouw. Het idee dat lhbt+-rechten het traditionele gezin

[109] Das, E., Wasserbauer, M., Loopuijt, C., Plug, I., Uilhoorn, A., Vleuten, A. van der, & Verhaak, C. (2023). Mijn gender, wiens zorg? Onderzoek naar de toename in en veranderingen van de vraag naar transgenderzorg. Nijmegen: Radboud University Nijmegen, Radboudumc, p. 38. Geraadpleegd van <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/mijn-gender-wiens-zorg-onderzoek-naar-de-toename-in-en-veranderin>.

[110] Seksuele vorming.nl. (z.d.). 'Week van de Lentekriebels': Geraadpleegd op 25 september 2024 van <https://seksuele vorming.nl/onderwerpen/week-van-de-lentekriebels/>.

[111] Gallagher, S., & Parry, J. (2022). Conversion therapy: Ban to go ahead but not cover trans people. BBC News. Geraadpleegd van <https://www.bbc.com/news/uk-60947028>.

[112] Hamilton, K. (2024). How The Vatican Helped Create The Anti-'Gender Ideology' Movement. Medium. Geraadpleegd van <https://medium.com/prismnpn/how-the-vatican-helped-create-the-anti-gender-ideology-movement-006b9604b900>.

[113] ANP. (2024, 1 maart). Paus vindt 'gender-ideologie' grootste gevaar van onze tijd. Nederlands Dagblad. Geraadpleegd van <https://www.nd.nl/varia/varia/1214798/paus-vindt-gender-ideologie-grootste-gevaar-van-onze-tijd>.

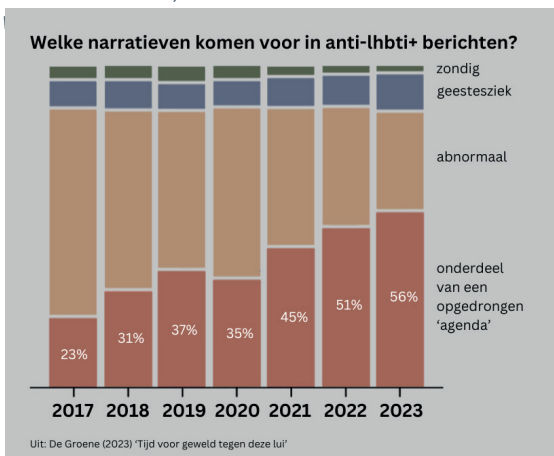
vernietigen en daarmee de samenleving ondermijnen, vindt ook steeds meer weerklink in rechtse groeperingen. De zorgen van conservatieve groepen over de traditionele waarden, het gezin en de aanval op de natuurlijke orde, worden vermengd met rechtsextremistische complottheorieën over 'omvolking' waarbij lhbt+- en transgender mensen in het bijzonder gezien worden als een instrument van een linkse en of joodse elite om de witte bevolking uit te roeien.^[114] Ook onder Nederlandse politici van radicaal-rechtse signatuur en een omroep als Ongehoord Nederland wordt gesproken over omvolking en cultuurmarxisme. Zo wordt het idee dat er meer dan twee genders zijn, weggezet als 'cultuurmarxisme'.^[115]

'Transgender mensen zijn het product van een opgedrongen agenda en achterliggende ideologie die traditionele waarden aanvalt'

Een netwerk van conservatieve lobbyorganisaties, overheidsfunctionarissen en denktanks die veelal vanuit Rusland en de VS worden gefinancierd, instrumentaliseren hiermee onder andere lhbt+- en vrouwenrechten om angst op te wekken, aldus onderzoek van *De Groene Amsterdammer* samen met *Justice for Prosperity*,^[116] onder andere tegen lhbt+-ers, die ze zien als een bedreiging voor hun identiteit en de westerse beschaving.^[117]

Volgens het onderzoek van *De Groene Amsterdammer* zag 56% van de haatberichten die lhbt+-mensen ontvingen lhbt+-zichtbaarheid als onderdeel van een opgedrongen agenda.^[118] Zo werd er geschreven over de Transgenderwet: "[het] past in de agenda van het acceptabel maken van pedofilie, het slopen van de klassieke familie, het onvruchtbaar maken van nieuwe generaties en het verwarren en

[114] Zie ook: NTA. (2020, oktober). Beter vandaag dan morgen: rechts-extremistische accelerationistische online bewegingen. Geraadpleegd van <https://ntadvies.nl/media/1056/beter-vandaag-dan-morgen.pdf>.
 [115] Meijeren, G. van. (Forum voor Democratie). (2022, 16 augustus). Ongehoord Nieuws. Geraadpleegd van <https://pointer.kro-ncrv.nl/ongehoord-nieuws-vooringenomen-onjuist-en-doorspekt-met-complottheorieen#/5/8> of https://npo.nl/start/serie/ongehoord-nieuws/seizoen-1/ongehoord-nieuws_16/afspelen (vanaf minuut 22:38).
 [116] Datta, N. (2021, 15 juni). Tip of the Iceberg: Religious Extremist Funders against Human Rights for Sexuality and Reproductive Health in Europe. Secretary of the European Parliamentary Forum for Sexual and Reproductive Rights. Geraadpleegd van <https://www.epfweb.org/node/837>; Goldenberg, O., & Hofman, E. (2024, 29 mei). De ultraconservatieve lobby in Europa. Een foetus-barbie in de brievenbus. *De Groene Amsterdammer* i.s.m. Justice for Prosperity. Geraadpleegd van <https://www.groene.nl/artikel/een-foetus-barbie-in-de-brievenbus>.
 [117] NCTV. (2024). Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland. Juni 2024. NCTV, Ministerie van Justitie en Veiligheid, p. 29. Geraadpleegd van <https://www.nctv.nl/documenten/publicaties/2024/06/11/dreigingsbeeld-terrorisme-nederland-juni-2024>.
 [118] Dijk, R. van, Hofman, E., Ruiters, S., & Veerbeek, J. (2023, 6 september). 'Onderzoek'. De toenemende online lhbt+-haat. 'Tijd voor geweld tegen deze lui'. *De Groene Amsterdammer*. Geraadpleegd van <https://www.groene.nl/artikel/tijd-voor-geweld-tegen-deze-lui>.
 [119] Dijk, R. van, Hofman, E., Ruiters, S., & Veerbeek, J. (2023, 6 september). 'Onderzoek'. De toenemende online lhbt+-haat. 'Tijd voor geweld tegen deze lui'. *De Groene Amsterdammer*. Geraadpleegd van <https://www.groene.nl/artikel/tijd-voor-geweld-tegen-deze-lui>.
 [120] Dijk, R. van, Hofman, E., Ruiters, S., & Veerbeek, J. (2023, 6 september). 'Onderzoek'. De toenemende online lhbt+-haat. 'Tijd voor geweld tegen deze lui'. *De Groene Amsterdammer*. Geraadpleegd van <https://www.groene.nl/artikel/tijd-voor-geweld-tegen-deze-lui>.

Bron: De Groene Amsterdammer. (2023). 'Tijd voor geweld tegen deze lui'.^[120]

Figuur 2.7 Afbeeldingen vanuit extreemrechtse actoren die een niet traditonele kijk op gender framen als fout

2.3.4 Farmaceutisch complot

De vermeende oneigenlijke motivaties in de transgenderzorg vormen ook onderdeel van een demoniserend narratief. Met speculaties over de gevaren van de transgenderzorg en beweringen over vermeende grote aantallen spijtoptanten, wordt gesuggereerd dat kinderen en jongeren ongeremd in medische transitie zouden gaan. Puberteitsremmers, medicatie waarmee de puberteit een aantal jaren uitgesteld kan worden, zouden een 'fuiik' vormen waar een puber nooit meer uit zou komen. Deze vorm van zorg, die voor transgender jongeren die van groot belang of zelfs levensreddend kan zijn, wordt hiermee verdacht gemaakt vanuit het idee dat het jongeren transgender zou maken die dat zonder deze hulp niet zouden zijn.

**'Jongeren en
volwassenen worden
verward om te denken dat ze
transgender zijn om ze levenslange
medicatie aan te smeren en
onomkeerbare
operaties te ondergaan waar
farmaceutische bedrijven rijk van
worden'**

De bestaande transgenderzorg wordt ervan beschuldigd dat zij niet het belang van kind en ouders voor ogen houdt, maar onderdeel is van een farmaceutisch complot dat mensen aan de hormonen wil houden en hen onomkeerbare operaties wil aansmeren om geld te verdienen. *"De praktijk is echter dat transseksualiteit het lichaam als een winstobject onderwerpt aan de medische en farmaceutische industrie. Die industrie heeft er een financieel belang bij om verwarring en onzekerheid te zaaien over aangeboren geslachtelijke identiteiten."*^[121] De transgenderzorg wordt in citaten op sociale media en video's online gelinkt aan 'Big Pharma' als zijnde een goudmijn. Zowel de artsen als de transgender patiënten worden ook weer aan pedofilie gelinkt, door o.a. Let Women Speak-spreekbuizen: *"Pedofiele mannen die fantasieën hebben over geforceerde castratie en sterilisatie van jongens door artsen die hen verkrachten speelden een rol"*.^[122]

[121] Lukassen, S. (2024, 11 juli). Woke is ultiem kapitalistisch. Forum voor Democratie. Geraadpleegd van <https://fvd.nl/nieuws/woke-is-ultiem-kapitalistisch>.

[122] CoachCaroline. (2024, 5 juli). [X-bericht]. "Ben je klaar voor de ontmaskering van de #genderwaanzin? Ben je er klaar voor om te horen hoe totaal krankzinnig de richtlijnen transgenderzorg van WPATH tot stand zijn gekomen? Pedofiele mannen die fantasieën hebben over geforceerde castratie en sterilisatie van jongens door artsen die hen verkrachten speelden een rol!" Geraadpleegd van <https://x.com/CoachCaroline/status/109263176749383920>.

In dit hoofdstuk is geïllustreerd dat er een toename is van demoniserende dynamieken die transgender mensen raakt. Zo worden er wij-zij-narratieven geschetst waarin transgender mensen als inherent anders dan andere Nederlanders worden gezien. Ze worden tot 'ander' gemaakt, en buiten de norm geplaatst als iets wat afkeurenswaardig is. Transgender mensen worden zelfs gezien als een dreiging en als iets besmettelijks. Dit ontmenselijkt ze en negeert de complexe menselijkheid die al deze mensen hebben. De complottheorieën demoniseren hun aanwezigheid in de samenleving, creëren daarmee een morele paniek en roepen op tot het 'bestrijden' hiervan. Dit veelal op basis van desinformatie. Dit raakt transgender mensen in hun gezondheid, levensgeluk en de kansen die ze in deze samenleving kunnen hebben.

10 FEITEN OVER TRANSHAAT

1 Op het werk ervaart 23% van de genderdiverse Nederlanders **seksueel geweld**, 13% **fysiek geweld**, 45% **verbaal geweld**.

23,5% van de non-binaire mensen werd in 2023 slachtoffer van **gewelddelicten** (gemiddeld 6,5%) en 12,1% van **seksueel geweld** (anderen ♀ 3,1% en ♂ 0,5%).

2

3 Non-binaire mensen hebben **online** tien keer zo vaak last van **pesten, intimidatie en bedreiging** dan de algemene bevolking.

Meer dan de helft voelt zich **ongelukkig en eenzaam**. 63% van hen ervaart **psychische klachten** (t.o.v. 27% van andere scholieren).

4

5 Transgender mensen doen vijf tot tien maal vaker een **zelfmoordpoging** en denken **zeven** maal vaker aan **suicide** in vergelijking met cisgender mensen. Van de scholieren heeft 29% last van **suïcidale gedachten** (anderen 4%).

42% van de ondervraagde transgender volwassenen maakte in 2017 **huiselijk geweld** mee als slachtoffer. 28% van de transgender jongeren werd voor hun 16e jaar **thuis geschopt of geslagen**.

6

7 Zes op de tien transgender (binair en non-binair) personen **voelt zich onveilig in NL** (2018). Ze **vermijden situaties** (OV/ horeca/ buurten). Een kwart gaat na een incident niet meer uit of kleedt zich niet zoals ze zouden willen.

Tot 2014 was het in Nederland nog wettelijk verplicht om **volledig gesteriliseerd** te worden voordat wijziging van het geslacht op het paspoort wettelijk mogelijk was.

8

9 In 4 jaar tijd zijn **haatberichten** gericht tegen trans mensen online vertienvoudigd.

Aangiftebereidheid bij mishandeling of bedreiging ermee is één op de drie bij politie of een andere instantie (anderen 58%).

10

3.

Joden

3. Joden

Met 'Joden' wordt in deze publicatie bedoeld: iedereen die zich identificeert als Joods of anderszins persoonlijke verwantschap voelt met de Joodse identiteit. Volgens Joodse religieuze wetten is iemand Joods wanneer diens moeder Joods is. Er zijn echter ook veel Joden die niet aan deze definitie voldoen, maar bij wie de Joodse identiteit wel op welke manier dan ook onderdeel uitmaakt van hun leven en die ook te maken hebben met discriminatie. Discriminatie tegen Joden wordt antisemitisme of Jodenhaat genoemd. In deze publicatie wordt antisemitisme gedefinieerd als een negatieve en of discriminerende houding tegenover Joden individueel en als groep specifiek gekinkt aan hun Joods-zijn.

3.1 De impact

Joden vormen in Nederland een minderheid die ondanks haar kleine omvang disproportioneel te maken heeft met discriminatie. Uit onderzoek na onderzoek blijkt dat Joden leven met voortdurende gevoelens van onveiligheid. Joodse gebedshuizen en culturele instituties worden permanent zwaar beveiligd. Het trauma van de Holocaust (ook wel de jodenvervolgving of sjoa genoemd) werkt generaties later nog steeds door in Joodse families en beïnvloedt ook nu de levens van Joden van alle leeftijden. Na de oorlog werd lange tijd gedacht dat het antisemitisme vanzelf zou verdwijnen toen werd gezien waartoe het had geleid.^[123] Niets is echter minder waar gebleken.

Recent Europees onderzoek heeft aangetoond dat 97% van de Joden in Nederland antisemitisme heeft meegemaakt. 77% van hen gaf aan het dragen van Joodse symbolen, zoals een davidster of keppeltje, te vermijden uit angst voor negatieve reacties, waarbij 49% om die reden überhaupt nooit Joodse symbolen draagt. 28% van de Joden gaf aan hun identiteit op het werk te verbergen. In het onderwijs is dit aandeel nog groter, namelijk 46%.^[124] Van de Nederlandse Joden gaf 39% aan in de afgelopen vijf jaar serieus te hebben overwogen te emigreren, nadrukkelijk als gevolg van hun ervaringen met antisemitisme.^[125]

Mensen die al generaties, zo niet eeuwenlang, hier wonen, voelen zich hier niet welkom door de discriminatie die ze meemaken en denken aan een 'plan B'.

[123] Gans, E. (2010). Over gaskamers, joodse nazi's en neuzen. In: Rodrigues, P. R., & Donselaar, J. van (Ed.), Monitor racisme & extremisme: negende rapportage. Amsterdam: Amsterdam University Press. Geraadpleegd van <https://antisemitisme.nl/literatuur/over-gaskamers-joodse-nazi%E2%80%99s-en-neuzen>.

[124] FRA 2024, p. 95.

[125] FRA 2024, p. 95.

Afbeelding 3.1
Bij het Anne Frank Huis is een tekst geprojecteerd door een bekend extreemrechts figuur waarin hij verwees naar een complottheorie dat het dagboek van Anne Frank een fabricatie zou zijn geweest omdat het met balpen zou zijn geschreven. Dit is onjuist.

Er is een waarneembaar patroon van een toename van antisemitische incidenten gekinkt aan de escalatie van geweld in het Midden-Oosten, met name in Israël en de Palestijnse gebieden. Europees onderzoek

toont aan dat 78% van de Nederlandse Joden het gevoel heeft persoonlijk verantwoordelijk gehouden te worden voor het Israëlisch-Palestijns conflict en de Israëlische bezettingspolitiek.^[126]

Na de inval van Hamas op 7 oktober 2023 en het daarop volgende verwoestende militaire optreden van Israël in Gaza is het antisemitisme in Europa sterk toegenomen. In sommige landen gaven Joodse instanties aan tot 400% meer meldingen van antisemitische incidenten te krijgen dan voor 7 oktober. De toename in antisemitische uitingen, zowel fysiek als online, schaadt Joden in hun veiligheidsgevoel, maar zit ze ook dwars in hun dagelijkse leven. Ook voelen ondervraagde vertegenwoordigers van Joodse gemeenschappen zich niet voldoende gesteund en geïsoleerd doordat hun eerder opgebouwde banden met andere culturele en religieuze gemeenschappen na 7 oktober 2023 onder druk zijn komen te staan.^[127]

Een belangrijke kanttekening is hierbij dat antisemitische sentimenten niet direct voortkomen uit kritiek op de staat Israël of escalatie in het Israëlisch-Palestijns conflict: ze zijn ook daarbuiten constant aanwezig. Zo waarschuwde Ahmed Shaheed, de VN-rapporteur voor vrijheid van religie, aan het begin van de coronacrisis voor een toename van antisemitische complottheorieën op sociale media.^[128] Ook geven Joden zelf aan vaker geconfronteerd te worden met stereotypen en complottheorieën over vermeende Joodse rijkdom en wereldheerschappij dan in de context van het Israëlisch-Palestijns conflict.^[129] Tegelijkertijd is er ook een versmelting zichtbaar tussen oude antisemitische narratieven en complotten en kritiek op de staat Israël. Later in dit hoofdstuk komt deze versmelting uitgebreider aan bod.^[130]

Opvallend is dat niet alle antisemitische uitingen gedaan worden richting Joden. Zo is er veel aandacht geweest voor antisemitische spreekwoorden onder voetbalsupporters.^[131] Het feit dat deze spreekwoorden niet gericht zijn aan Joden als groep maakt niet dat zij niet ervaren worden als dreigend en schadelijk. Door het normaliseren van uitspraken die Joden **ontmenselijken** wordt ook de **ontkenning** van antisemitisme gevoeld. Daarbij is het ook zorgelijk dat veel mensen antisemitische uitspraken en narratieven überhaupt niet herkennen. Doordat er maar weinig Joden in Nederland zijn, komen de meeste mensen nooit in aanraking met leden van deze gemeenschap en weten ze niet wat hen bezighoudt.

De door Joden omschreven ervaringen met Jodenhaat worden vaak in twijfel getrokken en niet geloofd. Evenals andere groepen die discriminatie meemaken, krijgen Joden regelmatig te horen dat ze het allemaal veel te zwaar opvatten, dat het tussen hun oren zit, dat het niet op die manier bedoeld werd of in een bepaalde context gezien moet worden, en soms zelfs dat het te begrijpen valt dat mensen zo denken.^[132] Antisemitische uitspraken in de media worden regelmatig in het kader geplaatst van een discussie over de vrijheid van meningsuiting, waarbij voorbij wordt gegaan aan de potentieel schadelijke impact van deze uitspraken voor Joden.^[133] Denk bijvoorbeeld aan de column van Herman Brusselmans in het Belgisch tijdschrift Humo in augustus 2024 waarin hij gewelddadige beeldtaal tegenover Joden bezigde, die de redactie verdedigde door te stellen dat de column niet letterlijk genomen moest worden. Voorbij werd gegaan aan het feit dat de tekst van de column ook in figuurlijke zin ervaren werd als onnodig grievend en discriminerend.^[134] Intussen worden veel vooroordelen en onjuiste uitspraken over Joden zowel in de media als in onderlinge communicatie niet weersproken.

Tegelijkertijd is er in vergelijking met andere vormen van discriminatie zowel in de media als in overheidsbeleid disproportioneel veel aandacht voor het onderwerp 'Jodenhaat'.^[135] Er worden oplossingen aangedragen, zoals meer onderwijs over

[126] FRA 2024, pp. 62-63.

[127] FRA 2024, p. 24.

[128] Vreeken, R. (2020, 19 april). Antisemitisme op sociale media groeit: 'Corona is de schuld van Joden en zionisten'. De Volkskrant. Geraadpleegd van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/antisemitisme-op-sociale-media-groeit-corona-is-de-schuld-van-joden-en-zionisten~b6b42528/>.

[129] FRA 2024, p. 32.

[130] Wonderen, R. van, & Wagenaar, W. (2015, april). Antisemitisme onder jongeren in Nederland. Onderzoek naar oorzaken en triggerfactoren van antisemitisme. Samenwerking Anne Frank Stichting en het Verwey-Jonker Instituut. Geraadpleegd van <https://www.annefrank.org/nl/over-ons/onderzoek/sociaal-onderzoek/onderzoek-naar-antisemitisme/antisemitisme-onder-jongeren-nederland/>.

[131] CIDI. (2024). Monitor antisemitische incidenten 2023. Stichting Centrum informatie en documentatie Israël, pp. 24-29, p. 80-88. Geraadpleegd van <https://www.cidi.nl/wp-content/uploads/2024/04/Monitor-Antisemitische-Incidenten-2023.pdf>.

[132] Gans 2010; Ensel, R. (2014). Haatspraak: antisemitisme: een 21e-eeuwse geschiedenis. Amsterdam: Amsterdam University Press, p. 136.

[133] Gans, E. (1994). Gojse nijd en joods narcisme: over de verhouding tussen joden en niet-joden in Nederland Amsterdam: Uitgeverij Arena, pp. 70-85; CIDI 2024, pp. 26-29.

[134] Redactie Humo. (2024, 16 augustus). Humo reageert op de Brusselmans-column, het vertrek van Arnon Grunberg en de eisen van Sven Mary: 'De grootste verwarring is gezaaid door handelaars in meningen en zelfverklarde voorvechters van het vrije woord'. Humo. Geraadpleegd van <https://www.humo.be/nieuws/humo-reageert-op-de-brusselmans-column-het-vertrek-van-arnon-grunberg-en-de-eisen-van-sven-mary-de-grootste-verwarring-is-gezaaid-door-handelaars-in-meningen-en-zelfverklarde-voorvechters-van-het-vrije-woord-b1e803d8/>.

[135] Gans 1994, pp. 130-139.

de Holocaust, hardere straffen voor daders met een antisemitisch motief en het strafbaar stellen van Holocaustontkenning. De grote aandacht voor Jodenhaat heeft Joden echter niet het gevoel gegeven dat er ook daadwerkelijk effectief wordt opgetreden. Zo wordt er door het aandragen van oplossingen op het gebied van het strafrecht voorbijgegaan aan het feit dat opvallend veel Joden de politie niet vertrouwen en het gevoel hebben dat hun meldingen niet goed worden opgepakt.^[136] Ook voedt de aandacht voor Jodenhaat veel hardnekkige antisemitische narratieven over de vermeende macht en bevoorrechtiging van Joden.

3.2 De (historische) context

In Nederland leven naar schatting iets meer dan vijftigduizend Joden.^[137] Dat is 0,29% van de totale Nederlandse bevolking. Wel zijn Joden oververtegenwoordigd in discriminatiecijfers: 1-2% van de meldingen bij antidiscrimatievoorzieningen, 10% van de meldingen van discriminatie bij de politie en 24% van de meldingen bij het meldpunt voor online discriminatie (Meld.Online Discriminatie (MOD)) gaan over antisemitisme.^[138]

Antisemitisme of Jodenhaat is een van de oudste bestaande vormen van discriminatie. Volgens sommigen bestaat het al meer dan tweeduizend jaar: in de voorchristelijke oudheid zijn al anti-joodse geschriften te vinden.^[139] Door de eeuwen heen heeft het zich aangepast aan maatschappelijke ontwikkelingen, waarbij bepaalde thema's in een nieuw 'jasje' terugkeren en Joden telkens op een nieuwe manier 'tot ander' worden gemaakt. Zo kon Jodenhaat gepast worden in rassenleer, wat zich op zijn beurt leende voor de raciale ideologie van de nazi's. In de Holocaust of sjoa zijn in Europa zes miljoen Joden door de nazi's vermoord; van de 140.000 Nederlandse Joden zijn meer dan 100.000 vermoord. Maar zowel voor de sjoa als erna maakten Joden discriminatie mee.

3.2.1 Voor de moderne tijd

De eerste aanwijzingen van de aanwezigheid van Joodse gemeenschappen in de Lage Landen stammen uit de middeleeuwen. Doordat er weinig bronnen uit die tijd zijn overgebleven en Joodse gemeenschappen zelf geen bronnen hebben geproduceerd, is er over het Joods leven in die tijd weinig bekend. Vaststaat dat Joden in de dertiende eeuw zich begonnen te vestigen in met name de Zuidelijke Nederlanden en in het begin van de veertiende eeuw ook in de Noordelijke Nederlanden.^[140] Ze werden met enige argwaan ontvangen: in christelijk Europa heerste toen al een sterk anti-judaïsme, religieus gemotiveerde weerstand tegen het Jodendom. Joden werden gezien als de moordenaars van Jezus Christus, waarvoor zij tot het einde der tijden vervloekt zouden zijn.^[141] Zij hadden zich gekeerd tegen het ware woord van God en waren daarom gedoemd rond te zwerven op de wereld. Ze werden op die manier buiten de 'morele kring' van de christelijke samenleving geplaatst. Joodse gemeenschappen waren dan ook overal in Europa regelmatig doelwit van uitsluiting en geweld. Zo moesten zij op veel plekken herkenbare kleding dragen, met als voornaamste voorbeelden puntige hoeden of een gele lap stof.^[142] Ook mochten ze geen publieke functies bekleden, grond bezitten of lid zijn van gilden. De voornaamste manier voor Joden om in hun onderhoud te voorzien werd de geldhandel, die aan het einde van de twaalfde eeuw verboden werd voor christenen door de katholieke kerk. In die tijd is het stereotype verband tussen Joden en geld ontstaan: de rijke Jood, de Jood als gierige woekeraar. De Joden zelf waren anderzijds kwetsbaar door hun afhankelijkheid van een diep impopulaire economische sector. Het kwam regelmatig voor dat lokale leiders de Joden verdreven na een te hoge schuld bij hen te hebben opgebouwd, om zo onder het betalen van de schuld uit te komen.^[143]

[136] FRA 2024, pp. 84-85.

[137] Wanneer zowel mensen met een Joodse moeder als mensen met (alleen) een Joodse vader meegeteld worden, komen Van Solinge en Van Praag in 2010 uit op 52.000 Joden. Solinge, H. van, & Praag C. van. (2010). De Joden in Nederland anno 2009. Continuïteit en verandering. Diemen: amb Uitgeverij.

[138] Ministerie BZK en Nationale Politie. (2024, april). Discriminatiecijfers in 2023. Discriminatie.nl. Dit rapport is geschreven door Movisie en Art.1 i.o.v. de Nationale Politie en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, p. 3. Geraadpleegd van <https://discriminatie.nl/download/2221/?tmstv=1730542787>.

[139] Quispel, C. (2015). Anti-Joodse beeldvorming en Jodenhaat: de geschiedenis van het antisemitisme in West-Europa. Hilversum: Uitgeverij Verloren, pp. 9-10.

[140] Speet, B.M.J. (2017). De middeleeuwen. In: Blom, J.C.H. Wertheim, D.J., Berg, H., & Wallet, B.T. (Eds.), Geschiedenis van de joden in Nederland. Amsterdam: Uitgeverij Balans, pp. 19-24.

[141] Quispel 2015, p. 29.

[142] Speet 2017, p. 34.

[143] Speet 2017, pp. 20-27; Quispel 2015, pp. 77-79, p. 280.

Naast de geldhandel kregen Joden ook een reputatie als handelaren, met name straathandelaren. Door hun geografische spreiding en band met het Midden-Oosten konden Europese Joden handeldrijven met goederen uit het oosten. Deze handelsrelaties leidden ertoe dat Joden tijdens de kruistochten verdacht werden samen te zweren met moslims om het christendom te ondermijnen. Joden werden gezien als de vijand die bestreden moest worden onderweg naar Jeruzalem. Als gevolg hiervan zijn in 1096 enkele duizenden Europese Joden stelselmatig aangevallen en gedood in het Rijnland (hedendaags Duitsland en Frankrijk).^[144]

Ook na de kruistochten, tijdens de pestepidemie in de 14e eeuw, (ook bekend als de Zwarte Dood) kregen Joden overal in Europa te maken met massaal geweld. Doordat Joden zich hielden aan afwijkende regels voor de bereiding van voedsel en niet uit dezelfde waterbronnen dronken als hun christelijke burens, verspreidde de pest zich in Joodse gemeenschappen minder dan in christelijke. Hierdoor ontstond de [complottheorie](#) dat Joden niet ziek werden van de pest omdat zij het zelf zouden verspreiden door doelbewust putten te vergiften. Als gevolg hiervan werden overal in Europa, waaronder in veel Nederlandse steden, onder andere Arnhem, Nijmegen, Zwolle en Utrecht, alle Joodse inwoners levend verbrand.^[145]

Door deze golven van geweld en verbanning kon het in de middeleeuwen gebeuren dat alle Joden uit een gebied verdwenen. Aan dit periodieke verdwijnen kwam in de zestiende eeuw een verandering. Nadat aan het einde van de vijftiende eeuw alle Joden in Spanje en Portugal de keuze voorgelegd kregen om te bekeren tot het christendom of te vertrekken, vestigden veel Joden uit het zuiden van Europa zich in de Nederlanden, met name in Amsterdam. Door de gewetensvrijheid (godsdienstvrijheid) was dit gebied voor de 16e-eeuwse Joden aantrekkelijk. Ook de economische situatie speelde een rol, aangezien veel van de Zuid-Europese Joden actief waren in de (koloniale) handel. Bij de uitbraak van de Dertigjarige Oorlog tussen Duitsland en Bohemen in 1618 kwam ook een stroom voornamelijk arme Joodse migranten uit Oost- en Midden-Europa richting de Nederlanden. Vanaf deze tijd kent Nederland een permanente Joodse aanwezigheid.^[146]

3.2.2 Relatieve veiligheid

In de vroegmoderne en moderne tijd (17e-18e eeuw) beleefde de Joodse gemeenschap in de Nederlanden een relatief stabiele en welvarende tijd, waarin zij onder andere veel literatuur en filosofie ontwikkelde: denk bijvoorbeeld aan de beroemde filosoof Baruch Spinoza (1632-1677). Toch waren Joden in deze periode geen gelijke burgers. Dit werden ze in 1796 met de burgerlijke gelijkstelling in de Lage Landen. Joden kregen hiermee gelijke rechten en plichten en werden officieel onderdeel van de Nederlandse samenleving, maar leverden daarmee ook een deel van de onafhankelijkheid in die zij tot die tijd hadden genoten.^[147]

Vanaf de burgerlijke gelijkstelling wordt de integratie van de Joden onderwerp van maatschappelijke discussie en politiek debat, zowel binnen als buiten de gemeenschap. Binnen de gemeenschap werd in ieder geval sterk de nadruk gelegd op het voor het eerst mogen beoefenen van een ambacht, maar ook op geïntegreerd onderwijs en het vloeiend leren spreken en schrijven van de Nederlandse taal. Nederlandse Joden onderhielden in deze tijd ook transnationale banden met Joden in andere landen, waaronder het 'Heilige Land', waarheen Joden uit Europa fondsen stuurden om de Joodse bevolking daar te steunen. Tegelijk was de binding van de Joodse gemeenschap met de Nederlandse staat en met name hun sympathie voor het Huis van Oranje in deze tijd opvallend sterk. De positie van de Nederlandse Joden werd door Joden in andere landen gezien als positief voorbeeld.^[148]

[144] Harris Cutler, A. & Elmquist Cutler, H. (1986, 1 januari). *The Jews as ally of the Muslim: medieval roots of anti-Semitism*. VS: University of Notre Dame Press.

[145] Barzilay, T. (2022). *Poisoned Wells: Accusation, Persecution and Minorities in Medieval Europe, 1321-1422*. Philadelphia, VS: University of Pennsylvania Press.

[146] Swetschinski, D.M. (2017). *Vestiging, verdraagzaamheid en vereniging tot 1639*. In: Blom, J.C.H., Wertheim, D.J. Berg, H., & Wallet, B.T. (Eds.). *Geschiedenis van de joden in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, pp. 68-78; Israel, J.J. (2017). *De Republiek der Verenigde Nederlanden tot omstreeks 1750: demografie en economische activiteit*. In: Blom, J.C.H., Wertheim, D.J. Berg, H., & Wallet, B.T. (Eds.). *Geschiedenis van de joden in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, p. 102.

[147] Kaplan, Y. (2017). *De joden in de Republiek tot omstreeks 1750: religieus, cultureel en sociaal leven*. In: Blom, J.C.H., Wertheim, D.J. Berg, H., & Wallet, B.T. (Eds.). *Geschiedenis van de joden in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, pp. 131-196.

[148] Wallet, B.T. (2017). *'Godsdienstzin, beschaving en arbeidzaamheid': De centralisatie en nationalisering van de Nederlandse joden (1814-1870)*. In: Blom, J.C.H., Wertheim, D.J. Berg, H., & Wallet, B.T. (Eds.). *Geschiedenis van de joden in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, pp. 221-224, pp. 266-271.

De integratie in de Nederlandse samenleving kwam onder andere tot uiting in politieke activiteit, met name in de socialistische/sociaaldemocratische en liberale beweging. Markante voorbeelden zijn Henri Polak (1868-1943), prominent vakbondsman en medeoprichter van de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij, en Aletta Jacobs (1854-1929), arts en voorvechter van de vrouwenemancipatie.^[149] Toch was in deze tijd het antisemitisme ook aanwezig, hoewel het kan worden gezien als relatief mild. Het inmiddels eeuwenoude beeld van Joden als godsmoordenaars, bedriegers en vreemde indringers leefde nog steeds. Het kwam geregeld voor dat Joden werden uitgesloten van sommige verenigingen of toegang geweigerd kregen tot restaurants en andere aangelegenheden. Ook werd erop gelet dat er niet te veel Joden in hoge functies, zoals wethoudersschappen, terecht mochten komen, uit angst dat de kwaliteit van het functioneren van deze organen erop achteruit zou gaan.^[150]

3.2.3 De Tweede Wereldoorlog

In Nederland was het antisemitisme vergeleken met de rest van Europa in de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog mild. Waar in bijvoorbeeld Frankrijk politici campagne konden voeren met de trotse identificatie als '*candidat antisémite*',^[151] was antisemitisme – zowel in de vorm van antipathie richting Joden als groep als in de vorm van complottheorieën – in Nederland geen politiek mobiliserend onderwerp. Toen Adolf Hitler aan de macht kwam in Duitsland en anti-Joodse maatregelen begon te vervaardigen, reageerden veel Nederlanders geschrokken. In een manifest uit mei 1933 spraken de opstellers, 74 vooraanstaande Nederlandse intellectuelen, zich uit tegen de ontrechting van Joden in Duitsland. Zij vonden het schandelijk dat hun buurland zich zo gedroeg. Een aantal hoogleraren aan Nederlandse universiteiten probeerde de KNAW (Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen) te overtuigen om te protesteren tegen het ontslag van Joodse collega's aan Duitse universiteiten.^[152] Toen op de bruiloft van prinses Juliana en de Duitse prins Bernhard het Horst Wessellied, het volkslied van nazi-Duitsland, gespeeld zou worden, stapten leden van het orkest uit protest op.^[153] De systematische vernietiging die tijdens de oorlog zou plaatsvinden, was in deze tijd nog lang niet begonnen en zelfs onvoorstelbaar. Het was het inperken van de rechten van Joden uit naam van de 'veiligheid' en het 'behoud' van Duitsland waartegen werd geprotesteerd. Tegelijkertijd weigerde Nederland vanaf 1933 – nog vóór de bezetting in mei 1940 – Joodse vluchtelingen uit Duitsland op te vangen, ook al was toen bekend dat het steeds minder veilig werd voor hen. Wie bij de grens aankwam, werd weggestuurd; wie over de grens wist te komen, werd nagejaagd door de politie.

In 1940 werd Nederland na acht dagen hevige strijd bezet door Duitsland. Voor de nazi's waren Nederlanders een 'Germaans broedervolk'. Zij genoten meer aanzien door hun plek in de raciale hiërarchie en de nazi's hoopten hen 'vriendelijk' in te lijven. Anders dan België en Frankrijk werd Nederland niet bezet door de Wehrmacht, maar door de SS. De Oostenrijkse nazi Arthur Seyss-Inquart werd hoofd van het bezettingsbestuur. Daarbij beschikte hij over het volledige Nederlandse ambtenarenapparaat, dat tijdens de bezetting aanbleef en doorwerkte.^[154] Vanaf het begin van de bezetting begonnen Joden systematisch uitgesloten te worden uit het maatschappelijk leven en werd hun gelijkheid voor de wet afgebroken. Stapje voor stapje werden Joden **ontmenselijkt** en steeds verder buiten de **morele kring** geplaatst. In oktober 1940 werden alle Joodse ambtenaren en docenten ontslagen. Verdere stigmatiserende maatregelen volgden, zoals de verplichting een gele ster – een Jodenster – te dragen, de uitsluiting van publieke voorzieningen zoals parken en de verzameling van alle Nederlandse Joden in een afgesloten buurt, een getto, in Amsterdam. Vanaf januari 1941 moesten alle Joden zich ook laten registreren. Dankzij deze registratie hadden de nazi's uitgebreide gegevens over Nederlandse Joden en konden ze toewerken naar het begin van de

[149] Blom, J.C.H., & Cahen, J.J. (2017). Joodse Nederlanders, Nederlandse joden en joden in Nederland (1870-1940). In: Blom, J.C.H., Wertheim, D.J. Berg, H., & Walleet, B.T. (Eds.). Geschiedenis van de joden in Nederland. Amsterdam: Uitgeverij Balans, pp. 313-320.

[150] Blom & Cahen 2017, pp. 324-330.

[151] Adolphe Willette. (1889). Afbeelding campagneposter geraadpleegd op: <https://bit.ly/3ApVENU>.

[152] Jansen, C.J.H. (2016, 31 december). Nederlandse protesten tegen het Duitse antisemitisme in de jaren dertig van de vorige eeuw en de rol van de Rooms-Katholieke Kerk daarin. Rechtsgeleerd Magazijn Themis, 177(6), pp. 289-291.

[153] Walsum, S. van (2019, 25 april). Nazi-lied met koninklijke goedkeuring gespeeld bij huwelijk Juliana en Bernhard: vooral geen Duitse wrevel, redeneerde Wilhelmina in 1937. De Volkskrant. Geraadpleegd van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/nazi-lied-met-koninklijke-goedkeuring-gespeeld-bij-huwelijk-juliana-en-bernhard-vooral-geen-duitse-wrevel-redeneerde-wilhelmina-in-1937~b28bb071/>.

[154] Griffioen, P., & Zeller, R. (z.d.). Nederland: het hoogste aantal Joodse slachtoffers in West-Europa. AnneFrank.org. Geraadpleegd van <https://www.annefrank.org/nl/anne-frank/verdieping/nederland-het-hoogste-aantal-joodse-slachtoffers-west-europa/>.

deportaties naar concentratie- en vernietigingskampen. Deze zouden beginnen in 1942 en uitgevoerd worden door de ambtenarij, de politie en medewerkers van het openbaar vervoer. Nederland kent hierdoor naar verhouding het hoogste aandeel vermoorde Joden van alle Europese landen.

3.2.4 Na de oorlog

Sinds de Tweede Wereldoorlog wordt het over het algemeen gezien als minder acceptabel om zich openlijk antisemitisch te uiten, maar antisemitisme is geenszins verdwenen. Direct na de oorlog was er zelfs meer antisemitisme dan ervoor.

Joden die terugkwamen uit de vernietigingskampen werden niet met open armen ontvangen, en het verkrijgen van rechtsherstel verliep moeizaam. Zij werden beticht van ondankbaarheid en gierigheid toen zij bijvoorbeeld hun vooroorlogse banen of bezittingen die zij aan kennissen en burens in bewaring hadden gegeven, terug gingen vragen. Ook deden er hardnekkige geruchten de ronde over de 'misdragingen' van onderduikers ten overstaan van de mensen bij wie ze waren ondergedoken. Deze geruchten werden vervolgens gebruikt als argument om Joodse vluchtelingen uit Duitsland net als in de jaren dertig van de vorige eeuw niet op te nemen. In de maatschappelijke discussie werd regelmatig angst uitgesproken om 'overrompeld' te worden door Joodse vluchtelingen die in Nederland met leugens en overdrijvingen compensatie voor hun leed zouden komen eisen. ^[155]

In veel gemeenten moesten Joden zelfs 'achterstallige' belasting betalen voor de periode waarin zij weggevoerd of ondergedoken waren geweest. ^[156] Daarnaast leefde de overtuiging dat Joden vooral niet anders behandeld moesten worden dan andere burgers, omdat dit antisemitisme juist in de hand zou werken. Het eerste monument dat in Nederland geplaatst werd om specifiek de vervolging van de Joden te herdenken, was dan ook het Monument van Joodse Erkentelijkheid in Amsterdam in 1950. De initiatiefnemers probeerden daarmee over te brengen dat de overlevenden van de Holocaust 'dankbaar' waren voor hun redding en de samenleving juist niet wilden belasten met de gevolgen van hun leed. Pas in de jaren '60 zou het specifiek Joodse slachtofferschap tijdens de Tweede Wereldoorlog onderdeel van de herinnering aan de oorlog worden. ^[157]

Hoewel het antisemitisme enigszins taboe begon te worden in deze periode, maakte het ook een transformatie door. Na de stichting van de staat Israël in 1948 en des te meer na de bezetting van de Westelijke Jordaanoever in 1967 is het antisemitisme verweven geraakt met kritiek op Israël. Ook in maatschappelijke discussies over Joden, Israël en de Holocaust begonnen de drie termen met elkaar verbonden te raken. ^[158] Toen werd met enige regelmaat eveneens gezegd dat Israël 'niks heeft geleerd van de Holocaust' wanneer het geweld pleegt tegen Palestijnen. Daarmee wordt niet alleen geïmpliceerd dat er van de Holocaust iets te leren viel, maar ook dat Israël alle Joden die slachtoffer zijn geweest van de Holocaust vertegenwoordigt, en dat deze slachtoffers nu dus zélf daders zijn. ^[159] Hoewel kritiek op de daden of de ontstaansgeschiedenis van de staat Israël niet te typeren valt als haat tegen Joden, wordt het beeld vertroebeld door het feit dat ook niet-Israëlische, Joodse instellingen in Europa te maken krijgen met bedreigingen en geweld in de context van afkeer of woede jegens Israël. ^[160]

In de recente tijd is antisemitisme eens in de zoveel tijd volop in de belangstelling. Of het gaat om de toename van meldingen van antisemitisme na 7 oktober, uitingen die de Holocaust bagatelliseren of ontkennen, ^[161] ophef over (al dan niet vermeende) antisemitische films of toneelstukken ^[162], of grappen over brandende suikerzieke Joden die naar karamel zouden ruiken van Theo van Gogh in 1984, ^[163] er lijkt sprake te zijn van een cyclische beweging. Daarin wordt op incidenten en trends uit verschillende hoeken geschokt gereageerd dat het antisemitisme er 'nog steeds' is, ^[164] maar ook relativering dat het allemaal niet zo ernstig is en dat er niet zo zwaar aan getild moet worden, het goedpraten van de gebeurtenissen of de **ontkenning**

^[155] Gans, E. (2002). Vandaag hebben ze niets maar morgen bezitten ze weer tien gulden: antisemitische stereotypen in bevrijd Nederland. In: Kristel, C. (Ed.). Polderschouw. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Regionale verschillen. Amsterdam: Bert Bakker, pp. 313-353. Geraadpleegd van

<https://antisemitisme.nu/literatuur/vandaag-hebben-ze-niets-maar-morgen-bezitten-ze-weer-tien-gulden>

^[156] Slaa, R. te (2017). 'Daar dit een immorele aanslag is'. De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940-1955. Den Haag: Uitgeverij de Nieuwe Haagsche.

^[157] Wallet, B.T. (2017). Tussen marge en centrum. Joden in naoorlogs Nederland. In: Blom, J.C.H., Wertheim, D.J. Berg, H., & Wallet, B.T. (Eds.). Geschiedenis van de joden in Nederland. Amsterdam: Uitgeverij Balans, pp. 423-425.

^[158] Ensel 2014, pp. 9-23.

^[159] Ensel 2014, pp. 105-110.

^[160] Ensel 2014, pp. 89-100.

^[161] De Kanttekening. (2021, 20 september). Ophef omdat Baudet Holocaust tussen aanhalingstekens plaatst. Geraadpleegd van <https://dekanttekening.nl/nieuws/ophef-omdat-baudet-holocaust-tussen-aanhalingstekens-plaatst4/>.

^[162] Gans 1994, pp. 27-38.

^[163] Gans 2010.

^[164] Zie bijvoorbeeld Keuken, T. van de. (2021, 26 september). Het antisemitisme is terug van nooit weggeweest. De Volkskrant. Geraadpleegd van <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/het-antisemitisme-is-terug-van-nooit-weggeweest-b119ae6a/>.

dat zij een antisemitisch karakter hebben. Al sinds de jaren '80 is dit patroon te onderscheiden in de manier waarop de discussie over antisemitisme gevoerd wordt.^[165] Om de context waarin antisemitisme zich nu voordoet te begrijpen, is het van belang niet alleen te beseffen dat het geen nieuw verschijnsel is, maar ook dat de discussie erover in de afgelopen decennia maar in beperkte mate is veranderd.

3.3 De narratieven

In wat volgt worden de meest voorkomende narratieven die Jodenhaat in stand houden en verspreiden toegelicht. Deze narratieven zijn moeilijk van elkaar te scheiden, omdat ze vaak in elkaar overlopen en soms zelfs een samenhangend wereldbeeld vormen. Opvallend is dat veel van deze narratieven en stereotypen eeuwenoud zijn, maar steeds aangepast lijken te worden aan nieuwe situaties. Daarbij kunnen de actoren die gebruikmaken van deze narratieven sterk van elkaar verschillen, maar toch bedoeld of onbedoeld dezelfde ideeën verspreiden. Dit komt doordat anti-Joodse stereotypen flexibel zijn. Zo kan de Jood als ultieme 'ander' zowel de kapitalist als de bolsjewiek zijn, zowel de rijke bankier als de arme crimineel, zowel oppermachtig als ongedierte, allemaal tegelijk.^[166]

3.3.1 Indringers

Door de eeuwen heen werden Joden vrijwel onveranderlijk gezien als buitenlanders in de christelijke samenlevingen van Europa. De Joden waren volgens dit narratief door God gedoemd om buiten hun thuisland – het Heilige Land – in diaspora te leven, verspreid over de hele wereld, als straf voor het feit dat zij Jezus Christus zouden hebben vermoord.^[167] De oosterse herkomst van hun geloof, taal en tradities werd dan ook door de eeuwen heen in verschillende contexten benadrukt. In de middeleeuwen werden ze daarom soms ook in verband gebracht met moslims, die net zozeer gezien werden als vreemde en potentieel bedreigende elementen.^[168] Joden waren, kortom, 'niet van hier'.

'Joden hebben geen thuis, en zijn overal indringers'

In de achttiende en negentiende eeuw vond een verschuiving plaats in de manier waarop groepen zichzelf identificeerden. Groepen begonnen zich minder te identificeren op basis van hun godsdienst en meer op basis van hun nationaliteit. Men begon na te denken over nieuwe vormen van maatschappelijke hiërarchie; wie hoorde bij de groep, en wie was 'de ander'? Zo geloofde Voltaire dat de Joden een onderontwikkelde en achterlijke cultuur vormden, omdat zij, anders dan de Grieken of Egyptenaren, nooit een grootse beschaving hadden opgebouwd.^[169] In Duitsland werd intussen geopperd dat Joden ontaard waren van hun eigen land, maar nooit Duits konden worden, en dus als volk nooit meer hun natuurlijke 'plek' zouden krijgen.^[170]

Tegenwoordig wordt het narratief van de Jood als buitenlandse indringer nog steeds gebezigd, al is het wel ontwikkeld. Had het narratief vroeger vooral betrekking op de aanwezigheid van Joden in Europa, nu wordt het vaak vooral gebruikt wanneer het gaat om de aanwezigheid van Joden in Israël en de bezetting van de Palestijnse gebieden. In zijn boek *A Tale of Love and Darkness* uit 2003 schreef de Israëlische auteur Amos Oz: "*When my father was a young man in Vilna, every wall in Europe said, 'Jews go home to Palestine.' Fifty years later, when he went back to Europe on a visit, the walls all screamed, 'Jews get out of Palestine'.*"^[171] In de discussie rondom het Israëlisch-Palestijns conflict is de Jood verworpen van een nadrukkelijk niet-witte, Midden-Oosterse indringer in Europa tot een witte, Europese, imperialistische indringer in het Midden-Oosten.^[172] Hierbij is het van belang te benadrukken dat

- [165] Gans 1994, pp. 32-37.
- [166] Ensel 2014, pp. 31-32; Quispel 2015, pp. 10-12.
- [167] Blom & Cahen 2017, pp. 324-330.
- [168] Cutler & Elmquist Cutler 1986.
- [169] Quispel 2015, pp. 111-115.
- [170] Quispel 2015, pp. 130-132.
- [171] Oz, A. (2005). *A Tale of Love and Darkness*. San Diego, VS: Harcourt.
- [172] Ensel 2014, pp. 105-110.

niet iedere discussie van het Israëlisch bezettingsbeleid of de stichting van de staat Israël, waarin een verband wordt gelegd met Europees kolonialisme, per definitie een antisemitisch narratief in stand houdt. Het essentiële element dat dit narratief problematisch maakt, is het afschilderen van Joden als groep kwaadwillende indringers die desnoods met geweld van een plek weg zouden moeten omdat ze daar 'niet thuishoren'

3.3.2 Wereldheerschappij

Misschien wel het bekendste antisemitische narratief is dat van het wereldwijd Joods complot. Dit narratief heeft door de eeuwen heen talloze vormen aangenomen en is sterk verbonden met het stereotype van de rijke Jood. De rijke Jood stamt uit de middeleeuwen, toen de Joden door de eerder beschreven beperkingen actief werden in de geldhandel en christenen afhankelijk waren van hen voor hun leningen. In latere tijden ontstond het fenomeen van de Hofjood, een rijke geldschieter en adviseur die vorsten bijstond in hun financiële zaken en bijdroeg aan de financiering van oorlogen.^[173] Dat laatste werd ook verankerd in het narratief van de Jood als oorlogszuchtige havik die achter de schermen verantwoordelijk is voor alle oorlogen ter wereld. Hitler geloofde dat de Joden verantwoordelijk zouden zijn als er een nieuwe wereldoorlog zou uitbreken.^[174] Hij was daarmee lang niet de laatste: het idee dat de Joden verantwoordelijk zijn voor het aanwakkeren van oorlogen is niet weg te denken in het hedendaags antisemitisme.

Na de Russische invasie van Oekraïne in 2022 verschenen bijvoorbeeld prenten en cartoons waarop de Oekraïense president Volodymyr Zelensky, die van Joodse afkomst is, probeert een nieuwe wereldoorlog te laten uitbreken door het Westen over te halen tegen Rusland te vechten.

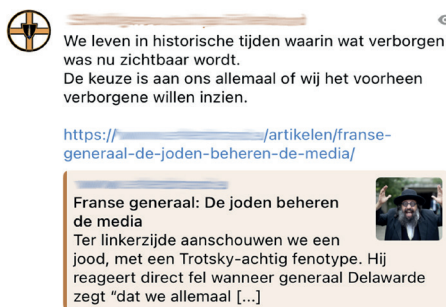
Dit is mogelijk vanwege de vermeende grote rijkdom en invloed van de Joden, die met elkaar verbonden zouden zijn in een complot om wereldheerschappij te veroveren. Een van de beroemdste antisemitische teksten uit de geschiedenis is De Protocollen van de Wijzen van Zion. Deze tekst stamt uit Rusland in 1905 en beweert een verslag te zijn van een vergadering waarin een schimmige Joodse elite in detail afspreekt hoe zij de wereld gaan onderwerpen aan hun controle. In de tekst wordt onder meer gezegd dat onder andere de media en de banken al in Joodse handen zijn. Ook wordt geschreven dat de Joden door instabiliteit en oorlogen aan te zwengelen, vanuit de schaduwen de macht zouden kunnen grijpen.^[175] Het feit dat de tekst al snel een vervalsing bleek te zijn, verhinderde niet dat deze razendsnel aan populariteit won, vooral in de jaren twintig van de vorige eeuw, en bijdroeg aan een *devil shift* die de latere Jodenvervolgung mede zou legitimeren. Tot op de dag van vandaag worden *de Protocollen* gelezen en opgevat als bewijs van het bestaan van het Joods complot. De complottheorie van de *'Zionist Occupied Government'*,

[173] Quispel 2015, pp. 103-108.

[174] Quispel 2015, pp. 260-263.

[175] Quispel 2015, pp. 218-223.

'Joden hebben achter de schermen de macht over de wereld en beïnvloeden de grote wereldgebeurtenissen'

Figuur 3.2 Afbeeldingen over vermeende joodse controle

die inhoudt dat Joden stiekem de regeringen van alle Westerse landen zouden beheersen, stamt rechtstreeks van deze tekst.

Het narratief van het Joods complot om wereldheerschappij wordt tegenwoordig niet altijd specifiek toegedicht aan Joden. Vaak wordt er meer omwonden gesproken over 'elites', 'globalisten', 'banken', het World Economic Forum of rijke individuen zoals de Hongaars-Amerikaanse Joodse filantroop George Soros. Hoewel niet iedereen die het over deze termen heeft, daarmee specifiek of bewust naar Joden verwijst, hebben de complottheorieën waarbinnen deze termen figureren wel een nadrukkelijk antisemitische oorsprong.

3.3.3 Joods-bolsjewisme, cultuurmarxisme en de verraderlijke Jood

Een terugkerend thema in antisemitische narratieven is de vermeende doelbewuste ondermijning van de samenlevingen waarin Joden aanwezig zijn. Joodse indringers zouden in hun missie om christenen van het rechte pad te brengen, zoveel mogelijk geld te vergaren en de wereld te onderwerpen aan hun heerschappij, iedereen voor de gek houden en bedriegen. Ook dit narratief kent zijn oorsprong in de middeleeuwen.

In het jodendom staat het bevragen en bediscussiëren van teksten en tradities centraal. Dit maakt het jodendom wezenlijk anders dan het christendom, zeker in de middeleeuwen, toen het bevragen van tradities gelijkstond aan ketterij. Het jodendom baseert zich niet op statische teksten, maar op de interpretatie van een tekstcorpus dat zich is blijven ontwikkelen. De belijdenis van het jodendom is daardoor flexibel. Deze capaciteit van het jodendom om zich aan te passen aan nieuwe contexten vormde voor middeleeuwse christenen een bevestiging dat de Joden het 'ware geloof' afwezen uit intrinsieke kwaadaardigheid en verraderlijkheid. Joden zouden zich dus wel kunnen aanpassen, maar er bewust voor kiezen om dat niet te doen.^[176]

'Linkse/progressieve ideologie wordt door Joden samenlevingen binnengebracht en dit is slecht'

De overtuiging dat Joden eropuit waren om de dominante mores te ondermijnen speelde ook in het ontstaan van het antisemitische concept 'judeo-bolsjewisme' of joods-bolsjewisme. Historisch gezien speelden Joodse individuen een prominente rol in progressieve politieke bewegingen, met name in socialistische en liberale partijen. In tsaristisch Rusland aan het einde van de negentiende eeuw was dit voor conservatieve groepen reden genoeg om de hele Joodse gemeenschap ervan te beschuldigen een revolutie voor te bereiden. Deze **demonisering** diende als rechtvaardiging van pogroms^[177] en ander geweld tegen Joden.^[178] Nadat in 1917 daadwerkelijk een communistische revolutie plaatsvond, met op de voorgrond zichtbaar Joodse figuren zoals Leon Trotsky, namen anticommunistische conservatieven de complottheorie dat het communisme een vorm van Joodse ondermijning was, mee naar Europa. Met name in Duitsland en Oostenrijk vonden deze denkbeelden een vruchtbare bodem. In 1922 werd de Duitse minister van Buitenlandse Zaken Walther Rathenau, die Joods maar nadrukkelijk niet socialistisch was, vermoord door rechtsextremisten die geloofden dat hij onderdeel was van het Joods complot om Duitsland te onderwerpen aan het communisme. Ook Hitler vereenzelvigde marxisme met Joden.^[179]

De **complottheorie** over het cultuurmarxisme heeft wortels in het joods-bolsjewisme, aangepast op de context van de VS, waar het in de jaren negentig van de vorige eeuw ontstond. '**Cultuurmarxisme**' verwijst naar de overtuiging dat de (overwegend

[176] Quispel 2015, pp. 84-85.

[177] Spontane uitbarstingen van heftig geweld tegen joodse gemeenschappen, met name in Oost-Europa.

[178] Hanebrink, P. (2018). A Specter Haunting Europe: The Myth of Judeo-Bolshevism. Cambridge, VS: Harvard University Press, pp. 11-20.

[179] Mendes, P. (2014). Jews and the Left. Londen, VK: Palgrave Macmillan, pp. 219-220.

Joodse) sociale wetenschappers van de Frankfurter Schule met hun theorieën doelmatig en bewust bezig waren met het ondermijnen en afbreken van de westers-christelijke waarden, en dat dit project nog steeds wordt voortgezet door progressieve wetenschappers en intellectuelen. In dit kader worden ook waarden, zoals de acceptatie van lhbt'ers, vrouwenemancipatie en het bestrijden van racisme gezien als onderdeel van een ondermijnend complot. Hierin zou traditie vervangen worden door progressieve waarden: het traditionele gezin zou bedreigd worden door feminisme en lhbt-rechten en 'lelijke', moderne kunst zou 'mooie', traditionele kunst vervangen.^[180] Met name vrouwen en mensen van kleur zouden volgens de theorie gevoelig zijn voor beïnvloeding door Joden en daardoor mobiliseerbaar zijn om de macht omver te werpen, zodat Joden deze macht vervolgens zouden kunnen grijpen.^[181] Hoewel deze complottheorie oorspronkelijk voornamelijk leefde onder Amerikaanse neonazi's, raakte de term 'cultuurmarxisme' meer wijdverbreid en geglobaliseerd, ook in Europa. Met dodelijke gevolgen: cultuurmarxisme stond centraal in het manifest van de Noorse terrorist Anders Breivik, die in 2011 77 mensen vermoordde. Dat 69 van de slachtoffers van zijn aanval socialistische jongeren op een zomerkamp van de jongerenorganisatie van de Noorse sociaaldemocratische arbeiderspartij waren, was dan ook geen toeval, maar opzet. In zijn wereldbeeld waren deze jongeren de belichaming van de dreiging van het cultuurmarxisme.

[180] Quispel 2015, p. 239.
 [181] Woods, A. (2019). Cultural Marxism and the Cathedral: Two Alt-Right Perspectives on Critical Theory. In: Battista, C. M., & Sande, M. R. (Ed.), Critical Theory and the Humanities in the Age of the Alt-Right. New York, VS: Springer International Publishing, pp. 39-59.
 [182] Quispel 2015, p. 18.

Figuur 3.3 Afbeeldingen over vermeende corruptie van de samenleving vanuit joden

Hoewel de term joods-bolsjewisme niet meer gebruikt wordt, is cultuurmarxisme te beschouwen als de geestelijke opvolger. Net als joods-bolsjewisme gaat de complottheorie uit van de verraderlijkheid, leugenachtigheid en drang tot ondermijning van een Joodse intellectuele elite. Cultuurmarxisten wordt dan ook met regelmaat gebruikt als hondenfluit voor 'Joden'.

3.3.4 Seksuele perversie

Ook angsten over gender en seksualiteit vonden hun weg naar antisemitische stereotypen en narratieven. De Romeinse historicus Tacitus (56-117) schreef over Joden: "Ze voelen slechts haat en afkeer voor de rest van de wereld. Zij zonderen zich af van andere volkeren, zowel wanneer zij de maaltijd gebruiken als in bed. Hoewel ze een mateloze seksuele begeerte hebben, onthouden ze zich van gemeenschap met vreemde vrouwen, maar onderling is alles geoorloofd".^[182] Deze 'mateloze seksuele begeerte' komt ook terug in latere periodes, maar tegen die tijd gaat het om de drang om niet-Joodse vrouwen te verleiden en te bezoedelen. Dit was met name

een grote angst voor de nazi's, voor wie seksuele relaties tussen Joden en niet-Joden van levensbelang waren voor het behoud van een zuiver Arisch ras.

Ook werden Joden historisch in verband gebracht met homoseksualiteit, perversie en andere vormen van 'onzuiverheid'. In de middeleeuwen werden Joden op veel plekken het doelwit van discriminerend beleid dat gericht was op sekswerkers, homoseksuelen en lepralijders.^[183] Later zou ook het streven naar vrijheid en

erkenning voor homoseksuele en transgender mensen gezien worden als onderdeel van een Joods plan om de samenleving te

corrumpere, zoals beschreven in het vorige hoofdstuk. Voor radicale conservatieven van christelijke en (extreem-) rechtse signatuur was de toenemende gelijkheid tussen mannen en vrouwen evengoed onderdeel van een Joods complot. De overtuiging was dat een scherp bewaakte scheiding tussen

het mannelijke en het vrouwelijke de basis vormde voor een gezond 'ras', en dat het wegnemen van de verschillen tussen mannen en vrouwen dat in gevaar bracht. De Joden zouden dit doelbewust teweeg willen brengen. Ook de stereotype perceptie van Joodse mannen als tegelijkertijd vrouwelijk of onmannelijk én hyperseksuele verkrachters van Arische vrouwen sluit aan op dit schrikbeeld.^[184]

**'Joden brengen
(seksuele) perverse ideeën, om de
seksuele moraal van het 'goede'
volk te corrumperen'**

[183] Quispel 2015, pp. 87-89.

[184] Quispel 2015, p. 253.

[185] Quispel 2015, p. 230.

[186] Quispel 2015, pp. 79-84; Ensel 2014, pp. 210-211.

Een belangrijk, maar vaak onderbelicht onderdeel van dit narratief is de associatie tussen cultuur en het vermeend Joods complot. De nazi's merkten nieuwe ontwikkelingen in architectuur, kunst, muziek en film aan als *entartet* ('ontaard'), waarmee bedoeld werd: Joods. Deze nieuwe vormen van expressie, door de nazi's gezien als lelijk en of moreel verwerpelijk, zouden erop toegespitst zijn om de zedelijke moraal van de beschaving, het 'ras' te ondermijnen. Onder 'ontaarde' muziek vielen componisten zoals Claude Debussy en Gustav Mahler, maar ook jazz als genre.^[185] Daarentegen vonden de nazi's dat kunst vooral het eigen volk en land moest verheerlijken, en zo letterlijk mogelijk moest zijn. In plaats van moderne en abstracte voorstellingen legden de nazi's de nadruk op traditionele en natuurgetrouwe voorstellingen.

In het hedendaags antisemitisme wordt de seksuele vrijheid, maar ook vrije discussies over en representaties van seks en seksualiteit in de media nog steeds gezien als Joodse perversie. De activiteit van Joodse wetenschappers in de ontwikkeling van anticonceptie en Joodse activisten in de beweging voor keuzevrijheid rondom abortus dient voor de verspreiders van deze narratieven als extra bewijs van de doelmatige opzet van dit complot.

3.3.5 Bloedsprookjes en putvergiftiging

In de middeleeuwen leefde de mythe dat Joden christelijke kinderen zouden ontvoeren, op rituele wijze zouden martelen en vermoorden en hun bloed en organen zouden gebruiken voor verschillende doeleinden, al dan niet in samenzwering met de duivel – een letterlijke *devil shift*.^[186] Dit narratief heet het *bloedsprookje*. Vandaag de dag bestaan er meerdere variaties van dit narratief, die ook samenhangen met een andere, eerder besproken antisemitische mythe: het doelbewust vergiften van putten en verspreiden van ziektes.

De eerste variatie betreft complottheorieën over elites die bijeenkomen in geheime rituelen om kinderbloed te drinken. Dit sluit aan op het narratief van een schimmige globalistische elite die wereldwijd de touwtjes in handen heeft. Hierbij kan het gaan om allerlei geheimzinnige organisaties, zoals de Illuminati, de Vrijmetselaars of de New World Order. Een actuele en zorgwekkende ontwikkeling is de wereldwijde beweging rondom QAnon. Aanhangers van deze complottheorie geloven dat de

elite in kwestie baby's ontvoert om bepaalde stoffen, met name adrenochroom, uit hun bloed te halen en te gebruiken als drug of om hun leven te verlengen. Deze overtuiging heeft al geleid tot gewelddadige incidenten, waarvan de meest beruchte de bestorming van het Capitool op 6 januari 2021 is. Aanhangers van de complottheorie waren instrumenteel in de bestorming, omdat zij geloven dat Trump een sleutelrol speelt in het bestrijden van de geheime elite. Ook in Nederland heeft de complottheorie vruchtbare bodem gevonden.^[187]

Tijdens de coronapandemie ontstond er een verband tussen deze nieuwe incarnatie van de complottheorie over kinderbloed drinkende elites en complotten over de farmaceutische industrie in het algemeen en vaccinaties in het bijzonder. De farmaceutische industrie zou onder andere vaccinaties gebruiken om grootschalige experimenten op mensen uit te voeren om ze gehoorzaam en volgzaam te maken zodat de elite ze makkelijker zou kunnen bedwingen. Hieruit volgt dat om dit te kunnen doen, het soms noodzakelijk is om ziektes in laboratoria te ontwerpen en doelbewust los te laten onder de bevolking. In de vroege maanden van de coronapandemie werd beweerd dat corona in Israël niet rond zou gaan, omdat het de Joden zouden zijn geweest die het virus gemaakt en verspreid zouden hebben. Het latere succes van het Israëlische vaccinatieprogramma zou hetzelfde aantonen.^[188]

'Joden drinken bloed als ritueel, en zijn verantwoordelijk voor het verspreiden van ziektes'

De tweede moderne variatie op het bloedsprookje is vooral te vinden in de context van de discussie over het Israëlijs-Palestijns conflict. Met regelmaat duiken bronnen op die beweren dat het Israëlische leger de organen van Palestijnse gevangenen zou stelen en verhandelen, of gebruiken voor medische experimenten, zonder dat hier enig bewijs voor bestaat. Ook worden Israëli's wel eens afgebeeld of besproken als uitzonderlijk belust op het bloed van Palestijnse kinderen.^[189] De conspiratieve toon die deze uitingen vergezelt, onderstreept de implicatie dat Joden hierbij handelen uit een uitzonderlijke kwaadaardigheid en bloeddorstigheid.

3.3.6 'Omvolking' en migratie

Met de opkomst van het rassendenken in de achttiende en negentiende eeuw ontstonden ook ideeën over sterke en zwakke rassen en raszuiverheid. De theorie van 'omvolking' ontstond tegen deze achtergrond en houdt in dat er een Joods complot is om door middel van rasvermenging de oorspronkelijke witte bevolking van Europa te verzwakken en uiteindelijk het witte 'ras' te vernietigen.

'Joden bespelen overheden zodat deze de grenzen openzetten, met als doel de 'oorspronkelijke bevolking' te vervangen'

De theorie was van grote invloed op het wereldbeeld van Hitler. Rassenhygiëne was voor de nazi's een belangrijke motivatie om de Joden uit te willen roeien: immers, zij zouden met hun inferieure raciale genetica het Arisch ras bevuilden, zij vormden een ziekte op het 'lichaam' van het ras.^[190]

Na de oorlog bleef 'omvolking' een gangbaar begrip in extreemrechtse en neonazistische kringen. Wel maakte het een ontwikkeling door.

In de latere twintigste eeuw ontstonden complottheorieën zoals het 'Kalergi-plan' in Europa, de 'white genocide theory' in de VS en de 'great replacement theory' (ook bekend als grand remplacement) in Frankrijk. Het Kalergi-plan, genoemd naar de Oostenrijkse politicus Richard von Coudenhove-Kalergi, is een **complottheorie** die

[187] NTA. (2021). Corona en problematisch complotdenken: complotdenkers en hun belevingswereld. Geraadpleegd van <https://ntadvies.nl/media/1058/corona-en-problematisch-complotdenken.pdf>

[188] NIW. (2020, 12 maart). Arnoud van Doorn beschuldigt Israël van maken coronavirus. Geraadpleegd van <https://niw.nl/arnoud-van-doorn-beschuldigt-israel-van-maken-coronavirus/>; Gerstenfeld, M. (2020). Anti-Jewish Coronavirus Conspiracy Theories in Historical Context. In: Karsh, E. (Ed.). The COVID-19 Crisis: Impact and Implications; Cortellessa, E. (2020, 14 maart). Conspiracy theory that Jews created virus spreads on social media, ADL says. The Times of Israel. Geraadpleegd van <https://www.timesofisrael.com/conspiracy-theory-that-jews-created-virus-spreads-on-social-media-adl-says/>

[189] Quispel 2015, pp. 79-84.

[190] Quispel 2015, pp. 130-132.

stelt dat er een gecoördineerd Europees plan zou zijn om door rassenvermenging de Europese bevolking uit te roeien. 'White genocide' stamt uit het manifest van de Amerikaanse neonazi David Lane, waarin hij in veertien punten omschrijft hoe volgens hem witte mensen stelselmatig onderdrukt en uitgeroeid worden in een Zionistisch (lees Joods) complot. Ook hier wordt het verband gelegd met feminisme en lhbt-rechten: deze zouden onderdeel zijn van het complot om de Westerse beschaving te ontmanen en te verzwakken, zodat de Westerse beschaving zich niet kan verzetten tegen de eigen vernietiging.^[191] 'Great replacement' is specifiek toegespitst op hedendaagse migratie en stelt dat een ongewortelde, kosmopolitische, internationale (lees Joodse) elite migratie uit Afrikaanse landen en landen met een islamitische cultuur naar Europa aanmoedigt met als doel de witte bevolking van Europa te 'vervangen'.

De premisse dat er een bewust proces gaande is om witte mensen uit te roeien in een 'witte genocide' door middel van migratie plaatst de 'daders' achter dit proces buiten de [morele kring](#) en legitimeert ook een potentieel gewelddadige tegenreactie als 'zelfverdediging'. De daders van de aanslagen in Christchurch, Nieuw-Zeeland en El Paso, Texas in 2019 waren allebei aanhangers van deze complottheorie. Ook de schutter die een synagoge aanviel in Poway, Californië, en brand stichtte bij een moskee in Escondido, Californië, verklaarde zijn daden vanuit verzet tegen de 'door Joden minutieus geplande genocide van het menselijk ras.'^[192]

3.3.7 Israël

Zoals eerder besproken valt kritiek op de staat Israël niet automatisch te kwalificeren als antisemitisme. Er bestaat echter overlap tussen de hier beschreven antisemitische narratieven en kritiek op de staat Israël. Het is belangrijk om deze overlap te erkennen om ook te begrijpen hoe de kritiek op Israël en het antisemitisme van elkaar kan worden gescheiden.

Uitspraken die Israël een mythische hoeveelheid macht en buitengewone kwaadaardigheid toedichten en daarmee [demoniseren](#), sluiten aan op het narratief van een geheimzinnige Joodse elite die achter de schermen aan de touwtjes van de macht trekt. Zo wordt wel eens beweerd dat Israël macht zou hebben over alle media, waardoor zij niet de waarheid vertellen over het geweld tegen de Palestijnen.^[193] Ook wordt afwisselend gesproken over de Israël-lobby dan wel de Joodse lobby. Dit is problematisch, omdat Israël net als alle andere landen wel degelijk op politiek niveau lobbyt voor de eigen belangen, maar er niet zoiets bestaat als 'de Joodse lobby'. Wanneer de twee termen door elkaar worden gehaald, of er wordt over de Israëllobby gesproken als over een schimmige conspiratieve elite, treedt er verwarring op en draagt dit bij aan een [devil shift](#).

Verwarring treedt ook op bij de vermenging van de woorden 'Jood', 'Israëli' en 'zionist'. Uit onderzoek van de Anne Frank Stichting bleek dat jongeren een aanzienlijk negatiever beeld hebben van mensen die zij beschouwen als 'zionisten' dan van Joden. Aan 'zionisten' werden door de jongeren dikwijls conspiratieve kwaliteiten toegedicht, zoals bloeddorstigheid, gewelddadigheid en grote macht achter de schermen van de internationale wereldorde.^[194] Hoewel zij in hun antwoorden een heldere scheiding maakten tussen Joden en zionisten, en hoewel ook deze denkbeelden niet zonder meer als antisemitisch kunnen worden gezien, is het onderscheid tussen Joden en zionisten in de praktijk moeilijker te maken. Bij veel meldingen van antisemitisme lopen de twee termen door elkaar. Daarbij komt dat in bepaalde extreemrechtse

'Joodse mensen zijn hetzelfde als de politieke agenda van de staat Israël, en kunnen er verantwoordelijk gehouden voor worden'

[191] Sowerwine, C. (2017). The Far Right in a Neo-Liberal Age: Pessimism, Sexism and Racism in Modern French Thought. French History and Civilization 7, pp. 195-197.

[192] Gage, J. (2019, 28 april). California police investigate hate-filled 8chan manifesto that could link synagogue shooting to mosque attack. Washington Examiner. Geraadpleegd van <https://www.washingtonexaminer.com/news/1277968/california-police-investigate-hate-filled-8chan-manifesto-that-could-link-synagogue-shooting-to-mosque-attack/>.

[193] Ensel 2014, pp. 111-112.

[194] Van Wonderen & Wagenaar 2015, p. 7.

kringen het woord 'zionist' doelbewust gebruikt wordt als **hondenfluit** voor Joden, zoals in de eerder beschreven complottheorie over de 'Zionist occupied government'. Zo wordt een incident in de Monitor Antisemitische Incidenten 2023 als volgt omschreven: *"Een Joodse organisatie ontvangt post waarin staat: 'Alle zionisten stinken, alle Joden moeten vergasd [sic] worden, sieg heil'. Daarnaast staat er: 'Joden verkrachten blanke vrouwen en kinderen, zelfs in hun slaap. Joodse vrouwen zijn vieze hoeren die stinken naar rotte vis en strong [stront]'"*^[195] Een ander incident: *"Een Joodse organisatie ontvangt een e-mail waarin staat: 'De zionistische/ marxistische elite wist net als bij de aanslag 9/11 wat er stond te gebeuren... de protocollen worden uitgevoerd'"*^[196]

[195] CIDI 2024, p. 59.

[196] CIDI 2024, p. 77.

In dit hoofdstuk zijn demoniserende dynamieken geïllustreerd die Joodse mensen raken. Zo worden er wij-zij-narratieven geschetst waarin Joden worden gezien als inherent anders dan Nederlanders niet-Joden. Ze worden tot 'ander' gemaakt, en gezien als inherent vreemd of zelfs als iets bedreigends. Hiermee wordt voorbijgegaan aan de diverse levens die Joodse individuen leven, het ontmenselijkt ze. Verschillende complottheorieën over Joden schetsen al demoniserende dynamieken. Antisemitische narratieven dienen ook als bouwsteen voor demonisering van andere groepen. Hiermee wordt steeds opnieuw gepoogd een morele paniek op te roepen, waarin opgepast moet worden voor de dreiging vanuit Joodse medemensen. Deze complottheorieën worden grotendeels onderbouwd met desinformatie, soms honderden jaren oud. Dit raakt Joden in hoe veilig en fijn ze zich in de Nederlandse samenleving voelen, en kan hen hinderen in het leven van een vrij leven.

10 FEITEN OVER JODENHAAT

1 Hoewel Nederlandse Joden 0,29% van de totale Nederlandse bevolking zijn, zijn ze **oververtegenwoordigd** in discriminatiecijfers: 1-2%.

Van het aantal **discriminatiefeiten** die het OM registreerde, ging het aandeel antisemitisme in 2023 omhoog van 39% in 2022 naar 48%.

2

3 97% van de Joden in Nederland heeft **antisemitisme meegemaakt**.

77% van de Joden in Nederland vermijdt het **dragen van Joodse symbolen** uit angst voor negatieve reacties. 49% draagt ze om deze reden nooit.

4

5 28% van de Joden **verbergt de Joodse identiteit op het werk**.
 46% doet dit in het onderwijs.

In 2023 werden er vijf keer zoveel **antisemitische incidenten op scholen** gemeld als het jaar ervoor.

6

7 78% van de Nederlandse Joden heeft het gevoel **persoonlijk verantwoordelijk gehouden** te worden voor het **Israëliësch-Palestijns conflict** en de Israëliësch bezettingspolitiek.

In Nederland gaf 40% van de Joden aan **bepaalde buurten en sociale plekken te mijden** omdat ze zich er 'als Jood' niet veilig voelden.

8

9 23% van bevroegde Nederlandse Joden geeft aan dat antisemitisme een negatief effect heeft op hun **mentale gezondheid**.

39% van bevroegde Nederlandse Joden geeft aan in de afgelopen vijf jaar serieus overwogen te hebben **te emigreren** als gevolg van antisemitisme.

10

* Bronnen infographic 10 feiten over jodenhaat: zie pagina 85

4.

Muslims

4. Moslims

Moslims zijn aanhangers van de islam. De islam is na het christendom internationaal gezien de religie met de meeste aanhangers. Over de hele wereld leven ruim twee miljard moslims. In Nederland is omstreeks 5% van de bevolking (ongeveer één miljoen mensen) moslim. De meeste Nederlandse moslims hebben een Marokkaanse of Turkse migratieachtergrond. Daardoor is er overlap tussen discriminatie tegen moslims en tegen mensen met een migratieachtergrond. Islamofobie, ook moslimdiscriminatie of moslimhaat genoemd, wordt in deze publicatie gedefinieerd als een negatieve en/of discriminerende houding tegenover mensen met een islamitische religie of mensen die gezien worden als moslim.

4.1 De impact

Islamofobie is in Nederland en Europa een actueel onderwerp. Zo heeft de Europese coördinator voor de strijd tegen moslimhaat en -discriminatie haar zorgen uitgesproken over de grote mate van vijandigheid en wantrouwen tegen moslims en de islam.^[197] Volgens het SCP ervaart 69% van de moslims discriminatie op basis van hun geloof, ten opzichte van 32% van de christenen en 37% van de niet-gelovigen.^[198] Daarbij ervaren moslims aanzienlijk vaker dan christenen of niet-gelovigen de discriminatie als chronisch, omdat het op meerdere terreinen voorkomt. Ook ervaren moslims meer dan christenen en niet-gelovigen naast discriminatie op grond van geloof, ook discriminatie op basis van etnische achtergrond (bijna 70%) en huidskleur (25%).^[199]

De discriminatie uit zich in verschillende vormen, zoals ongelijke behandeling, negatieve beeldvorming, achterstelling, haatspraak en zelfs geweld. De toename van islamofobe retoriek in de politiek, vooral sinds de opkomst van rechts-populistische partijen, heeft geleid tot een groeiende polarisatie binnen de samenleving. Moslims voelen zich vaak **gedemoniseerd** en gestigmatiseerd door uitspraken die de islam gelijkstellen aan extremisme en terrorisme: met andere woorden, het afschilderen van de islam als een dreiging en daarmee **ontmenselijken** van moslims. Deze retoriek wordt ook weerspiegeld in dagelijkse interacties: moslims worden vaak individueel geconfronteerd met vooroordelen. Deze uit zich op een subtiele manier in onwetende opmerkingen, maar ook in verbaal en fysiek geweld: 94% van de registraties van discriminatie op grond van godsdienst bij de politie betrof moslimdiscriminatie.^[200]

Moslimdiscriminatie heeft ook effect op de sociaal-economische positie van moslims, met name discriminatie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt.^[201] Een hardnekkig probleem is het onderwaarden van de capaciteiten van basisschoolleerlingen met een migratieachtergrond, vooral islamitische leerlingen. Hierdoor krijgen zij een lager schooladvies en komen ze vaak niet op het juiste opleidingsniveau terecht.^[202] Ook hebben moslims, vooral degenen met een migratieachtergrond en een herkenbaar niet-Nederlandse naam, minder kans om uitgenodigd te worden voor sollicitatiegesprekken en werken ze vaker onder hun opleidingsniveau. Het hebben van een herkenbaar niet-Nederlandse naam bemoeilijkt overigens ook pogingen om een woning te vinden. Onderzoek toont aan dat een op de vijf kandidaat-huurders met een Marokkaans klinkende naam niet wordt uitgenodigd om een woning te bezichtigen, en dat 80% van de

- [197] Mulligen, R. van. (2023, 20 maart). Marion Lalisse strijdt tegen moslimhaat. 'Zorgen over verscheuren koran'. De Kanttekening. Geraadpleegd van <https://dekkanttekening.nl/interview/marion-lalisse-strijdt-tegen-moslimhaat-zorgen-over-verscheuren-koran/>.
- [198] Sociaal en Cultureel Planbureau. (2020, maart). Ervaren discriminatie in Nederland II, p. 161.
- [199] SCP 2020, p. 162.
- [200] Discriminatie.nl 2024, p. 24.
- [201] SCP 2020, pp. 163-164.
- [202] Winter-Kocak, S. de, Klooster, E., Reches, L. & Badou, M. (2021, januari). Hoogopgeleiden met een migratieachtergrond over een gestapelde onderwijsroute en het belang van steun. Kennisplatform Inclusief Samenleven. Geraadpleegd van <https://www.kis.nl/publicatie/hoogopgeleiden-met-een-migratieachtergrond-over-een-gestapelde-onderwijsroute-en-het-belang-van-steun>; Inspectie van het Onderwijs. (2021). De Staat van het Onderwijs 2021. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs. Geraadpleegd van <https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/rapporten/2021/04/14/de-staat-van-het-onderwijs-2021>.

verhuurbemiddelaars bereid is mee te werken met verzoeken om woningen niet te verhuren aan onder andere Turken en Marokkanen.^[203]

Chronisch ervaren discriminatie en het wantrouwen tegenover moslims, met name moslimjongeren, leidt ertoe dat zij het gevoel hebben het 'nooit goed te kunnen doen' en dat ze gezien worden als bij voorbaat verdacht.^[204] Zo kan er een self-fulfilling prophecy ontstaan. Hierdoor ervaren gestigmatiseerde jongeren dat ze op een bepaalde manier worden aangekeken en tot 'ander' worden gemaakt, en gaan ze zich identificeren met die groep. Als gevolg hiervan gaan ze zich (onbewust) gedragen naar het label dat hen wordt gegeven. Dit kan ertoe leiden dat jongeren zich afscheiden van de samenleving en zich bijvoorbeeld af gaan zetten tegen gezagsdragers.^[205]

Islamofobie wordt regelmatig ontkend of gebagatelliseerd: dit komt vaak doordat religie wordt gezien als een keuze, anders dan huidskleur of etniciteit. Daarom wordt soms beargumenteerd dat uitingen van islamofobie niet meer zijn dan kritiek op godsdienst. Soms wordt zelfs betoogd dat de islam geen religie is, maar bijvoorbeeld een ideologie of sekte.^[206] Mede hierdoor hebben moslims soms het gevoel niet gehoord te worden wanneer ze aan de bel trekken over discriminatie die ze meemaken.^[207]

Opvallend is dat islamofobie zich niet alleen richt op (vermeende) aspecten van de islam als godsdienst of moslims als aanhangers van de islam, maar ook op mensen die gepercipieerd worden als islamitisch, zonder dat zij dat zijn. De islam wordt geracialiseerd: in plaats van een religie te zijn met individuele gelovigen, verwordt de islam tot een groep waar alle gelovigen automatisch toe geacht worden te behoren, met bepaalde uiterlijke en innerlijke kenmerken die inherent zouden zijn en zouden gelden voor alle leden van de groep. Door racialisering worden moslims gedefinieerd door hun lidmaatschap van een groep, niet door hun individualiteit. Daarbij worden er allerlei eigenschappen aan hen toegeschreven op basis van de verwachtingen van deze groep. Met andere woorden, een bepaald uiterlijk of bepaalde naam hebben kan al voldoende zijn om van iemand aan te nemen dat ze moslim zijn (en radicale ideeën hebben).^[208] Hierdoor maken moslima's die een hoofddoek dragen vaker islamofobie mee, omdat zij herkenbaar islamitisch zijn. Maar ook niet-islamitische groepen zoals sikhs en Eritrese en Ethiopische christenen worden soms 'bestempeld' als islamitisch omwille van hun uiterlijk en worden daardoor doelwit van islamofobie. Ze worden daarmee ook tot 'ander' gemaakt op basis van een geracialiseerde voorstelling van de islam.^[209]

4.2 De (historische) context

4.2.1 Moslims voor de komst van de gastarbeiders

Hoewel moslims pas vanaf de twintigste eeuw een significante minderheidsgroep begonnen te vormen in Nederland, stamt de fascinatie voor de islam van eeuwen eerder. Al in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was er interesse in de islam en in de zeventiende eeuw begonnen academici de islam te bestuderen op universiteiten, als eerste in Leiden. In de negentiende eeuw werd de islam een zelfstandig onderzoeksgebied.^[210] In deze periode begon het beeld van de islam en moslims in Nederland sterk beïnvloed te worden door de middeleeuwse geschiedenis van de kruistochten en de strijd tussen de christenen en de Saracenen.^[211] Daardoor stond het gevaar van de moslims als machtige krijgers centraal in de Nederlandse beeldvorming.

De negentiende eeuw was ook het hoogtepunt van het oriëntalisme. Om de interactie tussen het Westen en de islamitische wereld te begrijpen, is het van belang om kort stil te staan bij deze term. Oorspronkelijk doelde de term op de

[203] Antidiscriminatievoorziening Limburg & Bureau Gelijke Behandeling Flevoland. (2023). Onderzoek: Discriminatie bij woningverhuur 2023. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/12/19/onderzoek-discriminatie-bij-woningverhuur-2023>

[204] SCP 2020, p. 84, p. 148, pp. 157-159.

[205] Broekroelofs, R., Visser, A., Poerwaotmodjo, J., & Lajji, J. (2020). Herhaling voorkomen. Kennisplatform Integratie & Samenleving, p. 19. Geraadpleegd van <https://www.kis.nl/sites/default/files/2022-06/recidiverapport-def.pdf>

[206] Valk, I. van der. (2012). Islamofobie en discriminatie. Amsterdam: Pallas Publications, pp. 44-45.

[207] Koning, M. de. (2008). Zoeken naar een 'zuivere' islam: geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims. Amsterdam: Bert Bakker, pp. 84-85.

[208] Koning, M. de. (2016). Een ideologische strijd met de islam: Fortuyns gedachtegoed als scharnierpunt in de radicalisering van moslims: het woord als wapen. Uithoorn: Karakter Uitgevers, pp. 9-12.

[209] De Koning 2016, p. 16.

[210] Poorthuis, M., & Salemink, T. (2011). Van harem tot fitna: beeldvorming van de islam in Nederland 1848-2010. Nijmegen: Valkhof Pers, pp. 39-40.

[211] De term 'Saracenen' werd in de middeleeuwen gebruikt als aanduiding voor moslims van allerlei etniciteiten. Oorspronkelijke werd de term gebruikt om een Arabisch volk aan te duiden door de Romeinen, in de 1e eeuw AC.

studie van de Oriënt (het Midden-Oosten en Azië) en de stijl in de kunst, literatuur en muziek die gebaseerd was op het gebruik van geromantiseerde stijlelementen uit 'de Oriënt'. Dit uitte zich in een fascinatie voor culturele objecten uit het Midden-Oosten, zoals de 'Duizenden-ee-nacht', maar ook in een voorstelling van het Midden-Oosten als een kinderlijke en barbaarse cultuur.^[212] De Palestijns-Amerikaanse filosoof Edward Said omschreef in zijn invloedrijke werk *Orientalism* uit 1978 dan ook het oriëntalisme als een frame, een soort 'bril' waardoorheen het Westen kijkt naar het Oosten. Daarbij positioneert het Westen zichzelf als cultureel superieur, masculien en rationeel tegenover een Oriënt die inferieur, feminien ('verwijfd') en overwegend emotioneel is. Het Oosten verwordt zo tot de diametrale tegenpool van het Westen.^[213] Dit vertoog kleurde de Europese en dus ook Nederlandse perceptie van moslims in de 19e eeuw, maar ook na de komst van de gastarbeiders in de jaren '60.

Figuur 4.1 Oriëntalistische afbeelding

- [212] Poorthuis & Saleminck 2011, pp. 71-75.
 [213] Said, E. W. (1979). *Orientalism*. New York, VS: Vintage.
 [214] Poorthuis & Saleminck 2011, pp. 261-262.
 [215] Vermaat, A. (1996, 14 november). Een fascist in een grijskleurig kostuum met bijpassende das. Trouw. Geraadpleegd van <https://web.archive.org/web/20210722181724/https://www.trouw.nl/nieuws/een-fascist-in-een-grijskleurig-kostuum-met-bijpassende-das-b2c10ea5/>.

4.2.2 De komst van de gastarbeiders

Na de Tweede Wereldoorlog ontstond een wezenlijke moslimgemeenschap in Nederland, waar deze er eerder niet was. In de jaren '60 kwamen grote groepen gastarbeiders, voornamelijk uit Turkije en Marokko, om in Nederland te werken. Van deze migranten werd aanvankelijk aangenomen dat zij na verloop van tijd zouden terugkeren naar hun landen van herkomst. Vroeg in de jaren '80 kwam echter het besef dat dit niet ging gebeuren. Veel van de als gastarbeiders gekomen migranten vestigden zich permanent in Nederland, waarna hun families hen volgden. De komst van deze migranten leidde tot de oprichting van de eerste moskeeën en islamitische organisaties in Nederland. Deze instellingen markeerden het begin van de zichtbare aanwezigheid van de islam in het Nederlandse publieke leven. Toch werd er in deze tijd niet over hen gedacht als specifiek islamitische groepen: hun islamitische identiteit werd niet geproblematiseerd. De problemen die op termijn ontstonden, werden in de maatschappelijke discussie aangeduid als vooral sociaal-economisch van aard.^[214]

Pas na verloop van tijd, in het begin van de jaren '80 begint de positie van de Turkse en Marokkaanse moslims verbonden te raken met anti-islamsentimenten en een maatschappelijk debat over immigratie. Dit kwam onder andere door de opkomst van nieuwe extreemrechtse groepen en partijen, zoals de NVU (Nederlandse Volks-Unie) onder Joop Glimmerveen en de Centruumpartij (latere Centrumdemocraten) onder Hans Janmaat. Glimmerveen verheerlijkte openlijk Hitler, ontkende de Holocaust en geloofde dat migratie op termijn zou leiden tot een rassenoorlog. Met de slogan 'Den Haag moet blank en veilig blijven!' kwam Glimmerveen in de jaren '70 weliswaar niet in de Haagse gemeenteraad, maar deze slogan was wel emblematisch voor de oriëntatie naar anti-immigratiestandpunten die ook latere extreemrechtse groepen en partijen zouden kenmerken.^[215]

Een belangrijk kentermoment hoe moslims in Nederland gezien werden, vond plaats in 1989, toen de Iraanse ayatollah Khomeini een doodvonnis uitvaardigde tegen schrijver Salman Rushdie om zijn roman *De Duivelsverzen*. Het boek werd geacht godslasterlijk te zijn. Overal ter wereld reageerden moslims boos op de inhoud van het boek, zonder per definitie de oproep om geweld tegen Rushdie te steunen. Veel niet-moslims waren daarentegen verrast door de verontwaardiging.

In de discussie die als gevolg daarvan ontstond, begon erover gesproken te worden dat moslims 'niet geïntegreerd' zouden zijn. Dergelijke uitingen van religieuze gevoeligheid werden door christelijk-seculier Nederland gezien als primitief. Ineens werden moslims afgeschilderd als gewelddadige heethoofden. Voor deze tijd werd in het integratiebeleid uitgegaan van het behoud van de culturele eigenheid van nieuwkomers, maar dit veranderde in de jaren '80, onder andere onder invloed van affaires zoals de verontwaardiging over Rushdie. Vanaf dat moment neemt ook de angst voor moslimfundamentalisme een permanente plek in, in de discussie over moslims in Nederland en begint deze ook de trekken te krijgen van een [morele paniek](#).^[216]

4.2.3 'Clash of civilizations'

In dezelfde periode groeide de moslimgemeenschap in Nederland verder, niet alleen door gezinshereniging, maar ook door de komst van vluchtelingen uit landen als Afghanistan en Bosnië. Deze groei ging gepaard met de toenemende aandacht voor de integreerbaarheid van moslims in de Nederlandse samenleving. Waar de overheid eerder uitging van integratie met behoud van de culturele eigenheid, begonnen religie en cultuur nu steeds meer gezien te worden als een privéaangelegenheid die ook privé diende te blijven. De nadruk kwam te liggen op individuele verantwoordelijkheid voor integratie.^[217]

In de jaren '90 publiceerde Samuel Huntington zijn invloedrijke theorie over de 'clash of civilizations', oftewel botsende beschavingen. Hij betoogde dat nu de Koude Oorlog geëindigd was, toekomstige conflicten zouden ontstaan langs de 'breuklijnen' tussen wat hij beschouwde als afzonderlijke 'beschavingen', die hij essentialiserend omschreef. Hij achtte een botsing tussen de Westerse en de islamitische 'beschaving' als onvermijdelijk. Dit kende ook zijn weerslag in Nederland, waar inmiddels naar moslims werd gekeken als naar een dreigende binnenlandse botsing.^[218] Ze werden als inherent anders gezien en [tot Ander gemaakt](#). De vraag begon op te komen of moslims door hun geloof wel integreerbaar waren.

Wat Pim Fortuyn betrof, die in de jaren '90 begon op te komen als politicus, was het antwoord op die vraag: 'nee'. Fortuyn geloofde niet dat culturen in principe gelijkwaardig zijn en profileerde zich met zijn afwijzing van de islam en wat hij 'islamisering' noemde. Daarbij sprak hij over 'islam' en 'moslims' als homogene bevolkingsgroepen. Daarmee reduceerde hij culturele verschillen tussen autochtone Nederlanders en Nederlanders met diverse migratieachtergronden tot het verschil tussen islamitisch en niet-islamitisch.^[219] In een berucht interview noemde hij de islam openlijk 'achterlijk'.^[220] Door zijn koppeling van anti-immigratiesentimenten aan bestaand wantrouwen tegen de islam maakte hij islam en immigratie tot synoniemen en verhief hij de stigmatisering en [demonisering](#) van moslims tot een hardnekkig element van de politiek.

4.2.4 De eenentwintigste eeuw

De aanslagen op 11 september 2001 in de Verenigde Staten hadden een diepgaand en blijvend effect op de perceptie van de islam in Nederland, net als in veel andere westerse landen. Islamitische gemeenschappen werden geconfronteerd met toenemende vooroordelen, islamofobie en veel strengere controles door veiligheidsdiensten. Ook was er een sterke toename van geweld tegen moskeeën na '9/11'.^[221] De islam werd al door politici zoals Fortuyn openlijk 'achterlijk' genoemd, maar nu werd ineens elke moslim gewantrouwd als een potentiële terrorist.

De angst voor de opkomst van radicale islamitische groeperingen voedde verder het wantrouwen binnen de Nederlandse samenleving. Vooral jonge

[216] Poorthuis & Saleminck 2011, pp. 315-338.

[217] De Koning 2016, pp. 17-19.

[218] Poorthuis & Saleminck 2011, p. 359.

[219] De Koning 2008, pp. 76-77.

[220] Poorthuis & Saleminck 2011, pp. 371-374.

[221] Van der Valk 2012, p. 77.

Nederlandse moslims van de tweede generatie hadden sterk het gevoel persoonlijk aangesproken te worden op de aanslagen van '9/11'. Ze voelden zich hierdoor ook onder druk gezet om de islam te duiden of een 'verkeerd' beeld van de islam recht te zetten. [222] Tegelijk groeide in deze periode voor deze generatie de identificatie met de islam in plaats van het land van herkomst van de ouders. Voor hen was deze identificatie een manier om meer onderdeel te worden van de Nederlandse samenleving: door afstand te doen van een andere nationale identiteit, maar vast te houden aan de islamitische identiteit konden ze Nederlands én moslim zijn. [223]

Tegelijkertijd bleef de gemeenschap geconfronteerd worden met de vooroordelen die voortkwamen uit het gelijkschakelen van de islam aan een intern veiligheidsrisico. Toen Pim Fortuyn in 2002 vermoord werd, gaven veel moslims aan dat hun eerste gedachte was dat ze hoopten dat de dader geen moslim was. Uit angst voor geweld op straat hielden ouders hun kinderen in de dagen na de moord thuis. [224] Ook de moord op filmmaker Theo van Gogh in 2004 was een moment dat de polarisatie en de publieke discussie over de plaats van de islam in de Nederlandse samenleving, versterkte. Die discussie is niet meer weggegaan. Nog steeds worden moslims door sommige mensen gezien als fundamenteel niet-integreerbaar en een bedreiging voor de samenleving. Daarentegen ervaren moslims dat hun geloof voortdurend zwart wordt gemaakt onder het mom van de vrijheid van meningsuiting. Zelf hebben ze niet het gevoel op dezelfde manier gebruik te mogen maken van dat recht, omdat ze dan gezien zouden worden als dreigend. [225]

Groeiende anti-islamsentimenten doen sommige moslims in Nederland twijfelen of er voor hen een gelijkwaardige toekomst op te bouwen is in Nederland. Dit leidt tot het opkomen voor eigen rechten, maar kan ook leiden tot angst. Na de recente Tweede Kamerverkiezingen, waar de islamkritische partij PVV veel zetels heeft gewonnen, vragen Nederlandse moslims zich af: ben ik nog wel welkom? Ook maken ze zich zorgen hoe hun kinderen gaan opgroeien als ze het gevoel hebben dat er mensen zijn die hen weg willen hebben uit Nederland. Ze vestigen hun hoop op de Grondwet en de vrijheid van godsdienst om hen te beschermen. [226]

4.3 De narratieven

Islamofobe narratieven zijn gebaseerd op de aanname dat de islam en alle moslims inherent gevaarlijk en een dreiging zijn. Hun onderlinge culturele verschillen worden uitgewist: hun behoren bij de islam maakt dat de islam als geheel wordt gezien als één cultuur. In wat volgt wordt een aantal veelvoorkomende islamofobe narratieven uitgediept. Het beeld van de islam als een gevaar dat Westerse landen binnen de eigen grenzen halen, komt in alle narratieven terug. Daarbij valt op dat sommige islamofobe narratieven sterke overeenkomsten vertonen met antisemitische narratieven.

4.3.1 Fundamentalisme en radicalisme

Waar elke religie contextueel radicale en minder radicale elementen kan bevatten, wordt de islam regelmatig volledig vereenzelvigd met zijn meest fundamentalistische interpretaties en aanhangers. De islam, en daarmee moslims, worden niet beoordeeld op het volledige complexe spectrum van geloofsopvattingen en praktijken die in verschillende gemeenschappen voorkomen, maar op de meest radicale en angstaanjagende voorbeelden. De islam verwordt daarmee tot één homogene cultuur, terwijl de landen waar een meerderheid van de bevolking islamitisch is op allerlei vlakken van elkaar verschillen. [227]

'De islam is altijd zeer fundamentalistisch en radicaal'

[222] De Koning 2008, pp. 73-82.

[223] De Koning 2008, pp. 13-19.

[224] De Koning 2016, pp. 64-65.

[225] De Koning 2008, pp. 84-87.

[226] Veth, H. (2023, 23 november). Angst en verdriet bij moslims na PVV-winst: 'Ben ik nog welkom?'. Omroep Gelderland. Geraadpleegd van <https://www.gld.nl/nieuws/8048846/angst-en-verdriet-bij-moslims-na-pvv-winst-ben-ik-nog-welkom>

[227] De Koning 2016, p. 35.

Concreet betekent dit dat de islam gezien wordt als een inherent gewelddadige religie. Daarbij worden terroristische organisaties zoals Al Qaida en ISIS genomen als representatief van de islam en alle moslims. Ook moslims die op geen enkele manier deze groepen steunen, worden gezien als verdacht. Sterker nog, niet-radicalen islam zou volgens dit narratief helemaal geen islam zijn, **juist omdat de ware islam de gewelddadige interpretatie zou zijn**. Het is volgens dit narratief een kwestie van tijd voordat ook zij radicaliseren en overgaan tot geweld. Dit ontdoet moslims van elke individualiteit en bestempelt ze als een buitengewone en bovenmenselijke dreiging: **demonisering**.

Een stap verder in dit narratief is het argument dat de islam geen religie zou zijn, maar een totalitaire politieke ideologie, en dus geen bescherming zou moeten hebben onder de vrijheid van godsdienst. Ook uit de lezing van de islam als ideologie blijkt het narratief van alle moslims die behoren tot één homogene cultuur.^[228] Sterker nog, de islam past daardoor nog beter in het wereldbeeld van de onvermijdelijke botsing tussen verschillende sterk afgekaderde beschavingen. In deze beschouwing worden aan de islam, en daarmee ook aan moslims, ook bepaalde inherente kwaliteiten toegedicht die het afkaderen als **'de ander'**. Deze homogene groep zou gedreven worden door emotie in plaats van ratio, hypermasculien en intolerant zijn en dus tegengesteld zijn aan de Westerse 'beschaving'.^[229] Daarmee zou het toelaten van de islam in Europa ook gelijkstaan aan het binnenhalen van een 'paard van Troje', dat van binnenuit het Westen zou vernietigen.^[230]

[228] Van der Valk 2012, pp. 44-45.

[229] Said 1979, pp. 3-31.

[230] Van der Valk 2012, pp. 45-46.

[231] Poorthuis & Saleminck 2011, pp. 450-451.

[232] ANP. (2004, 23 november). Imam blijft weigeren vrouwen de hand te schudden. Nu.nl. Geraadpleegd van <https://www.nu.nl/algemeen/446437/imam-blijft-weigeren-vrouwen-de-hand-te-schudden.html>.

[233] De Koning 2008, pp. 74-75.

Opvallend is de rol die Israël speelt in een variatie op dit narratief. Onder sommige, met name uitgesproken 'islamkritische' actoren wordt Israël voorgesteld als de 'voorhoede' van de botsende beschavingen. Israël zou een laatste bastion zijn tegen de dreiging van de islam en fungeren als een soort poortwachter. Als Israël zou 'vallen', zou er niets meer zijn om 'de islam' nog buiten Europa te houden. Daaruit volgt dat deze actoren voorstanders zijn van vergaande militaire en economische steun aan Israël, specifiek om dat land te helpen in de 'strijd tegen de islam'. De repressieve bezettingspolitiek die Israël voert tegen de Palestijnen en die bij andere actoren, ongeacht hun politieke signatuur, op kritiek kan rekenen, is voor deze actoren juist onderdeel van deze strijd.^[231]

4.3.2 De onderdrukking van vrouwen en lhbt'ers

Een vaak terugkerend onderwerp van discussie waar het komt tot de vermeende dreiging die moslims vormen voor de Westerse wereld is de omgang met vrouwen en lhbt'ers. In de jaren 2000 ontstond het beeld dat islamitische mannen vanwege hun geloof principieel weigerden vrouwen de hand te geven, nadat imam Ahmed Salam toenmalig minister Rita Verdonk de hand had geweigerd.^[232] Onbekend was toen, en is nog steeds, in hoeverre dit fenomeen wijdverspreid is en ook daadwerkelijk getuigt van een gebrek aan respect voor vrouwen.^[233] **In veel culturen is het niet aanraken van vrouwen juist een vorm van respect, in plaats van het niet tonen van respect**. Het vrouwen de hand niet willen schudden past echter perfect in het narratief van moslims als despoten die vrouwen onderdrukken en cultureel niet in staat zijn individuele vrijheden te respecteren.

'De islam is inherent onderdrukkend richting vrouwen en lhbt'ers'

Ook de kleding van islamitische vrouwen is al jaren onderwerp van morele paniek. Het dragen van een hoofddoek, laat staan een meer bedekkende nikab of boerka, wordt veelal gezien als de onderdrukking van hulpeloze vrouwen, iets dat hen wordt

opgelegd, vaak onder dreiging van (seksueel) geweld. Hierbij wordt gretig gegrepen naar het argument dat de profeet Mohammed een jong meisje als bruid had, en dat dus de islam en alle moslims positief tegenover pedofilie zouden staan. ^[234]

Ook wordt aangehaald dat in sommige landen met islamitische meerderheden vrouwenbesnijdenis voorkomt. ^[235] Zulke saillante details laten de islam des te meer exotisch, en daarmee anders en zelfs inherent bedreigend, overkomen in het narratief.

In dit narratief ontmoeten nationalisme en politiek over seksualiteit elkaar. Moslims wordt verweten nooit te kunnen passen in de Nederlandse samenleving omdat zij de rechten van vrouwen en lhbt'ers niet zouden erkennen. Daartegenover staat de aanname dat de Nederlandse samenleving en de Westerse cultuur gestoeld zijn op het respecteren van de rechten van vrouwen en lhbt'ers. ^[236] Het feit dat vrouwen en lhbt'ers lang niet altijd gelijke rechten hebben gehad in Nederland, maar ze wel op termijn hebben gewonnen, wordt in dit narratief achterwege gelaten. Wanneer dit feit wel erkend wordt, dient het weer als bewijs van de superioriteit van het Westen: 'wij' kunnen groeien en evolueren als cultuur, 'zij' zijn onveranderlijk en primitief. 'Zij' hebben ook nog afwijkende seksuele mores waar 'wij' op kunnen neerkijken. In dit narratief werkt het eerder besproken vertoog van het oriëntalisme door: de

[234] Het huwelijk van Mohammed met Aisha moet worden begrepen binnen de context van de 7e-eeuwse Arabische samenleving. In die tijd waren vroege huwelijken niet ongebruikelijk, zowel in Arabische als in andere culturen. Er is aanzienlijke discussie onder geleerden over Aisha's werkelijke leeftijd ten tijde van haar huwelijk met Mohammed; Ali bespreekt dit in: Ali, K. (2006, juli). *Sexual Ethics and Islam: Feminist Reflections on Qur'an, Hadith, and Jurisprudence*. Londen, VK: Oneworld Publications.

[235] Van der Valk 2012, pp. 47-50.

[236] De Koning 2016, p. 57.

[237] Maussen, M., & Berger, M. (2023). Integratie en religie: Nederlands beleid in de periode 2010-2023. *Tijdschrift voor Religie, Recht en Beleid* 14(2), pp. 73-74. <https://doi.org/10.5553/TVRRB/187977842023014002006>.

Figuur 4.2 Afbeeldingen die de islam schetsen als dreiging

positieve aannames over het Westen produceren een tegengesteld negatief beeld van het Oosten, en andersom produceren negatieve aannames over het Oosten een tegengesteld positief beeld van het Westen. Door het oriëntalisme kunnen moslims een ultieme *flexibele 'ander'* zijn.

Het gebruik van dit narratief is afhankelijk van een actor die de rechten van vrouwen en met name lhbt'ers erkent als iets belangrijks om naar te streven. Er zijn echter ook, met name aan de extreme rechterkant van het politieke spectrum, actoren die én vijandig staan tegenover de islam, én tegenover de rechten van lhbt'ers. Dit leidt soms tot tegenstrijdige situaties: aan de ene kant de afwijzing van de islam als niet-integreerbaar vanwege de vermeende vijandigheid tegenover lhbt'ers, aan de andere kant het reproduceren van homofobe narratieven.

4.3.3 Moslims als niet-integreerbaar

Uit het narratief van de islam als een inherent radicale en onderdrukkende ideologie volgt de conclusie dat het onverenigbaar is met de Nederlandse cultuur. Moslims zouden vanwege hun geloof principieel niet-integreerbaar zijn, ook niet na generaties lang hier geweest te zijn en geworteld te zijn geraakt. ^[237] Hun aanwezigheid zou dan ook een gevaar zijn dat door middel van migratie

in Nederland wordt geïmporteerd. Het 'importeren' van de islam zou onderdeel uitmaken van islamisering, een narratief dat hierna verder besproken wordt.^[238]

Het is opmerkelijk dat dit narratief vrijwel een-op-een overeenkomt met het beeld van Joden als niet-integreerbaar in de Nederlandse samenleving. Net als moslims werden Joden gezien als te verschillend van de Nederlandse cultuur om ooit te kunnen assimileren. Joden en moslims worden er allebei van beschuldigd zich te veel te richten op de eigen cultuur en religie en zich te veel af te zonderen van de rest van de samenleving. Zowel moslims als Joden zouden bepaalde culturele en religieuze kenmerken hebben die zouden botsen met de Nederlandse identiteit. Aan zowel Joden als moslims wordt betrokkenheid bij een politieke dreiging voor de maatschappij toegedicht: in het geval van de Joden gaat dat om communisme of cultuurmarxisme, in het geval van moslims is dit jihadisme. Tenslotte wordt ook bij beide groepen uitgegaan van schimmige banden met een verborgen macht en een streven naar wereldheerschappij.^[239]

De perceptie van zowel moslims als Joden als niet-integreerbaar is voor sommige actoren een hersenkraker. Sommige extreemrechtse groepen waren zeker tot in de jaren 2000 wel antisemitisch, maar niet per definitie islamofob. Zo geloofde de NVU dat de islam best mocht bestaan, mits moslims in de landen van herkomst bleven. Daarnaast zag de NVU een met de radicale islam gedeelde strijd tegen het 'zionisme' (lees: Joden), waardoor de NVU radicale moslims ziet als (tijdelijke) bondgenoten.^[240] Zo schreef NVU-leider Constant Kusters in 2005: *"Het enige wat ons bindt met de radicale Islam is de gemeenschappelijke strijd tegen het zionisme en de Amerikaanse agressie politiek en de afschaffing van 'rente'. Dit dient dan wel uitgevochten te worden in hun eigen herkomstlanden, en niet op Europese bodem."*^[241] Hoewel het ageren tegen de islam en moslims in Europa later voor zulke groepen een grotere prioriteit zou worden, zou de niet-integreerbaarheid van zowel Joden als moslims ook voor hen een centraal narratief blijven.

Joden en moslims hebben de ervaring op hun loyaliteiten bevraagd te worden met elkaar gemeen. Door het narratief dat de islam niet bij Nederland hoort en nooit integreerbaar zou kunnen zijn, hebben veel moslims het gevoel te moeten 'kiezen' uit verschillende loyaliteiten. Ze zouden volgens dit narratief niet én moslim, én Nederlander kunnen zijn. Hoe dan ook zouden ze een deel van hun identiteit de rug moeten toekeren.^[242]

4.3.4 Moslims als criminelen en fraudeurs

Rondom het onderwerp 'loyaliteit' speelt ook het narratief dat moslims een sterkere band met elkaar zouden hebben dan met de Nederlandse samenleving. Met andere woorden, ze zouden loyaal zijn aan elkaar, niet aan de maatschappij waar ze deel van uitmaken. Pim Fortuyn meende bijvoorbeeld dat moslims door deze onderlinge loyaliteit nooit elkaar zouden bestelen, alleen niet-moslims.^[243] Dat gegeven is van groot belang, omdat moslims naar Nederland zouden komen om te teren op de sociale zekerheid en om de boel op te lichten. In het algemeen geldt bij dit narratief ook weer dat gepercipieerde misstappen veralgemeniseerd worden en gemaakt worden tot onlosmakelijk onderdeel van 'de islam', waardoor moslims ook collectief verantwoordelijk worden gehouden.

'Moslims zijn niet verenigbaar met westerse normen en waarden, democratie, vrijheid, tolerantie en de 'joods-christelijke cultuur''

'Moslims hebben geen respect voor niet-moslims, en zullen daarom eerder crimineel zijn'

[238] De Koning 2016, pp. 31-34.

[239] Van der Valk 2012, p. 27.

[240] Van der Valk 2012, pp. 65-66.

[241] Van der Valk 2012, p. 66.

[242] De Koning 2008, pp. 84-87.

[243] De Koning 2016, p. 36.

Dit narratief stelt ook dat moslims inherent onbetrouwbaar zijn, een onberekenbaar en gevaarlijk element in de samenleving, een vijfde kolonne. Ook dit vertoont opvallende gelijkenissen met het narratief van Joodse verraderlijkheid.^[244] Hierbij is de term *taqiyya* van groot belang. Onder *taqiyya* wordt door de verspreiders van dit narratief verstaan: een vermeend recht, zo niet zelfs de plicht, voor moslims om niet-moslims voor te liegen en te bedriegen, net als dat Joden uit sterke onderlinge solidariteit christenen zouden bedriegen. Doordat ervan uit kan worden gegaan dat moslims op elk moment zouden kunnen liegen, volgt uit dit narratief dat moslims per definitie verdacht zijn. Niet-belijdende moslims of voormalige moslims worden daarbij gezien als extra verdacht: juist zij zouden reden hebben om anderen voor te liegen en alleen maar te doen alsof ze afstand hebben gedaan van hun godsdienst. Dit **ontmenselijkt** en **demoniseert** hen en bezegelt de niet-integreerbaarheid van de islam in de Nederlandse samenleving. Immers, hoe kan iemand ooit een groep vertrouwen die diegene op elk moment aan het voorliegen zou kunnen zijn?^[245]

- [244] Van der Valk 2012, p. 32.
- [245] Quispel 2015, p. 278.
- [246] Poorthuis & Saleminck 2011, pp. 58, 71-75.
- [247] Van der Valk 2012, pp. 45-46.
- [248] Van der Valk 2012, p. 45.
- [249] Quispel 2015, p. 277.
- [250] Poorthuis & Saleminck 2011, p. 19.
- [251] Poorthuis & Saleminck 2011, pp. 375-376.

4.3.5 Islamisering van Europa (Eurabië), wereldheerschappij

Wanneer het gaat over moslims gaat het vaak over islamisering: het idee dat de islam Europa zou overnemen of zelfs veroveren. Het narratief van de islamitische drang naar wereldheerschappij rijmt met het vooroorlogse oriëntalistische beeld van moslims als schrikbeeld in de context van de middeleeuwse kruistochten. Moslims zijn in deze voorstelling een mysterieuze dreiging uit een ver buitenland, machtige en gewelddadige krijgers die in overweldigend grote getallen naar Europa komen om het continent te veroveren.^[246]

Een belangrijke bijdrage aan het narratief van 'islamisering' is de complottheorie over Eurabië. Volgens deze complottheorie bestaat er een complot om Europa te laten koloniseren door islamitische veroveraars en er dus Eurabië van te maken. Europese politici en instellingen zouden weten van dit plan en hier willens en wetens aan meewerken. De Europeanen zouden dan dhimmi's of tweederangs burgers worden onder islamitische heerschappij.^[247] Net als voor de omvolkingstheorie bestaat voor de Eurabië-theorie geen enkel bewijs. Wel vertonen de theorieën opmerkelijke gelijkenissen. Het boek over de Eurabië-theorie wordt anekdotisch wel eens de 'Protocollen van de oudsten van Mekka' genoemd, in navolging van de eerder besproken antisemitische tekst.^[248]

**'De islam
wil Europa veroveren en
'islamiseren''**

Net als in de 'Protocollen van de wijzen van Zion' wordt met de Eurabië-theorie een complotbeeld opgeroepen van een 'eindstrijd' tussen het Westen en de islam. Om deze 'eindstrijd' naar zich toe te trekken, zou de islam bezig zijn met het heimelijk uitbreiden van zijn invloed in de Westerse cultuur, die hierdoor ondermijnd

Stop massa immigratie!

Figuur 4.3 Afbeeldingen die de islam schetsen als veroverend

en vernietigd wordt.^[249] Ook wordt net als in het gelijksoortige antisemitische narratief angst gearticuleerd over de uitbreiding van een bepaalde groep 'door de baarmoeder' en over de hogere geboortecijfers in de 'ongewenste' groep, die zich door de hyperseksuele aard sneller zou voortplanten.^[250]

Het plan voor de realisatie van Eurabië zou gefaciliteerd worden door een 'linkse kerk' of 'elite.' Deze zou zich schuldig voelen dat er tijdens de Tweede Wereldoorlog zoveel mensen uit racistische motivaties zijn vermoord. Vanwege dat schuldgevoel is deze elite nu voorstander van multiculturalisme en migratie. Daarom zouden ze islamitische migranten binnenhalen, in hun naïviteit niet beseffende dat ze een veroverende macht binnenhalen.^[251] Dit narratief maakt moslims anderzijds tot een massa die Europa komt overspoelen en ontdoet hen van hun individualiteit. Niet alleen zijn ze 'de ander,' niet alleen worden ze ontmenselijkt, ze worden ook afgeschilderd als een existentiële dreiging van mythische proporties – de *devil shift* in actie.

In dit hoofdstuk is beschreven hoe demoniserende dynamieken islamitische Nederlanders raken. Zo worden er wij-zij-narratieven geschetst waarin het moslim-zijn niet samen zou gaan met goed burgerschap. Ze worden tot 'ander' gemaakt, en geframed als buitenstaander of bedreiging. Dit ontmenselijkt de individuen die hiermee in plaats van een complex mens enkel nog een 'ander' zijn. Dreigende complottheorieën voeden een morele paniek, waarin de islam een dreiging zou zijn voor de Nederlandse samenleving. Deze veelal op desinformatie gebaseerde complottheorieën creëren een dreigingsbeeld van gewone moslims. Dit kan islamitische Nederlanders raken in zoverre dat het hen hindert in de kansen die ze in de samenleving kunnen krijgen. En hoe vrij, fijn en veilig ze hun leven in Nederland kunnen leven.

10 FEITEN OVER MOSLIMHAAT

1 In 2020 ervaaarde 69% van de moslims **discriminatie op basis van hun geloof**, ten opzichte van 32% van de christenen en 37% van de niet-gelovigen.

In 2023 registreerde de politie 272 **meldingen** van moslimdiscriminatie tegenover 173 het jaar ervoor. Antidiscriminatiebureaus zagen een **toename** van 230 tot 285 incidenten in twee jaar.

2

3 Bij de politieregistraties waren in 24% **hoofddoeken** een onderdeel, bij 5% speelde het Israëlisch-Palestijns conflict. Bij 16% was er sprake van een combinatie tussen moslimdiscriminatie en discriminatie op afkomst.

45% van de bevroagde moslims ervaart **ongelijke behandeling**.

4

5 33% van de bevroagde moslims ervaart **negatieve bejegening**.

4% van de bevroagde moslims geeft aan dat ze discriminatoire **bekladdingen, bekrassing en vernielingen** heeft ervaren. Ook ervaaarde 9% **geweld of bedreigingen** als uiting van discriminatie.

6

7 Moslims ervaren discriminatie in verschillende domeinen: 58% in **onderwijs**, 50% bij **zoeken naar werk**, 55% op het **werk**, 40% bij **instanties** en 40% in de **publieke ruimte**.

Vier op de tien moslima's geeft aan discriminatie te hebben ervaren bij het solliciteren of op het werk. **Vrouwen met een hoofddoek** krijgen twee tot zeven keer minder positieve reacties bij sollicitaties.

8

9 61% van de docenten in het **voortgezet onderwijs** waren in 2015 getuige van grievende opmerkingen over of fysieke uitingen tegen moslims.

VO-leerlingen die slachtoffer werden van moslimdiscriminatie hadden volgens hun docent 30% 'enigszins' en 13% 'sterk' last van **emotionele schade**. Bij 8% had het invloed op **verzuim of lagere presentaties**.

10

5.

Tegengif; aanbevelingen

5. Tegengif; aanbevelingen

In dit hoofdstuk komt aan bod wat er gedaan kan worden aan de worteling en verspreiding van demoniserende dynamieken. Allereerst wordt besproken hoe om te gaan met demoniserende dynamieken in (sociale) media en het publieke debat. Daarna wordt breder gekeken naar preventie en educatie: hoe voorkomen we dat demoniserende dynamieken ontstaan? Tot slot wordt er gekeken naar repressieve maatregelen: wat kan iemand doen als mensen willen discrimineren, bijvoorbeeld omdat ze geloven in racistische of haatdragende ideeën?

5.1 Weerbaarheid in (sociale) media en het publieke debat

Hoewel er onenigheid is over wat er precies valt onder demoniserende dynamieken zoals haatspraak, is er een brede consensus dat misbruik van vrijheid van meningsuiting de democratische waarden, sociale stabiliteit en vrede bedreigt. Het internet is een plek waar discriminatie, intolerantie en haat welig tieren. Anonimiteit, toegankelijkheid en lage kosten maken het een aantrekkelijk medium om haat te verspreiden.^[252] Het aanwakkeren van polariserende dynamieken gebeurt online ook door staten die onze samenlevingen willen beïnvloeden.^[253]

Online platformen hebben de interactiemogelijkheden tussen verschillende actoren flink uitgebreid. Zij bieden burgers, overheden en media nieuwe mogelijkheden om met elkaar in gesprek te gaan, wat kan zorgen voor een rijker democratisch debat. Echter, deze interacties leiden ook regelmatig tot conflicten en polarisering. Doordat online platformen worden beheerd door private internationale bedrijven is het voor overheden moeilijk om demoniserende dynamieken op deze media te bestrijden.^[254] De platformen zelf spelen daarom een grote rol in het bestrijden van online haat. Zo moeten zulke platformen snel foute content kunnen verwijderen.^[255] Verschillende sociale media hebben daar verschillende visies over, bijvoorbeeld in hoeveel middelen ze aan moderatie uitgeven. Hoewel er steeds meer overeenstemming is over methodologieën, blijft de uitvoering lastig door de moeilijkheid van bepalen 'wat nou haatspraak is' en de grote hoeveelheid.^[256] Sommigen pleiten ervoor om anonimiteit op het internet te beperken.^[257] Anderen bepleiten dat een aanpak tegen haat en desinformatie kan leiden tot censuur. Op Europees niveau zou gesproken worden van een testvraag; 'Zou een wet nog steeds een goed idee zijn als de naleving in handen zou zijn van een autocratische leider?'^[258]

Ooit speelden de media een centrale rol in de publieke discussie als informatiefilter en -verdeler; vandaag de dag is dit proces gedemocratiseerd. Dit gedecentraliseerde en fijnmazige online ecosysteem is het perfecte ecosysteem voor het bevorderen van zichtbaarheid en het bereiken van polariserende en demoniserende argumenten.^[259] Toch kunnen ook juist de traditionele media een rol spelen bij de preventie of verergering van demoniserende dynamieken en desinformatie. De traditionele media hebben vaak een nuancerende en feitencheckende invloed. Echter, ook bij traditionele media komt het voor dat sensationele content gepubliceerd wordt die juist desinformatie aanwakkert. Hier kan bijvoorbeeld een rol spelen dat sensationele content lezers en interactie aantrekt. Traditionele media, die nieuwe verdienmodellen zoeken, kunnen zich hierdoor soms gedwongen voelen om gebruik te maken van sensationele strategieën.^[260]

Dat overheden moeilijk grip krijgen op online demoniserende dynamieken betekent niet dat zij machteloos zijn. De Europese Unie beschrijft dat de aanpak van

- [252] Crnic-Grotic, V., & Maslo-Cerkic, S. (2023). Hate speech online and the approach of the Council of Europe and the European Union. In: Pajuste, T. (Ed.). *Specific Threats to Human Rights Protection from the Digital Reality*. Tallinn, Estland: Tallinn University, pp. 63-68.
- [253] Schmidt, C. (2024, 10 juli). VS en Nederland rollen Russische trollenfabriek op. Trouw. Geraadpleegd van <https://www.trouw.nl/buitenland/vs-en-nederland-rollen-russische-trollenfabriek-op~b5fb6a6d/>.
- [254] Vyncke, dr. B., Gorp, prof. dr. B. van, & Opgenhaffen, prof. dr. M. (2022, 21 april). *Online polarisering: Slim omgaan met trollen, hartluchters, meelezers en meer*. Brussel: Vlaams Vredesinstituut. Geraadpleegd op https://vlaamsvredesinstituut.eu/wp-content/uploads/2022/04/20220421_VlaamsVredesinstituut_RapportOnlinePolarisering.pdf.
- [255] Crnic-Grotic, V., & Maslo-Cerkic, S. (2023). Hate speech online and the approach of the Council of Europe and the European Union. In: Pajuste, T. (Ed.). *Specific Threats to Human Rights Protection from the Digital Reality* (p. 63-68). Tallinn, Estland: Tallinn University.
- [256] Abrahamyan, R. (2024, 16 januari). Highlight 3/2024 – How does the EU deal with online hate? – A Human Rights Perspective. MEIG, Geneva: University of Geneva. Geraadpleegd van <https://www.meig.ch/highlight-3-2024-how-does-the-eu-deal-with-online-hate-a-human-rights-perspective/>.
- [257] Wallage, H. (2024, 11 januari). Online haat (tegen Joden) neemt toe: maak anoniem posten daarom onmogelijk. Trouw. Geraadpleegd van <https://www.trouw.nl/opinie/online-haat-tegen-joden-neemt-toe-maak-anoniem-posten-daarom-onmogelijk~b3281256/>.
- [258] Eijssvoogel, J. (2024, 16 mei). Aanpak haat en desinformatie op sociale media kan leiden tot censuur. NRC. Geraadpleegd van <https://www.nrc.nl/nieuws/2024/05/16/aanpak-haat-en-desinformatie-op-sociale-media-kan-leiden-tot-beperking-van-de-vrije-uiting-a4199114>.
- [259] Romero-Rodriguez, Castillo-Abdul & Cuesta-Valino 2023, p. 110.
- [260] Leurs, K., & Zandbelt, B. (2020, 11 september). "Juist in onzekere tijden is er een taak weggelegd voor kwaliteitsjournalistiek". Universiteit Utrecht. Geraadpleegd van <https://www.uu.nl/publicatie/just-in-onzekere-tijden-is-er-ee-taak-weggelegd-voor-kwaliteitsjournalistiek>.

desinformatie en informatiemaniplatie een van de meest urgente kwesties voor de Unie en haar lidstaten is.^[261] Een belangrijk onderdeel van die aanpak is 'het opbouwen van maatschappelijke veerkracht tegen desinformatie' door het creëren van bewustzijn en het bevorderen van mediawijsheid. Overheden moeten inzetten op de ontwikkeling van kritische denkvaardigheden bij mensen die ervoor zorgen dat zij complexe realiteiten leren analyseren en het verschil tussen feit en fabel leren herkennen. Het herkennen van desinformatie leidt niet per direct tot het tegengaan van een polariserend debat, maar vormt wel de basis voor het voeren van een gegronde discussie.^[262] Doordat het publiek op (sociale) mediaplatformen steeds jonger wordt, spelen scholen een cruciale rol als het gaat om het waarborgen van een mediawijze samenleving.^[263]

Maatschappelijke kopstukken als politici en opiniemakers spelen ook een rol in de verspreiding van narratieven. Waar vroeger beschrijvingen van 'de ander' nog vaag en abstract bleven, blijkt uit recent onderzoek dat deze veel specifiekere en duidelijker waarneembaarder worden zodra 'anderende' narratieven in officieel voelende discussies al eerder genoemd zijn, of wanneer het mogelijk is voor de auteur om diens identiteit te verhullen.^[264] Onderzoekers van de Universiteit Utrecht hebben onderzoek^[265] gedaan naar onder andere ontmenselijking en demonisering van politieke tegenstanders in Nederland. Ze concludeerden dat er sprake is van een wisselwerking tussen het parlementair debat en gesprekken op de sociale media. Parlementaire debatten zouden vrijwel in realtime verbonden zijn met commentaar op de sociale media, met name X. Op Telegram zouden meer radicale en extreme uitingen voorkomen, maar Telegram staat verder af van debatten en is meer een verzamelpunt van 'algemeen anti-institutionele sentimenten', ontmenselijkende, demoniserende berichten en complottheorieën. Het uitspreken van zulke radicale uitingen in het parlement zou op zijn beurt weer overslaan op grote groepen die online actief zijn. *"Uitspraken in de Tweede Kamer hebben een meetbaar en blijvend effect op de manier waarop online over politici wordt gesproken."*^[266]

5.2 Weerbaarheid via normen

Als demoniserende dynamieken het beeld van een bepaalde groep gevormd hebben, kan dit leiden tot discriminatie. Discriminatie van een groep gedijt over het algemeen goed in een samenleving die doorgaans discriminatie gedooft. Het aanpakken van de ene vorm van discriminatie bouwt ook weerbaarheid op tegen andere vormen van discriminatie. Immers, iemand bouwt een norm op waarin diegene mensen als individu behandelt, in plaats van op basis van (negatieve) vooroordelen. Als een groep rechten verliest in een rechtsorde, tast dit de universele rechtsbescherming aan en is er ook een precedent voor andere groepen om ongelijk te behandelen. Het samen versterken van antidiscriminatoire normen in sociale omgevingen is dus in het belang van iedereen.

Naast het versterken van normen, kan iemand zich ook richten op het bevorderen van empathie. Empathie tonen en inleven in een ander zijn een belangrijk mechanisme voor het verminderen van discriminatie.^[267] Kennis van een onderwerp en blootstelling aan andere zienswijzen kan een effect hebben op het verminderen van de 'devil shift'.^[268] Als iemand de 'tegenstander' kent, gaat diegene deze 'tegenstander dus minder als vijand zien. Hieraan kan diversiteit in media, politiek en bedrijfsleven bijdragen, door een breder scala aan perspectieven te vertegenwoordigen. Platformen voor het creëren van gemarginaliseerde groepen maakt dat hun verhalen gedeeld kunnen worden.

Het niet inleven in 'de ander' kan juist bijdragen aan 'de ander' minder goed behandelen. Een onderzoek^[269] gepubliceerd in de *Journal of Personality and Social Psychology* vroeg een deel van een groep mensen zich met een foto in te leven in

[261] Europese Commissie. (z.d.). Strategic communication & tackling disinformation. Geraadpleegd van https://commission.europa.eu/topics/strategic-communication-and-tackling-disinformation_en.

[262] Vlaams Vredesinstituut. (2022). Advies over het omgaan met *online affectieve polarisering*. Geraadpleegd van https://vlaamsvredesinstituut.eu/wp-content/uploads/2022/04/20220331_VlaamsVredesinstituut_Advies_Omgaan-met-online-polarisering.pdf.

[263] Europese Commissie. (z.d.). Building societal resilience against disinformation. Geraadpleegd van https://commission.europa.eu/topics/strategic-communication-and-tackling-disinformation/building-societal-resilience-against-disinformation_en.

[264] Romero-Rodriguez, Castillo-Abdul & Cuesta-Valino 2023, p.109.

[265] Universiteit Utrecht. (2023, 6 oktober). Spelen met vuur. Hoe de wisselwerking tussen de Tweede Kamer en sociale media woede aanwakkerd. Geraadpleegd van https://dataschool.nl/wp-content/uploads/sites/425/2023/10/Spelen_met_vuur.pdf.

[266] Kras, J. (2023, 13 oktober). Desinformatie en demonisering: radicale termen verspreiden zich razendsnel door wisselwerking social media en Tweede Kamer. Scientias. Geraadpleegd van <https://scientias.nl/de-wisselwerking-tussen-het-tweede-kamerdebat-en-social-media-radicaal-gedachtegoed-verspreidt-zich-razendsnel/>.

[267] Felten, H., & Broekroelofs, R. (2022). Wat werkt bij het verminderen van discriminatie. Utrecht: Kennisplatform inclusief samenleven. Geraadpleegd van <https://www.kis.nl/publicatie/wat-werkt-bij-het-verminderen-van-discriminatie>.

[268] Sabatier, P. A., Hunter, S., & McLaughlin, S. (1987, september). The devil shift: Perceptions and misperceptions of opponents. *The Western Political Quarterly*, 40(3), pp. 449-476. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/106591298704000306>; [Uit: Katz, J. (2018). The Space Between: Demonization of Opponents and Policy Divergence. *Review of Policy Research*, 35(2), pp. 280-301, p. 2]. <https://sci-hub.se/10.1111/ropr.12279>.

[269] Dixon, A. (2011, 21 juli). Can Empathy Reduce Racism? Greater Good Science Center. Geraadpleegd van https://greatergood.berkeley.edu/article/item/empathy_reduces_racism; Todd, A. R., Bodenhausen, G. V., Richeson, J. A., & Galinsky, A. D. (2011). Perspective taking combats automatic expressions of racial bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(6), pp. 1027-1042.

het leven van een persoon met een donkere huidskleur. Hierna gingen de proefpersonen, onwetend dat het onderdeel was van het onderzoek, in gesprek met een persoon met een donkere huidskleur. De personen die wel de inlevingsoefening hadden gedaan, bleken fijnere conversatiepartners te zijn dan mensen die deze oefening niet hadden gedaan. Dit was bijvoorbeeld ook te zien toen de lichaamstaal van de deelnemers op camerabeelden geanalyseerd werd.

Ook in het klaslokaal kunnen demoniserende dynamieken voorkomen. In zulke gevallen kunnen leraren proberen hun leerlingen te begeleiden in het ontdekken hoe de wereld in elkaar zit. Hier zit een spanningsveld tussen begrenzen, kennis overdragen en aanmoedigen tot verder onderzoeken. Soms ligt de voedingsbodem niet rationeel, maar emotioneel.

Bij zulke gesprekken is het belangrijk zelf niet te stelling tegen te spreken, maar samen in gesprek te gaan. Hierbij is het ook niet zo dat alles gerelativeerd kan worden, of onwaarheden niet meer weersproken mogen worden.^[270]

5.3 Weerbaarheid via de rechtspraak

Vrijheid van meningsuiting maakt een prominent deel uit van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en de Nederlandse Grondwet. Echter zitten er wel grenzen aan deze vrijheid. Er zijn beperkingen, zoals dat openbare uitingen niet beledigend of discriminerend mogen zijn. Ook kunnen uitingen in het openbaar die bewust haat zaaien tegen bepaalde mensen of groepen strafbaar zijn.

Na een aangifte weegt de Rechtspraak als onafhankelijke partij de verschillende vrijheden en belangen tegen elkaar af. Hierbij kijkt de rechter naar de unieke omstandigheden in de zaak. De ene keer kan de vrijheid van meningsuiting doorslag geven, en de andere keer het verbod op haatzaaien en discriminatie.^[271]

In Nederland is discriminatie strafbaar. Volgens artikel 1 van de Grondwet mag iemand niet discrimineren op basis van ras, godsdienst of levensovertuiging, geslacht, hetero- of homoseksuele gerichtheid of lichamelijke, psychische of verstandelijke handicap. De strafbaarstelling staat in het Wetboek van Strafrecht.^[272] In de artikelen 137c tot 137g en artikel 429quater van het Wetboek van Strafrecht staat beschreven dat het zowel strafbaar is om een persoon alsook een groep te discrimineren. Ook staat beschreven dat iemand niet gediscrimineerd mag worden vanuit de uitoefening van een beroep.

Daarnaast kan discriminatie als strafverzwarende grond worden meegewogen, dit zijn de zogenaamde 'commune delicten codis-feiten'. Als een persoon bijvoorbeeld graffiti gespoten heeft op het bezit van iemand anders en daarmee het strafbare feit vernieling pleegt,^[273] wordt diegene zwaarder gestraft op het moment dat deze een hakenkruis gespoten heeft, dan als het bijvoorbeeld een hartje was. Het probleem is dat deze verzwarende feiten niet altijd even goed herkend worden bij het opnemen van de aangifte en vervolgens ook niet in het proces bij het Openbaar Ministerie. Daarom geven zowel de politie^[274] als het OM^[275] in toenemende mate aandacht aan training en bewustwording onder medewerkers.

[270] Nollet, F., & Tanja, J. (2018). Complotten in de klas. Hoe ga je daar als docent mee om? Anne Frank Stichting en Stichting School & Veiligheid. Geraadpleegd van <https://www.schooleveiligheid.nl/wp-content/uploads/2020/08/Complotten-in-de-klas-webversie-vs21.pdf>.

[271] Raad voor de rechtspraak. (2014, 4 september). Vijf vragen over 'haatzaaien' en de vrijheid van meningsuiting. Rechtspraak.nl. Geraadpleegd op 15 oktober 2024 van <https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Raad-voor-de-rechtspraak/Nieuws/Paginas/Vijf-vragen-over-haatzaaien-en-de-vrijheid-van-meningsuiting.aspx>.

[272] Wetboek van Strafrecht (WvSr), art. 137c tot en met g. Raadpleegbaar op https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2017-09-01#BoekTweede_TiteldeelIV_Artikel137c.

[273] Wetboek van Strafrecht (WvSr), art. 350. Raadpleegbaar op https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2013-01-01#BoekTweede_TiteldeelXXVII_Artikel350.

[274] Politie. (2023). Politie voor iedereen. Zo staan we ervoor. Infographic Realisatieplan Politie voor iedereen. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/06/27/tk-bijlage-14-visual-pvi>.

[275] Ministerie van Justitie en veiligheid, Directoraat-Generaal Rechtspleging en Rechtshandhaving. (2023, 19 oktober 2023). Kamerbrief over de strafrechtelijke aanpak van discriminatie. Raadpleegbaar op <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/10/19/tk-kamerbrief-over-de-strafrechtelijke-aanpak-van-discriminatie>.

Aanbevelingen samengevat

1. Blijf in [antidiscriminatiecampagnes](#) de verbinding zoeken tussen doelwitgroepen. Ook in beleid kan focus op rechtsbescherming van de ene groep, rechtsbescherming van een andere groep versterken.
2. Wees bewust dat [desinformatie](#) wijdverspreid is en strategisch ingezet wordt door discriminerende en/of antidemocratische actoren, en wees dan extra waakzaam op feitelijkheid en nuance. Vergroot kennis over waarom deze dynamieken gevaarlijk zijn voor doelwitgroepen.
3. Vergroot [inlevingsvermogen](#) in en contact met de in deze publicatie benoemde groepen om ontmenselijking tegen te gaan.
4. Benoem en bevorder het gevoel van [verantwoordelijkheid](#) binnen organisaties met een voorbeeldfunctie om mis- en desinformatie niet te verspreiden. Benadruk de impact van demoniserende uitspraken van voorbeeldfiguren tegen doelwitgroepen.
5. Vergroot de [kunde](#) (bij overheidsinstanties, politie en OM) om potentieel demoniserende dynamieken te herkennen. Verbeter de capaciteit en expertise van politie en justitie in het herkennen en vervolgen van discriminerende incidenten.
6. Verscherp [wetgeving](#) tegen haatzaaien en discriminatie, met specifieke aandacht voor online uitingen.

6.

Tot slot

6. Tot slot

De demoniserende dynamieken die in deze publicatie zijn besproken, tasten de fundamentele waardigheid aan van de getroffen individuen en groepen. Waardigheid is niet slechts een abstract concept, maar een essentieel mensenrecht dat de basis vormt voor alle andere rechten.

Wanneer mensen worden gedemoniseerd, ontmenselijkt of tot 'ander' worden gemaakt, wordt hun inherente waardigheid ontkend. Dit leidt niet alleen tot directe discriminatie en uitsluiting, maar ondermijnt ook het gevoel van eigenwaarde en bestaansrecht van de getroffen groepen. De constante blootstelling aan negatieve stereotypen en vooroordelen kan leiden tot geïnternaliseerde minderwaardigheid, wat de volledige participatie in de samenleving belemmert.

Het herstellen en beschermen van de menselijke waardigheid moet daarom centraal staan in de aanpak van demoniserende dynamieken. Dit vereist een holistische benadering die verder gaat dan alleen het bestrijden van expliciete discriminatie. We moeten actief werken aan het creëren van een samenleving waarin ieders inherente waarde wordt erkend en gerespecteerd, ongeacht afkomst, religie, genderidentiteit of andere kenmerken.

Door de aanbevelingen in deze publicatie te implementeren, kunnen we bijdragen aan het bouwen van een meer inclusieve samenleving waarin de waardigheid van elk individu wordt gewaarborgd. Dit is niet alleen een morele imperatief, maar ook essentieel voor het behoud van een gezonde democratie en sociale cohesie.

NTA/NINSA verwacht dat deze publicatie bijdraagt aan uw kennis en bewustzijn. Wij hopen dat wij inzicht hebben kunnen bieden in de dynamieken op een manier die u in staat stelt de dynamieken te signaleren. Zodat u vanuit uw rol kan bijdragen aan een verbetering van het maatschappelijke debat. Nuance in dit debat brengen wij alleen samen.

Literatuur en bronnen

Literatuur en bronnen

- AIVD. (2023, mei). *Anti-institutioneel extremisme in Nederland: een ernstige dreiging voor de democratische rechtsorde?* Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties. Geraadpleegd van <https://www.aivd.nl/onderwerpen/extremisme/documenten/publicaties/2023/05/25/anti-institutioneel-extremisme-in-nederland-een-ernstige-dreiging-voor-de-democratische-rechtsorde>
- Abrahamyan, R. (2024, 16 januari). *Highlight 3/2024 – How does the EU deal with online hate? – A Human Rights Perspective*. MEIG, Geneva: University of Geneva. Geraadpleegd van <https://www.meig.ch/highlight-3-2024-how-does-the-eu-deal-with-online-hate-a-human-rights-perspective/>
- Ainge Roy, E. (2017, 12 oktober). British transgender woman given residency in 'safer' New Zealand. *The Guardian*. Geraadpleegd van <https://www.theguardian.com/world/2017/oct/12/british-transgender-woman-given-residency-in-safer-new-zealand>
- Akrivos, D. (2022, 5 december). Transgender reporting in the British press: editorial standards and discursive harms in the post-Leveson era. *Journal of Media Law*, 14(2), pp. 406-441. <https://doi.org/10.1080/17577632.2022.2153216>
- Ali, K. (2006, juli). *Sexual Ethics and Islam: Feminist Reflections on Qur'an, Hadith, and Jurisprudence*. Londen, Verenigd Koninkrijk: Oneworld Publications
- ANP. (2004, 23 november). Imam blijft weigeren vrouwen de hand te schudden. *Nu.nl*. Geraadpleegd van <https://www.nu.nl/algemeen/446437/imam-blijft-weigeren-vrouwen-de-hand-te-schudden.html>
- ANP. (2024, 1 maart). Paus vindt 'gender-ideologie' grootste gevaar van onze tijd. *Nederlands Dagblad*. Geraadpleegd van <https://www.nd.nl/varia/varia/1214798/paus-vindt-gender-ideologie-grootste-gevaar-van-onze-tijd>
- Antidiscriminatievoorziening Limburg & Bureau Gelijke Behandeling Flevoland. (2023). *Onderzoek: Discriminatie bij woningverhuur 2023*. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/12/19/onderzoek-discriminatie-bij-woningverhuur-2023>
- Anti-Defamation League. (2024). What is "Grooming?" The Truth Behind the Dangerous, Bigoted Lie Targeting the LGBTQ+ Community. *ADL.org*. Geraadpleegd op 16 augustus 2024 van <https://www.adl.org/resources/blog/what-grooming-truth-behind-dangerous-bigoted-lie-targeting-lgbtq-community>
- Atria. (2022, 23 maart). Große Freiheit: maar na de bevrijding geen vrijheid voor homoseksuelen. *Atria.nl*. Geraadpleegd van <https://atria.nl/nieuws-publicaties/geweld-tegen-vrouwen/groese-freiheit-maar-na-bevrijding-geen-vrijheid-voor-homoseksuelen/>
- Ayalon, L. (2005). Challenges Associated with the Study of Resilience to Trauma in Holocaust Survivors. *Journal of Loss and Trauma*, 10(4), pp. 347-358
- Baker, P. (2019). *Research into newspaper coverage on trans issues*. Mermaids. <https://mermaidsuk.org.uk/news/exclusive-mermaids-research-into-newspaper-coverage-on-trans-issues/>

Barzilay, T. (2022). *Poisoned Wells: Accusation, Persecution and Minorities in Medieval Europe, 1321-1422*. Philadelphia, VS: University of Pennsylvania Press

Beachy, R. (2014). *Gay Berlin: birthplace of a modern identity*, pp. 176-178. New York: Knopf Doubleday Publishing Group

Beusekom, G. van. & Kuyper, L. (2018). *LHBT-monitor 2018. De leefsituatie van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen in Nederland*. Sociaal en Cultureel Planbureau

Beusekom, G. van, & Kuyper, L. (2018). *LHBT-monitor 2018. De leefsituatie van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen in Nederland*. Sociaal en Cultureel Planbureau

Binnenlandredactie AD. (2019, 23 januari). Bibliotheek beveiligd voorleesmiddag peuters met dragqueen. *Algemeen Dagblad*. Geraadpleegd van <https://www.ad.nl/binnenland/bibliotheek-beveiligd-voorleesmiddag-peuters-met-dragqueen~a8e39bb4/>

Birchall, C. (2006). Knowledge Goes Pop: From Conspiracy Theory to Gossip. *Cultural Machine Series*, p. 34. Oxford: Berg. Geraadpleegd van <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/27076>

Blom, J.C.H., & Cahen, J.J. (2017). Joodse Nederlanders, Nederlandse joden en joden in Nederland (1870-1940). In: Blom, J.C.H., Wertheim, D.J. Berg, H., & Wallet, B.T. (Eds.). *Geschiedenis van de joden in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, pp. 313-320, pp. 324-330

Blommaert, dr. L., Geurts, dr. N., Spierings, prof. dr. N., & Thijssen, dr. L. (2024, 8 maart). *Verkenning arbeidsmarktdiscriminatie moslima's*. Faculteit der Sociale Wetenschappen. Radboud Social Cultural Research. Geraadpleegd van https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2024Z09736&did=2024D23004

Bouma, S., & Ruig, L. de. (2015, 16 februari). *Moslimdiscriminatie in het voortgezet onderwijs. Een onderzoek onder docenten*. Amsterdam: Anne Frank Stichting, p. 22, p. 31. Geraadpleegd van: <https://www.annefrank.org/nl/over-ons/onderzoek/sociaal-onderzoek/onderzoek-naar-racisme/moslimdiscriminatie-het-voortgezet-onderwijs/>

Bouman, K., & Ezzeroli, N. (2021, 2 juni). Spanning in de klas: verdwijnen controversiële thema's van het lesrooster? *Volkskrant.nl*. Geraadpleegd van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/spanning-in-de-klas-verdwijnen-controversiele-thema-s-van-het-lesrooster~b054d0ef/>

Brehm, J., & Festinger, L. (1957). Pressures toward uniformity of performance in groups. *Human Relations*, 10(1), pp. 85-91. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/001872675701000106>. In: Katz, J. (2018). The Space Between: Demonization of Opponents and Policy Divergence. *Review of Policy Research*, 35(2), pp. 280-301, p. 3. Geraadpleegd van <https://sci-hub.se/10.1111/ropr.12279>

Broekroelofs, R., Visser, A., Poerwaotmodjo, J., & Lalji, J. (2020). *Herhaling voorkomen*. Kennisplatform Integratie & Samenleving, p. 19. Geraadpleegd van <https://www.kis.nl/sites/default/files/2022-06/recidiverapport-def.pdf>

Caplan, J. (2011). The Administration of Gender Identity in Nazi Germany. *History Workshop Journal*, no. 72, pp. 171-180. Geraadpleegd van <https://www.jstor.org/stable/41306843>

CBS StatLine. (2024). *Veiligheidsmonitor; kerncijfers, persoonskenmerken 2023*. CBS. Geraadpleegd van <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85844NED/table?dl=A143F>

Chavannes, E., & Mulder, T. (2024). *Aartsconservatieve activisten zetten alles op alles om Week van de Lentekriebels op te doeken*. Pointer, KRO-NCRV. Geraadpleegd van <https://pointer.kro-ncrv.nl/aartsconservatieve-activisten-tegen-week-lentekriebels>

CIDI. (2024). *Monitor antisemitische incidenten 2023*. Stichting Centrum informatie en documentatie Israël, pp. 24-29, p. 59, p. 77, p. 80-88. Geraadpleegd van <https://www.cidi.nl/wp-content/uploads/2024/04/Monitor-Antisemitische-Incidenten-2023.pdf>

College voor de Rechten van de Mens. (z.d.). 'Thema's: 'Vrijheid van godsdienst en levensovertuiging' Antisemitisme in Nederland. *Mensenrechten.nl*. Geraadpleegd op 25 september 2024 van <https://www.mensenrechten.nl/themas/godsdienst-en-levensovertuiging/antisemitisme-in-nederland>

Cortellessa, E. (2020, 14 maart). Conspiracy theory that Jews created virus spreads on social media, ADL says. *The Times of Israel*. Geraadpleegd van <https://www.timesofisrael.com/conspiracy-theory-that-jews-created-virus-spreads-on-social-media-adl-says/>

Crnjc-Grotic, V., & Maslo-Cerkic, S. (2023). Hate speech online and the approach of the Council of Europe and the European Union. In: Pajuste, T. (Ed. *Specific Threats to Human Rights Protection from the Digital Reality*. Tallinn, Estland: Tallinn University, pp. 63-68

Cuddy, A. J. C., Rock, M., & Norton, M. I. (2007). Aid in the Aftermath of Hurricane Katrina: Inferences of Secondary Emotions and Intergroup Helping. *Group Processes & Intergroup Relations*, 10(1), p. 107-118

Das, E., Wasserbauer, M., Loopuijt, C., Plug, I., Uilhoorn, A., Vleuten, A. van der, & Verhaak, C. (2023). *Mijn gender, wiens zorg? Onderzoek naar de toename in en veranderingen van de vraag naar transgenderzorg*. Nijmegen: Radboud University Nijmegen, Radboudumc, p. 38. Geraadpleegd van <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/mijn-gender-wiens-zorg-onderzoek-naar-de-toename-in-en-veranderingen>

Datta, N. (2021, 15 juni). Tip of the Iceberg: Religious Extremist Funders against Human Rights for Sexuality and Reproductive Health in Europe. Secretary of the European Parliamentary Forum for Sexual and Reproductive Rights. Geraadpleegd van <https://www.epfweb.org/node/837>

Dixon, A. (2011, 21 juli). Can Empathy Reduce Racism? *Greater Good Science Center*. Geraadpleegd van https://greatergood.berkeley.edu/article/item/empathy_reduces_racism

Dijk, R. van, Hofman, E., Ruiters, S., & Veerbeek, J. (2023, 6 september). 'Onderzoek' De toenemende online lhbt+-haat. 'Tijd voor geweld tegen deze lui' *De Groene Amsterdammer*. Geraadpleegd van <https://www.groene.nl/artikel/tijd-voor-geweld-tegen-deze-lui>

Donskis, L. (1998). The conspiracy theory, demonization of the other. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 11(2), p. 360

Eijsvoogel, J. (2024, 16 mei). Aanpak haat en desinformatie op sociale media kan leiden tot censuur. *NRC*. Geraadpleegd van <https://www.nrc.nl/nieuws/2024/05/16/aanpak-haat-en-desinformatie-op-sociale-media-kan-leiden-tot-beperking-van-de-vrije-uiting-a4199114>

Ensel, R. (2014). *Haatspraak: antisemitisme: een 21e-eeuwse geschiedenis*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 9-23, pp. 31-32, pp. 89-100, pp. 105-112, p. 136, pp. 210-211

Europese Commissie. (z.d.). *Strategic communication & tackling disinformation*. Geraadpleegd van https://commission.europa.eu/topics/strategic-communication-and-tackling-disinformation_en

Europese Commissie. (z.d.). *Building societal resilience against disinformation*. Geraadpleegd van https://commission.europa.eu/topics/strategic-communication-and-tackling-disinformation/building-societal-resilience-against-disinformation_en

Felten, H., & Broekroelofs, R. (2022). *Wat werkt bij het verminderen van discriminatie*. Utrecht: Kennisplatform inclusief samenleven. Geraadpleegd van <https://www.kis.nl/publicatie/wat-werkt-bij-het-verminderen-van-discriminatie>

Fennema, M., & Maussen, M.J.M. (2000). Dealing with Extremists in Public Discussion: Front national and 'Republican Front' in France. *Journal of Political Philosophy*, 8(3), p. 380, p. 383

Fiske, S. T. (1980). Attention and weight in person perception: The impact of negative and extreme behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(6), pp. 889-906

Flores, A. R., Meyer, I. H., Langton, L., & Herman, J. L. (2021). Gender Identity Disparities in Criminal Victimization: National Crime Victimization Survey, 2017-2018. *American journal of public health*, 111(4), pp. 726-729. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33600251/>

FRA. (2024). *Jewish People's Experiences and Perceptions of Antisemitism*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, p. 29, p. 32, p. 57, p. 63, p. 81, pp. 84-85, p. 95

FRA. (2020). *LGBTI Survey Data Explorer*. European Union Agency for Fundamental Rights. Geraadpleegd van <https://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/data-and-maps/2020/lgbti-survey-data-explorer>

FRA. (2019). *LGBTI Survey Data Explorer*. European Union Agency for Fundamental Rights. Raadpleegbaar van <https://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/data-and-maps/2020/lgbti-survey-data-explorer>

Franssen, C. (2020, 28 januari). Wijziging Transgenderwet brengt de veiligheid van vrouwen in gevaar. *Trouw*. Geraadpleegd van <https://www.trouw.nl/opinie/wijziging-transgenderwet-brengt-de-veiligheid-van-vrouwen-in-gevaar~b6febefd/>

Gage, J. (2019, 28 april). California police investigate hate-filled 8chan manifesto that could link synagogue shooting to mosque attack. *Washington Examiner*. Geraadpleegd van <https://www.washingtonexaminer.com/news/1277968/california-police-investigate-hate-filled-8chan-manifesto-that-could-link-synagogue-shooting-to-mosque-attack/>

Gallagher, S., & Parry, J. (2022). Conversion therapy: Ban to go ahead but not cover trans people. *BBC News*. Geraadpleegd van <https://www.bbc.com/news/uk-60947028>

Gans, E. (2010). Over gaskamers, joodse nazi's en neuzen. In: Rodrigues, P. R., & Donselaar, J. van (Ed.), *Monitor racisme & extremisme: negende rapportage*. Amsterdam: Amsterdam University Press. Geraadpleegd van <https://antisemitisme.nu/literatuur/over-gaskamers-joodse-nazi%E2%80%99s-en-neuzen>

Gans, E. (2002). Vandaag hebben ze niets maar morgen bezitten ze weer tien gulden: antisemitische stereotypen in bevrijd Nederland. In: Kristel, C. (Ed.). *Polderschouw. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Regionale verschillen*. Amsterdam: Bert Bakker, pp. 313-353. Geraadpleegd van <https://antisemitisme.nu/literatuur/vandaag-hebben-ze-niets-maar-morgen-bezitten-ze-weer-tien-gulden>

Gans, E. (1994). *Gojse nijd en joods narcisme: over de verhouding tussen joden en niet-joden in Nederland* Amsterdam: Uitgeverij Arena, pp. 26-29, pp. 32-37, pp. 70-85, pp. 130-139

Garland, D. (2008). On the concept of moral panic. *Crime, Media, Culture*, 4(1), p. 10, p. 16

Gerstenfeld, M. (2020). Anti-Jewish Coronavirus Conspiracy Theories in Historical Context. In: Karsh, E. (Ed.). *The COVID-19 Crisis: Impact and Implications*

GGD GHOR Nederland. (2024, mei). *Gezondheidsmonitor Jeugd 2023*. Geraadpleegd van <https://www.monitorgezondheid.nl/gezondheidsmonitor-jeugd/2023>

GGD Zeeland. (2023). *Gezondheidsmonitor Jeugd 2023-2024. Relaties & seksualiteit*. Geraadpleegd van <https://www.ggdzeeland.nl/rapportage/gmj2023/relaties-seksualiteit/>

GGD Zeeland. (2021). *Corona Gezondheidsmonitor Jeugd 2021-2022. Relaties en seksualiteit*. Geraadpleegd van <https://www.ggdzeeland.nl/rapportage/cgmj2021/relaties-seksualiteit/>

Giner-Sorolla, R., Leidner, B., & Castano, E. (2012). Dehumanization, demonization, and morality shifting: Paths to moral certainty in extremist violence. In: Hogg, M. A., & Blaylock, D. L. (Eds.), *Extremism and the psychology of uncertainty*. Wiley-Blackwell, p. 2, p. 7, p. 8, p. 10, p. 12, pp. 165-182. Geraadpleegd van https://www.umass.edu/bleidner/papers/Giner-Sorolla_Leidner_Castano_2011.pdf

Glaad. (z.d.). *Online Anti-LGBTQ Hate Terms Defined: "Transvestigation". GLAAD Guide to Anti-LGBTQ Online Hate and Disinformation*. Geraadpleegd op 25 september 2024 van <https://glaad.org/transvestigation-definition-meaning-anti-lgbt-online-hate/>

Goldenberg, O., & Hofman, E. (2024, 29 mei). De ultraconservatieve lobby in Europa. Een foetus-barbie in de brievenbus. *De Groene Amsterdammer i.s.m. Justice for Prosperity*. Geraadpleegd van <https://www.groene.nl/artikel/een-foetus-barbie-in-de-brievenbus>

Graaf, H. de, Bakker, B.H.W., & Wijzen, C. (2014, april). *Een wereld van verschil. Seksuele gezondheid van LHBT's in Nederland 2013*. RutgersWPF, pp. 143-154

Griffioen, P., & Zeller, R. (z.d.). Nederland: het hoogste aantal Joodse slachtoffers in West-Europa. *AnneFrank.org*. Geraadpleegd van <https://www.annefrank.org/nl/anne-frank/verdieping/nederland-het-hoogste-aantal-joodse-slachtoffers-west-europa/>

Groenewoud, A. (2024, 23 april). Forse stijging aantal meldingen Jodenhaat, ook discriminatie moslims nam toe. Nu.nl. Geraadpleegd van <https://www.nu.nl/discriminatie/6310132/force-stijging-aantal-meldingen-Jodenhaat-ook-discriminatie-moslims-nam-toe.html>

Hamilton, K. (2024). How The Vatican Helped Create The Anti-'Gender Ideology' Movement. *Medium*. Geraadpleegd van <https://medium.com/prismnpen/how-the-vatican-helped-create-the-anti-gender-ideology-movement-006b9604b900>

Hanebrink, P. (2018). *A Specter Haunting Europe: The Myth of Judeo-Bolshevism*. Cambridge, VS: Harvard University Press, pp. 11-20

Harris Cutler, A. & Elmquist Cutler, H. (1986, 1 januari). *The Jews as ally of the Muslim: medieval roots of anti-Semitism*. VS: University of Notre Dame Press

Holvast, dr. N.L., Jansen, dr. J., Roks, Dr. R.A., Nan, prof. mr. J.S. m.m.v. anderen (2023). Beelden van geweld. Een mixed-methods onderzoek naar geweld en agressie tegen journalisten. WODC. Geraadpleegd van <https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/3255/3331-beelden-van-geweld-volledige-tekst.pdf>

Huijnk, W., Damen, R., & Kampen, L. van. (2022). *LHBT-Monitor 2022*. Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), p. 80

Inspectie van het Onderwijs. (2021). *De Staat van het Onderwijs 2021*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs. Geraadpleegd van <https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/rapporten/2021/04/14/de-staat-van-het-onderwijs-2021>

Jansen, C.J.H. (2016, 31 december). Nederlandse protesten tegen het Duitse antisemitisme in de jaren dertig van de vorige eeuw en de rol van de Rooms-Katholieke Kerk daarin. *Rechtsgeleerd Magazijn Themis*, 177(6), pp. 289-291

Humo (redactie). (2024, 16 augustus). Humo reageert op de Brusselmans-column, het vertrek van Arnon Grunberg en de eisen van Sven Mary: 'De grootste verwarring is gezaaid door handelaars in meningen en zelfverklaarde voorvechters van het vrije woord.' *Humo*. Geraadpleegd van <https://www.humo.be/nieuws/humo-reageert-op-de-brusselmans-column-het-vertrek-van-arnon-grunberg-en-de-eisen-van-sven-mary-de-grootste-verwarring-is-gezaaid-door-handelaars-in-meningen-en-zelfverklaarde-voorvechters-van-het-vrije-woord~b1e803d8/>

Independent Lens. (2015, 12 augustus). A Map of Gender-diverse Cultures. *PBS.org*. Geraadpleegd van https://www.pbs.org/independentlens/content/two-spirits_map-html/

Ipsos. (2018, 29 januari). *Global Attitudes Toward Transgender People*. Geraadpleegd van <https://www.ipsos.com/en-us/news-polls/global-attitudes-toward-transgender-people>

Israel, J.J. (2017). De Republiek der Verenigde Nederlanden tot omstreeks 1750: demografie en economische activiteit. In: Blom, J.C.H., Wertheim, D.J. Berg, H., & Wallet, B.T. (Eds.). *Geschiedenis van de joden in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, p. 102

Jelyta, F. (2024, 5 april). Moslimorganisaties zien meer belangstelling moslims voor emigratie om geloof. *NOS*. Geraadpleegd van <https://nos.nl/artikel/2515630-moslimorganisaties-zien-meer-belangstelling-moslims-voor-emigratie-om-geloof>

Joemanbaks, F., & Graaf, H. de. (2023, 30 april). *Kiezen voor een "X"*. Onderzoek naar de behoefte aan een non-binaire geslachtsregistratie. Utrecht: Rutgers, p. 8. Geraadpleegd van https://rutgers.nl/wp-content/uploads/2023/07/Rapport_Kiezen-voor-een-X_DEF.pdf

Johnson, D. K. (2004). *The Lavender scare. The Cold War Persecution of Gays and Lesbians in the Federal Government*. Chicago: The Chicago University Press

Kanttekening, de. (2021, 20 september). Ophef omdat Baudet Holocaust tussen aanhalingstekens plaatst. Geraadpleegd van <https://dekanttekening.nl/nieuws/ophef-omdat-baudet-holocaust-tussen-aanhalingstekens-plaatst4/>

Kaplan, Y. (2017). De joden in de Republiek tot omstreeks 1750: religieus, cultureel en sociaal leven. In: Blom, J.C.H., Wertheim, D.J. Berg, H., & Wallet, B.T. (Eds.). *Geschiedenis van de joden in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, pp. 131-196

Katz, J. (2018). The Space Between: Demonization of Opponents and Policy Divergence. *Review of Policy Research*, 35(2), pp. 280-301, p. 2]. Geraadpleegd van <https://sci-hub.se/10.1111/ropr.12279>

Keuken, T. van de. (2021, 26 september). Het antisemitisme is terug van nooit weggeweest. *De Volkskrant*. Geraadpleegd van <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/het-antisemitisme-is-terug-van-nooit-weggeweest~b119ae6a/>

Koning, M. de. (2016). *Een ideologische strijd met de islam: Fortuyns gedachtegoed als scharnierpunt in de radicalisering van moslims: het woord als wapen*. Uithoorn: Karakter Uitgevers, pp. 9-12, p. 16-19, p. 31-36, p. 57, pp. 64-65

Koning, M. de. (2008). *Zoeken naar een 'zuivere' islam: geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims*. Amsterdam: Bert Bakker, pp. 13-19, pp. 73-82, pp. 84-87

- Kras, J. (2023, 13 oktober). Desinformatie en demonisering: radicale termen verspreiden zich razendsnel door wisselwerking social media en Tweede Kamer. *Scientias*. Geraadpleegd van <https://scientias.nl/de-wisselwerking-tussen-het-tweede-kamerdebat-en-social-media-radicaal-gedachtegoed-verspreidt-zich-razendsnel/>
- Kuitenbrouwer, J. (2021, 2 augustus). Katoenen plafond: de onderbroek van een lesbienne die zich niet aangetrokken voelt tot transvrouwen. *De Volkskrant*. Geraadpleegd van <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/katoenen-plafond-de-onderbroek-van-een-lesbienne-die-zich-niet-aangetrokken-voelt-tot-transvrouwen~b055fb43/>
- Kuyper, L. (2012). Transgenders in Nederland: prevalentie en attitudes. *Tijdschrift voor Seksuologie* 36-2, pp. 129-135. Geraadpleegd van <https://www.tijdschriftvoorseksuologie.nl/images/content/pdfs/2012-36-2%20Transgenders%20in%20Nederland.pdf>
- Leach, W.D., & Sabatier, P.A. (2005). To trust an adversary: Integrating rational and psychological models of collaborative policymaking. *American Political Science Review*, 99(4), pp. 491-503. [Uit: Katz, J. (2018). The Space Between: Demonization of Opponents and Policy Divergence. *Review of Policy Research*, 35(2), pp. 280-301, p. 6]. <https://sci-hub.se/10.1111/ropr.12279>
- Leurs, K., & Zandbelt, B. (2020, 11 september). "Juist in onzekere tijden is er een taak weggelegd voor kwaliteitsjournalistiek". *Universiteit Utrecht*. Geraadpleegd van <https://www.uu.nl/publicatie/juist-in-onzekere-tijden-is-er-een-taak-weggelegd-voor-kwaliteitsjournalistiek>.
- Leydesdorff, S. (2012). Why Compensation is a Mixed Blessing. In: Wilt, H.G. van der, Vervliet, J., Sluiter, G.K., & Houwink ten Cate, J.T.M. (eds.). *The Genocide Convention: The Legacy of 60 Years*. Leiden: Brill Nijhoff, pp. 105-114
- Lukassen, S. (2024, 11 juli). Woke is ultiem kapitalistisch. *Forum voor Democratie*. Geraadpleegd van <https://fvd.nl/nieuws/woke-is-ultiem-kapitalistisch>
- Marhofer, L. (2015). *Sex and the Weimar Republic: German Homosexual Emancipation and the Rise of the Nazis*. Toronto: University of Toronto Press, pp.185-186
- Marques, I.R., Cagigal, C.A.M., Ezzeddine, R, Rema, J.P.A.G.P., & Cruz, F.A.L.N.O. (2023). The Impact of Gender-affirming Surgeries on Suicide-related Outcomes: A Systematic Review. *Journal of Psychosexual Health*, 5(3), pp. 134-144
- Maussen, M., & Berger, M. (2023). Integratie en religie: Nederlands beleid in de periode 2010-2023. *Tijdschrift voor Religie, Recht en Beleid* 14(2), pp. 73-74. <https://doi.org/10.5553/TvRRB/187977842023014002006>
- McLean, C. (2021). The Growth of the Anti-Transgender Movement in the United Kingdom. The Silent Radicalization of the British Electorate. *International Journal of Sociology*, 51(6), pp. 473-482
- Mendes, P. (2014). *Jews and the Left*. Londen, VK: Palgrave Macmillan, pp. 219-220
- Meijeren, G. van. (Forum voor Democratie). (2022, 16 augustus). Ongehoord Nieuws. Geraadpleegd van <https://pointer.kro-ncrv.nl/ongehoord-nieuws-vooringenomen-onjuist-en-doorspekt-met-complottheorieen#/5/8> of https://npo.nl/start/serie/ongehoord-nieuws/seizoen-1/ongehoord-nieuws_16/afspelen (vanaf minuut 22:38)
- Ministerie BZK en Nationale Politie. (2024, april). *Discriminatiecijfers in 2023*. Dit rapport is geschreven door Movisie en Art.1 i.o.v. de Nationale Politie en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, p. 3, p. 24. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2024/04/19/rapport-discriminatiecijfers-in-2023>

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Landelijke Politie, Art.1. (2023). *Discriminatiecijfers in 2022: Een rapport over registraties van discriminatie-incidenten door de politie, en meldingen bij antidiscriminatievoorzieningen en andere organisaties in Nederland*, p. 28. Geraadpleegd van <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-76b343d5d61d392f758dda520ded38f631b9957c/pdf>

Ministerie van Justitie en veiligheid, Directoraat-Generaal Rechtspleging en Rechtshandhaving. (2023, 19 oktober 2023). Kamerbrief over de strafrechtelijke aanpak van discriminatie. Raadpleegbaar op <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/10/19/tk-kamerbrief-over-de-strafrechtelijke-aanpak-van-discriminatie>

Movisie. (2023, november). *Feiten en cijfers over lhbtq+ op een rij*, p. 5. Utrecht: Movisie. Geraadpleegd van <https://www.movisie.nl/publicatie/feiten-cijfers-lhbtq-rij>

Movisie. (2022). *Feiten en cijfers op een rij. Handreiking LHBTI-Emancipatie*. Utrecht: Movisie. Geraadpleegd van <https://www.movisie.nl/sites/default/files/2023-01/Handreiking%20lhbt%2B%20Feiten%20en%20cijfers%20-%202022.pdf>

Mouffe., C. (2013). *Agonistics: Thinking the world politically*. Londen: Verso Books

Mulligen, R. van. (2023, 20 maart). Marion Lalisce strijdt tegen moslimhaat. 'Zorgen over verscheuren koran'. *De Kanttekening*. Geraadpleegd van <https://dekanttekening.nl/interview/marion-lalisce-strijdt-tegen-moslimhaat-zorgen-over-verscheuren-koran/>

NCTV. (2024). *Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland. Juni 2024*. NCTV, Ministerie van Justitie en Veiligheid, p. 29. Geraadpleegd van <https://www.nctv.nl/documenten/publicaties/2024/06/11/dreigingsbeeld-terrorisme-nederland-juni-2024>

Newsome, W. J. (2022). *Pink Triangle Legacies: Coming Out in the Shadow of the Holocaust*, p. 40. Ithaca NY: Cornell University Press, p. 35

NIW. (2020, 12 maart). *Arnoud van Doorn beschuldigt Israël van maken coronavirus*. Geraadpleegd van <https://niw.nl/arnoud-van-doorn-beschuldigt-israel-van-maken-coronavirus/>

Nollet, F., & Tanja, J. (2018). *Complotten in de klas. Hoe ga je daar als docent mee om?* Anne Frank Stichting en Stichting School & Veiligheid. Geraadpleegd van <https://www.schoolenveiligheid.nl/wp-content/uploads/2020/08/Complotten-in-de-klas-webversie-vs21.pdf>

NOS Nieuws. (2024, 8 april). Veel meer antisemitische incidenten gemeld, vooral toename op scholen. *NOS*. Geraadpleegd van <https://nos.nl/artikel/2516052-veel-meer-antisemitische-incidenten-gemeld-vooral-toename-op-scholen>

NOS Nieuws. (2023, 26 mei). 'Politici die stoppen vanwege bedreigingen, doen dat vooral voor familie' *NOS*. Geraadpleegd van <https://nos.nl/artikel/2476589-politici-die-stoppen-vanwege-bedeigingen-doen-dat-vooral-voor-familie>

NOS Nieuws. (2020, 1 december). Excuses voor gedwongen sterilisatie transgenders, 'het is zo denigrerend geweest' *NOS*. Geraadpleegd van <https://nos.nl/artikel/2358797-excuses-voor-gedwongen-sterilisatie-transgenders-het-is-zo-denigrerend-geweest>

NOS Nieuws. (2021, 27 november). Excuses kabinet: 'Transgenderwet was mensonterend' *NOS*. Geraadpleegd van <https://nos.nl/artikel/2407276-excuses-kabinet-transgenderwet-was-mensonterend>

NOS Nieuws. (2020, 17 februari). Transgenders willen compensatie voor verplichte sterilisatie. *NOS*. Geraadpleegd van <https://nos.nl/artikel/2323452-transgenders-willen-compensatie-voor-verplichte-sterilisatie>

NTA. (2021). *Corona en problematisch complotdenken: complotdenkers en hun belevingswereld*. Geraadpleegd van <https://ntadvies.nl/media/1058/corona-en-problematisch-complotdenken.pdf>

NTA. (2020, oktober). *Beter vandaag dan morgen: rechts-extremistische accelerationistische online bewegingen*. Geraadpleegd van <https://ntadvies.nl/media/1056/beter-vandaag-dan-morgen.pdf>

Oosterhuis, H. (1992). *Homoseksualiteit in katholiek Nederland*. Proefschrift. Maastricht: Maastricht University, pp. 99-104

Oosterhout, E. van. (2018). *Overal op je hoede. Geweld tegen transgender personen in Nederland*. Transgender Netwerk Nederland, pp. 13, pp. 16-20, p. 24. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/onderzoek-veiligheid-overal-op-je-hoede/>

Overheid.nl. Wetboek van Strafrecht (WvSr). Art. 137c tot en met g. Raadpleegbaar op https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2017-09-01#BoekTweede_TiteldeelV_Artikel137c

Overheid.nl. Wetboek van Strafrecht (WvSr), art. 350. Raadpleegbaar op https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2013-01-01#BoekTweede_TiteldeelXXVII_Artikel350

Oz, A. (2005). *A Tale of Love and Darkness*. San Diego, VS: Harcourt.

Pauwels, A. (2022, 23 juni). *Cumulatief extremisme: de rol van beeldvorming*. Vlaams Vredesinstituut. Geraadpleegd van <https://vlaamsvredesinstituut.eu/factsheet/cumulatief-extremisme-de-rol-van-beeldvorming/>

Plasterk, R. (2023, 12 oktober). *Transseksualiteit is toch geen hamerstuk*. *De Telegraaf*. Geraadpleegd van <https://www.telegraaf.nl/watuzegt/1413624844/transseksualiteit-is-toch-geen-hamerstuk>

Politie. (2023). *Politie voor iedereen. Zo staan we ervoor*. Infographic Realisatieplan Politie voor iedereen. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/06/27/tk-bijlage-14-visual-pvi>

Poorthuis, M., & Salemink, T. (2011). *Van harem tot fitna: beeldvorming van de islam in Nederland 1848-2010*. Nijmegen: Valkhof Pers, p. 19, pp. 39-40, pp. 71-75, pp. 261-262, pp. 315-338, p. 359, pp. 371-376, pp. 450-451

Quispel, C. (2015). *Anti-Joodse beeldvorming en Jodenhaat: de geschiedenis van het antisemitisme in West-Europa*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, pp. 9-10, pp. 10-12, p. 18, p. 29, pp. 77-79, pp. 79-84, pp. 84-85, pp. 87-89, pp. 103-108, pp. 111-115, pp. 130-132, pp. 218-223, p. 230, p. 239, p. 253, pp. 260-263, p. 277-278, p. 280.

Raad voor de rechtspraak. (2014, 4 september). *Vijf vragen over 'haatzaaien' en de vrijheid van meningsuiting*. *Rechtspraak.nl*. Geraadpleegd op 15 oktober 2024 van <https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Raad-voor-de-rechtspraak/Nieuws/Paginas/Vijf-vragen-over-'haatzaaien'-en-de-vrijheid-van-meningsuiting.aspx>

Rijksoverheid. (2024, 23 april). *Reactie NCAB op antisemitismecijfers OM en Politie: "Verharding antisemitisme. Het blijft niet meer bij woorden alleen"*. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2024/04/23/reactie-ncab-op-antisemitismecijfers-om-en-politie-verharding-antisemitisme.-het-blijft-niet-meer-bij-woorden-alleen#/>

Rijksoverheid. (z.d.). *Desinformatie en nepnieuws*. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/desinformatie-nepnieuws>

Rijksoverheid. (2020, 30 november). *Kabinet maakt excuses voor oude Transgenderwet*. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/11/30/kabinet-maakt-excuses-voor-oude-transgenderwet>

Robledo, A. (2024). Musk says estranged child's gender-affirming care sparked fight against 'woke mind virus' *USA Today Tech*. Geraadpleegd van <https://eu.usatoday.com/story/tech/2024/07/22/elon-musk-jordan-peterson-interview/74506785007/>

Romero-Rodriguez, L., Castillo-Abdul, B., & Cuesta-Valino, P. (2023). The Process of the Transfer of Hate Speech to Demonization and Social Polarization. *Politics and Governance*, 11(2), p. 109-111.

RTL. (2024). *Tegen Online Haat: Data-onderzoek naar de hoeveelheid online haat op onze Instagram kanalen*. RTL, p. 9

Seksuelevorming.nl. (z.d.). 'Week van de Lentekriebels'. Geraadpleegd op 25 september 2024 van <https://seksuelevorming.nl/onderwerpen/week-van-de-lentekriebels/>

Semelin, J. (2009, maart). Purify and Destroy. The Political Uses of Massacre and Genocide. (Chapter II). New York: Columbia University Press.

Sabatier, P. A., Hunter, S., & McLaughlin, S. (1987). The devil shift: Perceptions and misperceptions of opponents. *The Western Political Quarterly*, 40(3), pp. 449-476. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/106591298704000306>. [Uit: Katz, J. (2018). The Space Between: Demonization of Opponents and Policy Divergence. *Review of Policy Research*, 35(2), pp. 280-301, p. 2, p. 3]. <https://sci-hub.se/10.1111/ropr.12279>

Said, E. W. (1979). *Orientalism*. New York, VS: Vintage, pp. 3-31

Schmidt, C. (2024, 10 juli). VS en Nederland rollen Russische trollenfabriek op. *Trouw*. Geraadpleegd van <https://www.trouw.nl/buitenland/vs-en-nederland-rollen-russische-trollenfabriek-op~b5fb6a6d/>

Shanahan, E. A., Jones, M. D., McBeth, M. K., & Lane, R. R. (2013). An angel on the wind: How heroic policy narratives shape policy realities. *Policy Studies Journal*, 41(3), pp. 453-483. [Uit: Katz, J. (2018). The Space Between: Demonization of Opponents and Policy Divergence. *Review of Policy Research*, 35(2), pp. 280-301, p. 3]. <https://sci-hub.se/10.1111/ropr.12279>

Slaa, R. te (2017). 'Daar dit een immorele aanslag is.' *De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940-1955*. Den Haag: Uitgeverij de Nieuwe Haagsche

Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). (2020, maart). *Ervaren discriminatie in Nederland II*, p.19, p. 84, p. 148, pp. 157-159, p. 161-164

Solinge, H. van, & Praag C. van. (2010). *De Joden in Nederland anno 2009. Continuïteit en verandering*. Diemen: amb Uitgeverij

Sowerwine, C. (2017). The Far Right in a Neo-Liberal Age: Pessimism, Sexism and Racism in Modern French Thought. *French History and Civilization* 7, pp. 195-197

Speet, B.M.J. (2017). De middeleeuwen. In: Blom, J.C.H. Wertheim, D.J., Berg, H., & Wallet, B.T. (Eds.). *Geschiedenis van de joden in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, pp. 19-24, pp. 20-27, p. 34

Swetschinski, D.M. (2017). Vestiging, verdraagzaamheid en vereniging tot 1639. In: Blom, J.C.H., Wertheim, D.J. Berg, H., & Wallet, B.T. (Eds.). *Geschiedenis van de joden in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, pp. 68-78

Terpstra, F., Dekkers, L., Schers, S., & Dekker, S. (vertaling). (2022, januari). *Trans, intersekse en non-binaire mensen aan het werk in Nederland: Een nationaal rapport?* Nationaal rapport Inclusion4All. Amsterdam: Transgender Netwerk Nederland. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/wp-content/uploads/2023/01/Inclusion4All-Nationaal-rapport-Transgender-Netwerk.pdf>

Tielman, R. (1982). *Homoseksualiteit in Nederland. Studie van een emancipatiebeweging*. Amsterdam/Meppel: Boom, pp. 176-178

Tijsseling-Stek, A.C.M. (2009). *Schuldige seks. Homoseksuele zedendelicten rondom de Duitse bezettingstijd*. Proefschrift. Universiteit Utrecht, m.n.: pp. 24-31, pp. 48-54, pp. 71-78

Todd, A. R., Bodenhausen, G. V., Richeson, J. A., & Galinsky, A. D. (2011). Perspective taking combats automatic expressions of racial bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(6), pp. 1027-1042

Tracey, L. (2023, 31 mei). 90 Years On: The Destruction of the Institute of Sexual Science. *JSTOR Daily*. Geraadpleegd van <https://daily.jstor.org/90-years-on-the-destruction-of-the-institute-of-sexual-science/>

Transgender Netwerk. (2024). *In Twijfel getrokken. Transgender mensen in de Nederlandse media in 2023*. Amsterdam: Transgender Netwerk. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/in-twijfel-getrokken-mediamonitor-2023/>

Transgender Netwerk. (2023). *Meer debat, minder gehoord. Monitor mediarepresentatie van trans personen in 2022*. Amsterdam: Transgender Netwerk. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/publicatie/meer-debat-minder-gehoord-monitor-mediarepresentatie-van-trans-personen-in-2022/>

Transgender Netwerk. (2023). *Aantal meldingen transgenderdiscriminatie in 2022*. Amsterdam: Transgender Netwerk. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/wp-content/uploads/2023/05/transgendernetwerkdiscriminatiemonitor2022.pdf>

Transgender Netwerk Nederland. (2022). *Factsheet. Inclusie van trans en non-binaire mensen op de werkvloer*. Nationaal rapport Inclusion4All. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/wp-content/uploads/2023/03/Factsheet-inclusie-trans-en-non-binaire-mensen-op-de-werkvloer.pdf>

Transgender Netwerk Nederland. (2022). *Factsheet Veiligheid van non-binaire mensen*. Amsterdam: Transgender Netwerk. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/factsheet-veiligheid-non-binaire-mensen/>

Transgender Netwerk Nederland. (2022). *Zichtbaarder, bespreekbaarder, kwetsbaarder. Monitor representatie van transgender personen in 2021*. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/wp-content/uploads/2023/03/Mediamonitor-2021def.pdf>

Transgender Netwerk Nederland. (2021). *Mediamonitors Transgender Netwerk 2021*. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/mediamonitor-2021/>

Transgender Netwerk Nederland. (2020, 17 februari). *Verplichte sterilisatie in strijd met mensenrechten*. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/nieuws/verplichte-sterilisatie-in-strijd-met-mensenrechten/>

[Transgender Netwerk Nederland](https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/mediamonitor-2020-coming-outs-controverses-en-excuses/). (2020). Mediamonitors Transgender Netwerk 2020. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/mediamonitor-2020-coming-outs-controverses-en-excuses/>

[Transgender Netwerk Nederland](https://www.transgendernetwerk.nl/wp-content/uploads/2023/04/mediamonitor-2018-1.pdf). (2019). *Wit, succesvol en vrouw. Monitor representatie van transgender personen in 2018*. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/wp-content/uploads/2023/04/mediamonitor-2018-1.pdf>

[Trans Legislation Tracker](https://translegislation.com/). (2024). 2024 anti-trans bills tracker. *Translegislation.com*. Geraadpleegd op 25 september 2024 van <https://translegislation.com/>

[Turner, A., & Kaczynski, A.](https://edition.cnn.com/2023/07/13/politics/robert-kennedy-jr-chemicals-water-children-frogs/index.html) (2023, 13 juli). Robert F. Kennedy Jr. repeatedly suggested that chemicals in water are impacting sexuality of children. *CNN Politics*. Geraadpleegd van <https://edition.cnn.com/2023/07/13/politics/robert-kennedy-jr-chemicals-water-children-frogs/index.html>

[Universiteit Utrecht](https://dataschool.nl/wp-content/uploads/sites/425/2023/10/Spelen_met_vuur.pdf). (2023, 6 oktober). *Spelen met vuur. Hoe de wisselwerking tussen de Tweede Kamer en sociale media woede aanwakkert*. Geraadpleegd van https://dataschool.nl/wp-content/uploads/sites/425/2023/10/Spelen_met_vuur.pdf

[Valk, I. van der.](#) (2012). *Islamofobie en discriminatie*. Amsterdam: Pallas Publications, p. 27, p. 32, pp. 44-46, pp. 47-50, pp. 65-66, p. 77

[Vasterman, P.](https://www.nrc.nl/nieuws/2021/05/17/berichtgeving-over-gender-ingreep-bij-tieners-is-te-weinig-kritisch-a4043829) (2021, 17 mei). Berichtgeving over gender-ingrepen bij tieners is te weinig kritisch. *NRC*. Geraadpleegd van <https://www.nrc.nl/nieuws/2021/05/17/berichtgeving-over-gender-ingreep-bij-tieners-is-te-weinig-kritisch-a4043829>

[Verbeek, J.](https://www.groene.nl/artikel/verantwoording-bij-het-onderzoek-naar-toenemende-online-lhbt-haat) (2023, 6 september). Verantwoording bij het onderzoek naar toenemende online lhbt+-haat. *De Groene Amsterdammer*. Geraadpleegd van <https://www.groene.nl/artikel/verantwoording-bij-het-onderzoek-naar-toenemende-online-lhbt-haat>

[Verbeek, M.J.A., Hommes, M.A., Stutterheim, S.E., Lankveld, J.J.D.M. van, & Bos, A.E.R.](#) (2020). Experiences with stigmatization among transgender individuals after transition: A qualitative study in the Netherlands. *International Journal of Transgend Health*, 21(2), pp. 220-233

[Vermaat, A.](https://web.archive.org/web/20210722181724/https://www.trouw.nl/nieuws/een-fascist-in-een-grijskleurig-kostuum-met-bijpassende-das~b2c10ea5/) (1996, 14 november). Een fascist in een grijskleurig kostuum met bijpassende das. *Trouw*. Geraadpleegd van <https://web.archive.org/web/20210722181724/https://www.trouw.nl/nieuws/een-fascist-in-een-grijskleurig-kostuum-met-bijpassende-das~b2c10ea5/>

[Veth, H.](https://www.gld.nl/nieuws/8048846/angst-en-verdriet-bij-moslms-na-pvv-winst-ben-ik-nog-welkom) (2023, 23 november). Angst en verdriet bij moslms na PVV-winst: 'Ben ik nog welkom?'. *Omroep Gelderland*. Geraadpleegd van <https://www.gld.nl/nieuws/8048846/angst-en-verdriet-bij-moslms-na-pvv-winst-ben-ik-nog-welkom>

[Vijselaar, J., Gijzeman, J., Bouwens, B., & Bertens, R.](https://www.zonmw.nl/sites/zonmw/files/typo3-migrated-files/Therapeutische_castratie.pdf) (2015, juni). *Therapeutische castratie en andere psychiatrische behandelingen van zedendelinquenten 1920-1970*. ZonMw, departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis Universiteit Utrecht. Geraadpleegd van https://www.zonmw.nl/sites/zonmw/files/typo3-migrated-files/Therapeutische_castratie.pdf

[Vlaams Vredesinstituut](https://vlaamsvredesinstituut.eu/wp-content/uploads/2022/04/20220331_VlaamsVredesinstituut_Advies_Omgaan-met-online-polarisering.pdf). (2022). *Advies over het omgaan met online affectieve polarisering*. Geraadpleegd van https://vlaamsvredesinstituut.eu/wp-content/uploads/2022/04/20220331_VlaamsVredesinstituut_Advies_Omgaan-met-online-polarisering.pdf

[Vreeken, R.](https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/antisemitisme-op-sociale-media-groeit-corona-is-de-schuld-van-joden-en-zionisten~b6b42528/) (2020, 19 april). Antisemitisme op sociale media groeit: 'Corona is de schuld van Joden en zionisten'. *De Volkskrant*. <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/antisemitisme-op-sociale-media-groeit-corona-is-de-schuld-van-joden-en-zionisten~b6b42528/>

Vroonhoven-Kok, N. van. (2024, 22 april). Nieuwe Transgenderwet rekt zelfbeschikkingsrecht op tot in het extreme. *De Volkskrant*. Geraadpleegd van <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-nieuwe-transgenderwet-rekt-zelfbeschikkingsrecht-op-tot-in-het-extreme~b2de68b8/>

Vyncke, dr. B., Gorp, prof. dr. B. van, & Opgenhaffen, prof. dr. M. (2022, 21 april). *Online polarisering: Slim omgaan met trollen, hartluchters, meelezers en meer*. Brussel: Vlaams Vredesinstituut. Geraadpleegd op https://vlaamsvredesinstituut.eu/wp-content/uploads/2022/04/20220421_VlaamsVredesinstituut_RapportOnlinePolarisering.pdf

Wallage, H. (2024, 11 januari). Online haat (tegen Joden) neemt toe: maak anoniem posten daarom onmogelijk. *Trouw*. Geraadpleegd van <https://www.trouw.nl/opinie/online-haat-tegen-joden-neemt-toe-maak-anoniem-posten-daarom-onmogelijk~b3281256/>

Wallet, B.T. (2017). 'Godsdienstzin, beschaving en arbeidzaamheid'. De centralisatie en nationalisering van de Nederlandse joden (1814-1870). In: Blom, J.C.H., Wertheim, D.J. Berg, H., & Wallet, B.T. (Eds.). *Geschiedenis van de joden in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, pp. 221-224, pp. 266-271

Wallet, B.T. (2017). Tussen marge en centrum. Joden in naoorlogs Nederland. In: Blom, J.C.H., Wertheim, D.J. Berg, H., & Wallet, B.T. (Eds.). *Geschiedenis van de joden in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, pp. 423-425

Walsum, S. van. (2019, 25 april). Nazi-lied met koninklijke goedkeuring gespeeld bij huwelijk Juliana en Bernhard: vooral geen Duitse wrevel, redeneerde Wilhelmina in 1937. *De Volkskrant*. Geraadpleegd van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/nazi-lied-met-koninklijke-goedkeuring-gespeeld-bij-huwelijk-juliana-en-bernhard-vooral-geen-duitse-wrevel-redeneerde-wilhelmina-in-1937~b28bb071/>

Winter-Kocak, S. de, Klooster, E., Reches, L. & Badou, M. (2021, januari). *Hoogopgeleiden met een migratieachtergrond over een gestapelde onderwijsroute en het belang van steun*. Kennisplatform Inclusief Samenleven. Geraadpleegd van <https://www.kis.nl/publicatie/hoogopgeleiden-met-een-migratieachtergrond-over-een-gestapelde-onderwijsroute-en-het-belang-van-steun>

Wonderen, R. van, & Wagenaar, W. (2015, april). *Antisemitisme onder jongeren in Nederland. Onderzoek naar oorzaken en triggerfactoren van antisemitisme*. Samenwerking Anne Frank Stichting en het Verwey-Jonker Instituut, p. 7. Geraadpleegd van <https://www.annefrank.org/nl/over-ons/onderzoek/sociaal-onderzoek/onderzoek-naar-antisemitisme/antisemitisme-onder-jongeren-nederland/>

Woods, A. (2019). Cultural Marxism and the Cathedral: Two Alt-Right Perspectives on Critical Theory. In: Battista, C. M., & Sande, M. R. (Ed.). *Critical Theory and the Humanities in the Age of the Alt-Right*. New York, VS: Springer International Publishing, pp. 39-59

Zelfmoordpreventie.nl. (z.d.). 'Transgender'. *Stichting 113 Zelfmoordpreventie*. Geraadpleegd op 26 september 2024 van <https://www.113.nl/i/transgender>

Sociale media

CoachCaroline. (2024, 5 juli). [X-bericht]. "Ben je klaar voor de ontmaskering van de #genderwaanzin? Ben je er klaar voor om te horen hoe totaal krankzinnig de richtlijnen transgenderzorg van WPATH tot stand zijn gekomen? Pedofiele mannen die fantasieën hebben over geforceerde castratie en sterilisatie van jongens door artsen die hen verkrachten speelden een rol". Geraadpleegd van <https://x.com/CoachCaroline/status/109263176749383920>

Bronnen bij infographics

Infographic transgender mensen: 10 feiten over transhaat

1. Op werk ervaart van de genderdiverse Nederlanders 23% **seksueel geweld**, 13% **fysiek geweld**, 45% **verbaal geweld**.^[276] Deze cijfers zijn de gemiddelden van alle transgender subgroepen (transgender vrouwen, transgender mannen en non-binaire mensen) samengenomen.
2. 23,5% van de non-binaire mensen werd in 2023 slachtoffer van **gewelddelicten** (gemiddeld 6,5%) en 12,1% van **seksueel geweld** (anderen ♀3,1% en ♂0,5%).^[277]
3. Non-binaire mensen hebben **online** tien keer zo vaak last van **pesten**, **intimidatie** en **bedreiging** dan de algemene bevolking.^[278]
4. Meer dan de helft voelt zich **ongelukkig** en **eenzaam**. 63% van hen met **psychische klachten** (t.o.v. 27% van andere scholieren).^[279]
5. Transgender mensen doen vijf tot tienmaal vaker een **zelfmoordpoging** en denken zevenmaal vaker aan **suicide** in vergelijking met cisgender mensen. Van de scholieren heeft 29% last van **suïcidale gedachten** (anderen 4%).^[280]
6. 42% van de ondervraagde transgender volwassenen maakte in 2017 **huiselijk geweld** mee als slachtoffer. 28% van de transgender jongeren werd voor hun zestiende jaar **thuis geschopt** of **geslagen**.^[281]
7. Zes op de tien transgender (binair en non-binair) personen **voelt zich onveilig in NL** (2018). Ze **vermijden situaties** (OV/horeca/buurten).^[282] Een kwart gaat na een incident niet meer uit, of kleedt zich niet als ze zou willen.
8. Tot 2014 was het in Nederland nog wettelijk verplicht om **volledig gesteriliseerd** te worden voordat een wijziging van het geslacht op het paspoort wettelijk mogelijk was.^[283]
9. In vier jaar tijd zijn **haatberichten** gericht tegen transmensen online vertienvoudigd. Groene Amsterdammer, 2023.^[284]
10. Bij fysiek geweld, mishandeling of bedreiging daarmee doet drie op de tien aangifte. Bij de algemene Nederlandse bevolking ligt dat op 58,6%.^[285]

[276] Transgender Netwerk. (2022).

Factsheet. Inclusie van trans en non-binaire mensen op de werkvloer. Nationaal rapport Inclusion4All. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/wp-content/uploads/2023/03/Factsheet-inclusie-trans-en-non-binaire-mensen-op-de-werkvloer.pdf>.

[277] CBS StatLine. (2024). Veiligheidsmonitor; kerncijfers, persoonskenmerken 2023. Seksuele delicten, slachtoffers 2023. CBS. Geraadpleegd van <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85844NED/table?dl=A143F>

[278] CBS StatLine. (2024). Veiligheidsmonitor; kerncijfers, persoonskenmerken 2023. Online bedreigingen en intimidatie, slachtoffers 2023. CBS. Geraadpleegd van <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85844NED/table?dl=A143F>.

[279] GGD GHOR Nederland. (2024, mei). Gezondheidsmonitor Jeugd 2023. Geraadpleegd van <https://www.monitorgezondheid.nl/gezondheidsmonitor-jeugd/2023>.

[280] Zelfmoordpreventie.nl. (z.d.). 'Transgender.' Stichting 113 Zelfmoordpreventie. Geraadpleegd op 26 september 2024 van <https://www.113.nl/i/transgender>.

[281] Oosterhout, E. van. (2018). Overal op je hoede. Geweld tegen transgender personen in Nederland. Transgender Netwerk Nederland, p. 13 en p. 17. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/onderzoek-veiligheid-overal-op-je-hoede/>.

[282] Oosterhout, E. van. (2018). Overal op je hoede. Geweld tegen transgender personen in Nederland. Transgender Netwerk Nederland, p. 17. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/onderzoek-veiligheid-overal-op-je-hoede/>.

[283] NOS Nieuws. (2020, 1 december). Excuses voor gedwongen sterilisatie transgenders, 'het is zo denigrerend geweest'. NOS. Geraadpleegd van <https://nos.nl/artikel/2358797-excuses-voor-gedwongen-sterilisatie-transgenders-het-is-zo-denigrerend-geweest>.

[284] Dijk, R. van, Hofman, E., Ruiter, S., & Veerbeek, J. (2023, 6 september). 'Onderzoek.' De toenemende online lhbt+-haat. 'Tijd voor geweld tegen deze lui'. De Groene Amsterdammer. Geraadpleegd van <https://www.groene.nl/artikel/tijd-voor-geweld-tegen-deze-lui>.

[285] Oosterhout, E. van (2018). Overal op je hoede. Geweld tegen transgender personen in Nederland. Transgender Netwerk Nederland, p. 24. Geraadpleegd van <https://www.transgendernetwerk.nl/kennis/onderzoek/onderzoek-veiligheid-overal-op-je-hoede/>.

Infographic Joden: 10 feiten over Jodenhaat

1. Nederlandse Joden maken 0,29% uit van de totale Nederlandse bevolking. Ze zijn als slachtoffers sterk **oververtegenwoordigd** in discriminatiecijfers: 1-2%.^[286]
2. Van het aantal specifieke discriminatiefeiten ging het aandeel **antisemitisme** in 2023 omhoog van 39% in 2022 naar 48%.^[287]
3. 97% van de Joden in Nederland heeft antisemitisme meegemaakt.^[288]
4. 77% van de Joden in Nederland **vermijdt** het dragen van **Joodse symbolen uit angst** voor negatieve reacties. 49% draagt ze nooit om deze reden.^[289]
5. 28% van de Joden **verbergt de Joodse identiteit** op werk. In het onderwijs doet 46% dit.^[290]
6. In 2023 werden er vijf keer zoveel **antisemitische incidenten** op scholen gemeld als het jaar ervoor.^[291]
7. 78% van de Nederlandse Joden heeft het gevoel persoonlijk verantwoordelijk gehouden te worden voor het Israëliësch-Palestijns conflict en de Israëliësch bezettingpolitiek.^[292]
8. In Nederland gaf 40% van de Joden aan bepaalde buurten en sociale plekken te mijden omdat ze zich er 'als Jood' **niet veilig** voelden.^[293]
9. 23% van bevroagde Nederlandse Joden geeft aan dat antisemitisme een **negatief effect** heeft op hun **mentale gezondheid**.^[294]
10. 39% van bevroagde Nederlandse Joden geeft aan in de afgelopen vijf jaar serieus overwogen te hebben te **emigreren** als gevolg van antisemitisme.^[295]

[286] Ministerie BZK en Nationale Politie. (2024). Discriminatiecijfers in 2023. Dit rapport is geschreven door Movisie en Art.1 i.o.v. de Nationale Politie en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2024/04/19/rapport-discriminatiecijfers-in-2023>.

[287] Rijksoverheid. (2024, 23 april). Reactie NCAB op antisemitismecijfers OM en Politie: "Verharding antisemitisme. Het blijft niet meer bij woorden alleen". Geraadpleegd van [https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2024/04/23/reactie-ncab-op-antisemitismecijfers-om-en-politie-verharding-antisemitisme.-het-blijft-niet-meer-bij-woorden-alleen#/#](https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2024/04/23/reactie-ncab-op-antisemitismecijfers-om-en-politie-verharding-antisemitisme.-het-blijft-niet-meer-bij-woorden-alleen#/).

[288] FRA 2024, p. 32.

[289] FRA 2024, p. 57.

[290] FRA 2024, p. 81.

[291] NOS Nieuws. (2024, 8 april). Veel meer antisemitische incidenten gemeld, vooral toename op scholen. NOS. Geraadpleegd van <https://nos.nl/artikel/2516052-veel-meer-antisemitische-incidenten-gemeld-vooral-toename-op-scholen>.

[292] FRA 2024, p. 63.

[293] College voor de Rechten van de Mens. (z.d). 'Thema's: 'Vrijheid van godsdienst en levensovertuiging': Antisemitisme in Nederland. Mensenrechten.nl. Geraadpleegd op 25 september 2024 van <https://www.mensenrechten.nl/themas/godsdienst-en-levensovertuiging/antisemitisme-in-nederland>.

[294] FRA 2024, p. 49.

[295] FRA 2024, p. 95.

Infographic moslims: 10 feiten over moslimhaat

1. In 2020 ervaarde 69% van de **moslims discriminatie** op basis van hun geloof, ten opzichte van 32% van de **christenen** en 37% van de **niet-gelovigen**.^[296]
2. In 2023 registreerde de **politie** 272 meldingen van **moslimdiscriminatie** ten overstaande van 173 het jaar ervoor. **Antidiscriminatiebureaus** zagen een toename van 230 tot 285 meldingen in twee jaar.^[297]
3. Bij de **politieregistraties** waren in 24% gevallen **hoofddoeken** een onderdeel, bij 5% speelde het **Israëliisch-Palestijns** conflict. Bij 16% was er sprake van een **combinatie** tussen moslimdiscriminatie en discriminatie op afkomst.^[298]
4. 45% van de bevroagde moslims ervaart **ongelijke behandeling**.^[299]
5. 33% van de bevroagde moslims ervaart **negatieve bejegening**.^[300]
6. 4% van de bevroagde moslims geeft aan dat ze **bekladdingen, bekrassingen** en **vernielingen** ervaren als uiting van discriminatie. 9% ervaarde **geweld** of **bedreigingen** als uiting van discriminatie.^[301]
7. Moslims ervaren meer discriminatie in verschillende domeinen: 58% in **onderwijs**, 50% bij het **zoeken naar werk**, 55% **op het werk**, 40% **bij instanties** en 40% **in de publieke ruimte**.^[302]
8. Vier op de tien **moslima's** geeft aan discriminatie te hebben ervaren bij **sollicitaties** of **op het werk**. Vrouwen met een hoofddoek krijgen twee tot zeven keer **minder positieve reacties bij sollicitaties**.^[303]
9. 61% van de docenten aan het **voortgezet onderwijs** waren in 2015 getuige van **grievende opmerkingen** over of **fysieke uitingen tegen moslims**. Bij 35% ging dit om een enkele keer, 17% maandelijks en 7% wekelijks of vaker. In 79% ging dit om beledigen, 49% om schelden, 5% om bedreigen, 2% om geweld tegen personen en 0,5% om geweld tegen goederen.^[304]
10. Van de leerlingen in het **voortgezet onderwijs** die slachtoffer werden van moslimdiscriminatie had volgens hun docent 30% enigszins en 13% sterk last van **emotionele schade**. (gekwetstheid, gespannen, gestrest). Bij 8% had het enigszins invloed op **verzuim of lagere presentaties**. 4% had enigszins **fysiek letsel**.^[305]

[296] SCP 2020, p. 161.

[297] Groenewoud, A. (2024, 23 april).

Forse stijging aantal meldingen Jodenhaat, ook discriminatie moslims nam toe. Nu.nl. Geraadpleegd van <https://www.nu.nl/discriminatie/6310132/forse-stijging-aantal-meldingen-jodenhaat-ook-discriminatie-moslims-nam-toe.html>.

[298] Ministerie BZK en Nationale Politie. (2024). Discriminatiecijfers in 2023. Dit rapport is geschreven door Movisie en Art.1 i.o.v. de Nationale Politie en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, p. 24. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2024/04/19/rapport-discriminatiecijfers-in-2023>.

[299] Sociaal en Cultureel Planbureau. (2020). Ervaren discriminatie in Nederland II, p.19. Geraadpleegd van <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/04/02/ervaren-discriminatie-in-nederland-ii>.

[300] Sociaal en Cultureel Planbureau. (2020). Ervaren discriminatie in Nederland II, p.19. Geraadpleegd van <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/04/02/ervaren-discriminatie-in-nederland-ii>.

[301] Sociaal en Cultureel Planbureau. (2020). Ervaren discriminatie in Nederland II, p.163. Geraadpleegd van <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/04/02/ervaren-discriminatie-in-nederland-ii>.

[302] Sociaal en Cultureel Planbureau. (2020). Ervaren discriminatie in Nederland II, p.164. Geraadpleegd van <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/04/02/ervaren-discriminatie-in-nederland-ii>.

[303] Blommaert, dr. L., Geurts, dr. N., Spierings, prof. dr. N., & Thijssen, dr. L. (2024, 8 maart). Verkenning arbeidsmarktdiscriminatie moslima's. Faculteit der Sociale Wetenschappen. Radboud Social Cultural Research. Geraadpleegd van https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2024Z09736&did=2024D23004.

[304] Bouma, S., & Ruig, L. de. (2015, 16 februari). Moslimdiscriminatie in het voortgezet onderwijs. Een onderzoek onder docenten. Amsterdam: Anne Frank Stichting, p. 22. Geraadpleegd van: <https://www.annefrank.org/nl/over-ons/onderzoek/sociaal-onderzoek/onderzoek-naar-racisme/moslimdiscriminatie-het-voortgezet-onderwijs/>.

[305] Bouma, S., & Ruig, L. de. (2015, 16 februari). Moslimdiscriminatie in het voortgezet onderwijs. Een onderzoek onder docenten. Amsterdam: Anne Frank Stichting, p. 31. Geraadpleegd van: <https://www.annefrank.org/nl/over-ons/onderzoek/sociaal-onderzoek/onderzoek-naar-racisme/moslimdiscriminatie-het-voortgezet-onderwijs/>.

Over NINSA, NTA en Transgender Netwerk

Over NINSA, NTA en Transgender Netwerk

Nuance in Inclusie en Samenleven

Nuance in **I**nclusie en **S**amenleven (NINSA) is een trainings- en adviesbureau dat gelooft in een wereld waarin optimaal ruimte is voor diversiteit en waarbij iedereen op basis van gelijkwaardigheid en inherente waarde als mens van waarde en betekenis is.

De maatschappij is in constante verandering. Ze bestaat uit mensen met een diversiteit aan belangen, wereldbeelden en (culturele) achtergronden die met elkaar samenleven te midden van een veelheid aan dynamieken. Wij leven deze verscheidenheid en hebben het vertrouwen en de ervaring dat het daarmee gepaard gaande ongemak leidt tot meer ruimte en verbinding. Wij streven ernaar deze manier van leven op persoonlijk en professioneel niveau doorgeven.

We creëren en faciliteren voorwaarden voor het (kunnen) 'samenleven in verbinding' voor iedereen en elke organisatie die een verantwoordelijkheid of opdracht heeft (of voelt) om het gesprek – waarin een verscheidenheid van overtuigingen bestaat – op een gelijkwaardige manier met elkaar te voeren en zo bij te dragen aan de groei naar meer verbinding en diversiteit.

Het creëren en faciliteren van deze voorwaarden doen wij op verschillende manieren. Allereerst ondersteunen wij in onderzoek en beleidsontwikkeling op het gebied van inclusie en burgerschap. Daarnaast trainen wij professionals en bieden wij hulp bij incidenten. Tot slot leveren wij een bijdrage aan fundamenteel onderzoek en monitoren wij continu de praktijk. Onze methode stelt ons in staat om professionals te equiperen en om geïnformeerd beleid te ontwikkelen en uit te voeren.

Nuance door Training en Advies

Nuance door **T**raining & **A**dvies (NTA) is een onderzoeks- en adviesbureau in het sociale veiligheidsdomein. Ons advies en onderzoek richten zich op de veiligheidsthema's 'gewelddadig extremisme' en 'radicalisering' en op sociale vraagstukken die samenhangen met polarisatie.

NTA levert een belangrijke bijdrage aan de (persoonsgerichte) aanpak van radicalisering en gewelddadig extremisme. We staan onder andere gemeenten bij in de duiding van radicaliseringsproblematiek en ondersteunen professionals uit het veiligheidswerkveld met advies en opleiding. Onze adviseurs en onderzoekers werken onder meer als deskundigen in strafrechtzaken en worden regelmatig gevraagd door internationale organisaties, zoals de Verenigde Naties, om onze kennis en kunde te delen met andere landen.

NTA beschouwt het als taak om tijdig de gevaren van extremisme, radicalisering en polarisatie te signaleren en hierover te communiceren. Dit doen we onder meer vanuit fundamenteel onderzoek en door continu de praktijk te monitoren. Onze onderzoeksmethoden komen voort uit de antropologie. Dit betekent dat we het perspectief van de ander willen begrijpen en dit perspectief diepgaand inzichtelijk willen maken. Dat doen we door primaire bronnen te gebruiken en via contextueel, langdurig en diepgaand veldonderzoek. Onze methode stelt ons in staat om professionals te equiperen om geïnformeerd beleid te ontwikkelen en uit te voeren.

Transgender Netwerk

Stichting Transgender Netwerk komt op voor de belangen van transgender (binaire en non-binaire) mensen in Nederland sinds 2008. We zetten ons in voor een wereld waarin alle genderdiverse mensen vrij en veilig kunnen leven en bewegen. Een samenleving waarin iedereen de ruimte heeft om te verschillen. En waarin we juist deze verschillen waarderen.

Wij staan voor de mensenrechten van transgender en non-binaire mensen, nu en in de toekomst. We willen dat iedereen zelf kan beslissen over hun leven, hun lichaam en hun papieren. En dat iedereen vrij baan krijgt om hun talenten te ontwikkelen en daarin gesteund wordt.

We staan als stichting voortdurend in contact met genderdiverse gemeenschappen, en we volgen de politiek op de voet. We komen in actie als de rechten en de kansen van transgender en non-binaire mensen in de knel komen en zetten ons in voor betere wet- en regelgeving. Wij adviseren professionals hoe zij er óók voor transgender mensen kunnen zijn. Of dat nu hun werknemers betreft, hun klanten, cliënten, inwoners of studenten. Ook dragen wij bij aan bewustwording door middel van onderzoek en zichtbaarheid in media. Tot slot zijn wij een aanspreekpunt en doorverwijzer voor alle genderdiverse mensen en hun omgeving.

De werking van woorden als wapen

*Demoniserende dynamieken tegenover transgender mensen,
joden en moslims in het publieke debat*

Status: vertrouwelijk

© NINSA & NTA, november 2024

www.ninsa.nl / www.ntadvies.nl